

Πανεπιστήμιο Ιωαννίνων

Σχολή Επιστημών Αγωγής

Παιδαγωγικό Τμήμα Δημοτικής Εκπαίδευσης

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών «Επιστήμες της
Αγωγής»

Κατεύθυνση: «Ανθρωπιστικές Επιστήμες στην Εκπαίδευση»

**«Η διδασκαλία της ιστορίας του νεότερου
ελληνικού κράτους(1830-1949): Συγκριτική
έρευνα εγχειριδίων ιστορίας του
μεταπολεμικού κράτους με τα αντίστοιχα
των πολιτικών προσφύγων»**

Μεταπτυχιακή Διπλωματική εργασία

Μπάκος Βασίλειος

A.M: 467

Τριμελής εξεταστική επιτροπή:

Επιβλέπουσα: Αποστολίδου Ελένη, Επίκουρη Καθηγήτρια
Παιδαγωγικού Τμήματος Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων.

Μέλη: Αθανασιάδης Θεοχάρης, Καθηγητής Φιλοσοφικής Σχολής
Πανεπιστημίου Ιωαννίνων.

Πουρνάρη Μαρία, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Παιδαγωγικού Τμήματος
Δημοτικής Εκπαίδευσης Ιωαννίνων.

Ιωάννινα, 2019

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

ΠΕΡΙΛΗΨΗ	4
ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ	5
1. ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΑΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ	8
1.1 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ	8
1.1.1 ΙΔΡΥΣΗ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ Ε.ΒΟ.Π.....	8
1.1.2 ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ	9
1.1.3 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΔΑΦΟΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ	12
1.1.4 ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ	14
1.1.5 ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ.....	16
1.1.6 Η ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ.....	18
1.1.7 ΟΙ ΚΙΝΗΤΗΡΙΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΕΙΔΙΚΟΥ ΣΚΟΠΟΥ.....	19
1.2 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ	20
1.2.1 ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ	20
1.2.2 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ .	21
1.2.3 ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΔΙΩΞΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΕΩΝ	23
1.2.4 Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ	25
1.2.5 ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ.....	26
1.3 ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ, ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ	28
2. ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΚΑΣΙΑΣ	35
2.1 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ	35
2.2 ΑΡΧΙΚΑ ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ.....	36
2.3 ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ	37
2.4 ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	38
2.5 ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ	41
3. Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ	44
3.1 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1830 ΕΩΣ ΤΟ 1862	44
3.1.1 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ.....	44
3.1.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΩΩΝΑ	48
3.1.3 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1830-1862.....	53
3.1.4 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ	57

3.1.4.1	Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΕΔΑΦΙΚΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ.....	57
3.1.4.2	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ	59
3.1.5	ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ.....	61
3.2	Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1862 ΕΩΣ ΤΟ 1899	62
3.2.1	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α΄ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ	63
3.2.2	Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1862-1899	65
3.2.3	Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899	67
3.2.4	Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ	68
3.2.4.1	ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899	68
3.2.4.2	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899	71
3.2.5	ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ.....	74
3.3	Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1900 ΕΩΣ ΤΟ 1939	75
3.3.1	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΗΓΕΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1900-1939	76
3.3.2	Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ	79
3.3.2.1	ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939	79
3.3.2.2	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939	87
3.3.3	Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939.....	89
3.3.4	Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939.....	91
3.3.5	ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ.....	92
3.4	Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1940 ΕΩΣ ΤΟ 1949	93
3.4.1	Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ	94
3.4.1.1	ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949	94
3.4.1.2	Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949	100
3.4.2	Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949.....	103
3.4.3	Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949.....	105
3.4.4	ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ.....	111
	ΕΠΙΛΟΓΟΣ.....	114
	ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	118

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Θεματολογία της συγκεκριμένης εργασίας αποτελεί η συγκριτική μελέτη των ελληνικών εγχειριδίων νεότερης και σύγχρονης ιστορίας που εκδόθηκαν και αξιοποιήθηκαν μέσα στις συνθήκες της αναγκαστικής υπερορίας κατά την περίοδο 1950-1972 με τα αντίστοιχα σχολικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν και αξιοποιήθηκαν από τους επίσημους φορείς του ελληνικού κράτους στη διάρκεια της εν λόγω περιόδου. Η στόχευση αφορά την σύγκριση, ερμηνεία και ανάδειξη του περιεχομένου των εγχειριδίων με άξονα την διαμόρφωση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις.

Η εργασία βασίζεται σε δύο αλληλένδετα σκέλη που αμφότερα εμπίπτουν στην διαδικασία της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Το πρώτο σκέλος αφορά την ανάδειξη των πολιτικών, κοινωνικών και εκπαιδευτικών συνθηκών κάτω από τις οποίες διαμορφώθηκε το ερευνώμενο υλικό. Για τον σκοπό αυτόν αξιοποιείται αρχαικό υλικό(αποφάσεις, οδηγίες, εγκύκλιοι, άρθρα σε εφημερίδες και περιοδικά) καθώς και πληροφορίες από δευτερογενείς πηγές. Το δεύτερο σκέλος περιλαμβάνει τον καθορισμό και την παρουσίαση του ερευνώμενου υλικού, την διατύπωση των ερευνητικών ερωτημάτων, τον καθορισμό των τεχνικών και του παραδείγματος ανάλυσης, την ανάπτυξη της αναλυτικής-συγκριτικής διαδικασίας και την εξαγωγή των συμπερασμάτων.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ: Η ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΗΣ ΘΕΜΑΤΟΛΟΓΙΑΣ

Η επιλογή της θεματολογίας έγινε με γνώμονα την παραδοχή ότι τα γεγονότα της εμφυλιακής και οι συνέπειες της μετεμφυλιακής περιόδου αποτέλεσαν τραυματικές εμπειρίες¹ για τον ελληνικό λαό. Επιπτώσεις της δεκαετούς περιπέτειας(1940-1949) στην οποία υποβλήθηκε η χώρα υπήρξαν μεταξύ άλλων οι απώλειες σε ανθρώπινο δυναμικό κατά 7-8%, η μείωση της αγροτικής παραγωγής που ξεπέρασε το 70% (Σκουλάτου Β., Δημακοπούλου Ν., Κόνδη Σ., 2000: 407-408) καθώς και της βιομηχανικής, η οποία μόλις το 1950 έφτασε στα επίπεδα του 1939 (Μηλιός, χ.χ: 14-15). Ως αποτέλεσμα της κατάστασης αυτής η μετανάστευση έλαβε μεγάλες διαστάσεις με τον ετήσιο μέσο όρο της περιόδου 1950-1956 να είναι στις 20.000 και με την αύξηση του προαναφερθέντος μέσου όρου κατά 3-7.000 μετανάστες κατά την τριετία 1956-1959 (Βεντούρα,1999: 133-142). Ο εμφύλιος πόλεμος ώθησε στην πολιτική προσφυγιά μεγάλο αριθμό του πληθυσμού της χώρας, με τις εκτιμήσεις να κυμαίνονται μεταξύ 75-100.000 (Αντωνίου & Καλύβας, 2015: 9). Πάνω από 56.000 πολιτικοί πρόσφυγες(ΚΕΠΕ, 1978: 46) που κατέφυγαν στα σοσιαλιστικά κράτη κατά τη διετία 1947-1949 αποστερήθηκαν την ελληνική ιθαγένεια με βάση ΑΖ/1947 Ψήφισμα της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής «περί αποστερήσεως της Ελληνικής Ιθαγένειας προσώπων αντεθνικώς δρώντων εν τω εξωτερικώ». Το εν λόγω Ψήφισμα έπαυε το 1962 χωρίς όμως αναδρομικά αποτελέσματα.² Η ελληνική ιθαγένεια ανακτήθηκε για τους “Έλληνες το γένος” μόλις το 1985.³

Όλα τα παραπάνω σε συνδυασμό με τις ιδεολογικοπολιτικές αντιθέσεις που οξύνθηκαν ως αποτέλεσμα του εμφυλίου πολέμου και τις διώξεις των αντιφρονούντων από το μεταπολεμικό καθεστώς αναδεικνύουν τις τραυματικές επιπτώσεις που κληροδότησε στον ελληνικό πληθυσμό η εν λόγω περίοδος επιβάλλοντας την τεκμηριωμένη ιστορική και κοινωνική έρευνα ώστε ο επιστημονικός λόγος να δράσει εξορθολογιστικά απέναντι στη συλλογική μνήμη και να επουλωθούν οι πληγές του παρελθόντος (Αβδελά, 1998: 106).

Ένας δεύτερος παράγοντας που οδήγησε στην επιλογή της συγκεκριμένης

¹Ο Dominic LaCapra(2001) ορίζει το τραύμα ως «μια βιωματική εμπειρία διαμελισμού του υποκειμένου, εξάρθρωσης του εαυτού του, που δημιουργεί υπαρξιακά ρήγματα(..) Η εισβολή του παρελθόντος στο παρόν του επιζώντος και η φαντασιακή αναβίωση του τραυματικού γεγονότος προξενεί στο άτομο-φορέα της τραυματικής μνήμης ένα αίσθημα απόλυτης σύμπτωσης παρελθόντος-παρόντος ή κυριαρχικής επικάλυψης του δεύτερου απ' το πρώτο» (Κόκκινος & Γατσωτής, 2010: 19).

² άρθρο 1 του 4234/23.7.1962 Ν.Δ. «περί ρυθμίσεων θεμάτων αφορώντων την ασφάλειαν της χώρας».

³ άρθρο 9 του ν. 1540/1985 «περί ρυθμίσεως περιουσιών πολιτικών προσφύγων».

θεματολογίας αποτελεί ένα φλέγον ζήτημα της σύγχρονης ελληνικής πραγματικότητας, η διαχείριση των προσφυγικών ροών και δη στον εκπαιδευτικό τομέα.⁴ Η μελέτη της εμπειρίας από ένα εκπαιδευτικό πρόγραμμα που είχε ως στόχο να διαχειριστεί αφενός τη διατήρηση της ελληνικής εθνικής συνείδησης των προσφύγων κι αφετέρου την ενσωμάτωση των μαθητών στην κοινωνική πραγματικότητα των χωρών υποδοχής μπορεί να προσφέρει χρήσιμα συμπεράσματα όσον αφορά τη διαχείριση της παρούσας κατάστασης. Η ενσωμάτωση των πολιτισμικά και γλωσσικά διαφοροποιημένων μαθητών αποτελεί μια εξαιρετικά σύνθετη διαδικασία. Ελλοχεύει ο κίνδυνος αποκλεισμού εάν τα κριτήρια που θέτει το επίσημο εκπαιδευτικό σύστημα για την αποδοχή είναι δυσανάλογα με τις πραγματικές συνθήκες ζωής αυτών των παιδιών και των οικογενειών τους. Ο R.Jenkins(1966) αναφέρθηκε στην ανάγκη προτεραιότητας στην ενσωμάτωση, την οποία όρισε ως «ίσες ευκαιρίες που συνοδεύονται από την πολιτισμική ποικιλία σε μια ατμόσφαιρα αμοιβαίας ανοχής» (Κατσικας & Πολίτου, 1999: 38-39).

Ένας επιπλέον παράγοντας που συντέλεσε στην επιλογή του εν λόγω θέματος αποτελεί η εξαγωγή συμπερασμάτων σε εκπαιδευτικό επίπεδο. Διαχρονικό στόχο του μαθήματος της ιστορίας αποτελεί η διαμόρφωση συγκεκριμένου τύπου πολίτη, ανάλογου με το εκάστοτε κοινωνικοοικονομικό περιβάλλον. Ενδείκνυται, επομένως, για την εξαγωγή χρήσιμων εκπαιδευτικών συμπερασμάτων. Παρά το γεγονός ότι και στις δύο υπό εξέταση περιπτώσεις τόσο το περιεχόμενο(εθνοκεντρική διάσταση της ιστορίας) όσο και η μορφή(δασκαλοκεντρισμός, ελλιπέστατη έως ανύπαρκτη χρήση πηγών) δεν ξέφυγαν από το γενικότερο πλαίσιο της εποχής, ωστόσο ορισμένες διαφοροποιήσεις δύνανται να συμβάλλουν στην εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Διαφοροποιήσεις που αφορούν τόσο το περιεχόμενο, με το διαφορετικό πρόσημο που τίθεται στην έννοια του πατριωτισμού και συνολικά της κοινωνικοπολιτικής διαπαιδαγώγησης, όσο και τη μορφή καθώς εντοπίζονται ορισμένες θετικές αναφορές στην έννοια της αυτενέργειας από τους θύνοντες της ελληνικής εκπαίδευσης των πολιτικών προσφύγων. Μολονότι τα σχολικά εγχειρίδια των πολιτικών προσφύγων δεν περιλαμβάνουν πηγές, υπάρχει κατεύθυνση για αξιοποίηση του Τύπου και της λογοτεχνίας στη διδασκαλία του

⁴Σύμφωνα με την “Συνοπτική κατάσταση των προσφυγικών ροών” όπως καταγράφηκε στις 18/4/2018 από το Υπουργείο Ψηφιακής Πολιτικής, Τηλεπικοινωνιών & Ενημέρωσης, διαμένουν συνολικά 62.519 πρόσφυγες και μετανάστες στις Δομές Φιλοξενίας.(διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://mindigital.gr/index.php/45-eidiki-grammateia-epikoinoniakis-diaxeirisis-kriseon/prosfygiko-zitima-20/1180-18-04-2018>)

μαθήματος ενώ μια σειρά πρωτοβουλιών όπως είναι η διενέργεια μαθητικών διαγωνισμών και οι δραστηριότητες στα πλαίσια των καλοκαιρινών παιδικών κατασκηνώσεων πλαισιώνουν την προσπάθεια που διενεργείται εντός της σχολικής αίθουσας.

Ένας ακόμη λόγος που καθιστά σημαντική την ανάδειξη ενός τέτοιου θέματος αποτελεί η προβολή της μεγάλης και υπό αντίξοες συνθήκες προσπάθειας για την καλλιέργεια της φιλοπατρίας στους κόλπους των πολιτικών προσφύγων. Πρόκειται για ζήτημα που δύναται να άρει το εμφυλιοπολεμικό ρήγμα εντός της ελληνικής κοινωνίας. Την περίοδο που στην Ελλάδα διώκονταν, φυλακίζονταν και εκτελούνταν οι ηττημένοι του εμφυλίου πολέμου ως “αρνησιπάτριδες” και “κατάσκοποι”, όσοι από αυτούς κατέφυγαν στις σοσιαλιστικές χώρες επιδίωκαν την πατριωτική διαπαιδαγώγηση και προσέβλεπαν στον εκδημοκρατισμό των πολιτικών πραγμάτων της πατρίδας που θα τους έδινε το δικαίωμα της επιστροφής και της ειρηνικής διαβίωσης.

1. ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΚΙ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ ΤΗΣ ΕΚΔΟΤΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗΣ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

1.1 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΑΝΑΓΚΑΣΤΙΚΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

1.1.1 ΙΔΡΥΣΗ, ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑ ΚΑΙ ΣΚΟΠΟΙ ΤΗΣ Ε.ΒΟ.Π

Μέσα στις συνθήκες του Εμφυλίου Πολέμου(1946-1949) στάλθηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες συνολικά πάνω από 25.000 παιδιά. Σύμφωνα με τις επίσημες ελληνικές αρχές ο αριθμός των παιδιών που μετακινήθηκαν στο εξωτερικό ξεπέρασε τις 28.000. Ο ακριβής αριθμός είναι εξαιρετικά δύσκολο να εξακριβωθεί. Μέχρι το τέλος Ιουλίου του 1948 ο αριθμός των παιδιών που μεταφέρθηκαν στις σοσιαλιστικές χώρες ήταν 14.827. Μετά τη λήξη του πολέμου δημιουργήθηκαν οι προϋποθέσεις επιστροφής ορισμένων παιδιών στην Ελλάδα ή μετακίνησης τους σε άλλες χώρες όπου διέμεναν οι γονείς τους. Υπό την αιγίδα του Διεθνούς Ερυθρού Σταυρού συγκεντρώθηκαν οι αιτήσεις και η διαδικασία ολοκληρώθηκε το 1954 με τη συνολική μετακίνηση ή επιστροφή συνολικά 5.000 παιδιών. Επομένως, ο αριθμός των παιδιών που τελικά εγκαταστάθηκαν μόνιμα στις χώρες υποδοχής ήταν περίπου 20.000 (Μητσόπουλος, 1979: 16-18).

Μέσα στις συνθήκες αυτές συγκροτήθηκε το 1948 η Επιτροπή Βοήθειας στο Παιδί(Ε.ΒΟ.Π) με πρόεδρο τον Καθηγητή Χειρουργο Ιατρό Πέτρο Κόκκαλη.⁵ Έδρα της Ε.ΒΟ.Π υπήρξε αρχικά η Βουδαπέστη και αργότερα το Βουκουρέστι. Στις αρμοδιότητες της Ε.ΒΟ.Π εντάσσονταν η έκδοση σχολικών κι εξωσχολικών βιβλίων, ο διορισμός και η επιμόρφωση του διδακτικού προσωπικού, η διοργάνωση εκπαιδευτικών σεμιναρίων και συσκέψεων, η συγκέντρωση στατιστικών στοιχείων για την εκπαιδευτική πραγματικότητα του ελληνικού

⁵Μέλη της Ε.ΒΟ.Π από το 1950 έως το 1956 διετέλεσαν επίσης οι: Έλλη Αλεξίου, Γιώργος Αθανασιάδης, Σταύρος Κωστόπουλος, Γιώργος Ζωίδης, Ρούλα Κουκούλου, Φώτος Βέτας, Σταύρος Κώτσεφ, Γρηγόρης Φαράκος.

προγράμματος καθώς και ο συντονισμός του έργου μεταξύ των χωρών στις οποίες λάμβανε χώρα η εκπαιδευτική διαδικασία των προσφύγων. Το 1956 η Ε.ΒΟ.Π διαλύθηκε και το έργο της συνέχισε η Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή (Μποτίλα, 2004: 33-34 & Μητσόπουλος, 1979: 52). Χώρες υποδοχής των πολιτικών προσφύγων υπήρξαν οι: Γιουγκοσλαβία, Αλβανία, Ουγγαρία, Πολωνία, Ρουμανία, Τσεχοσλοβακία, Λαοκρατική Δημοκρατία της Γερμανίας και Ε.Σ.Σ.Δ (Μητσόπουλος, 1979: 23-45). Για τη διαμονή των παιδιών στις χώρες υποδοχής δημιουργήθηκαν Παιδικοί Σταθμοί στα πλαίσια των οποίων λειτούργησαν διάφορες υπηρεσίες όπως εφοδιασμού και τροφοδοσίας, καθαριότητας, υγειονομική υπηρεσία ενώ σε κάθε σταθμό υπήρχαν δύο εκπαιδευτικοί υπεύθυνοι-διευθυντές: ένας για το ντόπιο εκπαιδευτικό προσωπικό κι ένας για το ελληνικό (ibid: 56-57).

1.1.2 ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΟΦΩΝΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Οι κατευθυντήριες γραμμές τόσο του περιεχομένου, όσο και της μορφής της εκπαίδευσης των προσφύγων επηρεάζεται άμεσα από τις παραδόσεις του ΕΑΜικού κινήματος και του Δ.Σ.Ε.

Εφαλτήριο για τη συγκρότηση της “Λαϊκής Παιδείας” αποτελούν οι σχεδιασμοί του Ε.Α.Μ. Ήδη το 1943 ιδρύθηκαν 35 παιδικοί σταθμοί μόνο στην Ευρυτανία. Τον Απρίλιο του ίδιου έτους κυκλοφορεί κείμενο με τίτλο *Λαοκρατία και Σοσιαλισμός, Προγραμματική Διακήρυξη του Κ.Κ.Ε*, όπου στο άρθρο ν' προβλέπεται λαϊκό εκπαιδευτικό πρόγραμμα, από το Δημοτικό ως και το Πανεπιστήμιο, με κατεύθυνση την ανάπτυξη των παραγωγικών αποδόσεων του κράτους και του γενικού πολιτισμού του λαού, ενώ η Δημοτική ορίζεται επίσημη γλώσσα σ' όλες τις εκδηλώσεις της ζωής.⁶ Στην εισήγηση της συνεδρίασης της 23ης Μαΐου, ο Π.Κόκκαλης -αφού τονίζει ότι η λευτεριά, η λαοκρατία και η ειρήνη αποτελούν τα ιδανικά του λαού- σημειώνει: «Η νεολαία πρέπει με την παιδεία που θα της δώσουμε να κατανοήσει βαθιά: α) πως η φύση και η ζωή των ανθρώπων αλλάζουν αδιάκοπα μορφές β) πως η σημερινή τραγική πραγματικότητα δεν είναι αιώνια και αμετάβλητη και επομένως τα προνόμια των λίγων δεν είναι ιερά κι απαραβίαστα γ) πως ο άνθρωπος πρέπει να αγωνιστεί για να αλλάξει την τραγική πραγματικότητα που τον βαραίνει σήμερα και δ) πως μέσα

⁶Το Κ.Κ.Ε Επίσημα Κείμενα. (1981). τ. 5, σ. 113

στον αγώνα για την αλλαγή οι νέοι πρέπει να γίνουν πρωτοπόροι» (Σακελλαρίου, 2003: 73-90).

Αργότερα, στη διάρκεια του Εμφυλίου Πολέμου, με την Πράξη 5 του Γενικού Αρχηγείου του Δ.Σ.Ε(10/8/47), τέθηκαν οι βάσεις της Λαϊκής Εκπαίδευσης. Συγκεκριμένα, κατοχυρώνονταν η εξάχρονη υποχρεωτική και στοιχειώδης εκπαίδευση, η διδασκαλία της δημοτικής γλώσσας στην εκπαίδευση, η διδασκαλία της μητρικής γλώσσας στην περίπτωση των μειονοτήτων ενώ η οργάνωση και λειτουργία των σχολείων αποτελούσε υποχρέωση του λαϊκού συμβουλίου (Καμαρινού, 2014: 108-109).

Αυτή είναι η βάση πάνω στην οποία αναπτύχθηκαν αρχές της εκπαιδευτικής δραστηριότητας των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων, όπως αποτυπώνονται στα επίσημα κείμενα της Ε.ΒΟ.Π. Λαμβάνεται άμεσα υπόψη τόσο το υπόβαθρο των παιδιών αυτών, όσο και τα εκπαιδευτικά σχέδια που εκπονήθηκαν απ' το Ε.Α.Μ κι τον Δ.Σ.Ε. Όπως τονίζεται σε εγχειρίδιο το οποίο εκδόθηκε το 1949 και απευθύνονταν στους εκπαιδευτικούς με τίτλο «Παιδαγωγικά μαθήματα για ένα δίμηνο φροντιστήριο»: «Τα παιδιά αυτά έχουν ομοιογένεια στην κοινωνική τους προέλευση καθώς και στην πολιτική τοποθέτηση των οικογενειών τους και τη δική τους. Έζησαν έντονα την εθνική απελευθερωτική πάλη του λαού μας και στην πρώτη και στην δεύτερη κατοχή.(...) Διαπνέονται από αγωνιστική διάθεση και μπορούμε να χουμμε εξαιρετικά αποτελέσματα στην εκπαιδευτική μας προσπάθεια αν θα μπορέσουμε αυτή τη διάθεση να την παροχετεύσουμε στη δουλειά και στη μόρφωση» (Ε.ΒΟ.Π, 1949: 8).

Βασικές αρχές της εκπαίδευσης των προσφύγων αποτέλεσαν η σύνδεση της γνώσης με τις παραγωγικές και κοινωνικές ανάγκες της σοσιαλιστικής κοινωνίας⁷, η πολύπλευρη μόρφωση, η ηθική και κοινωνική διαπαιδαγώγηση ως απαραίτητα στοιχεία του νέου πολίτη στην πάλη «για την ίδρυση και την ανάπτυξη της σοσιαλιστικής κοινωνίας» (ibid: 6). Σύμφωνα με την Ε.ΒΟ.Π «οι γνώσεις, κυρίως οι γνώσεις της Φυσικής, της Γεωγραφίας και της Ιστορίας, πρέπει να δένονται με τη δουλειά που γίνεται στα χωράφια, στα εργοστάσια, στα βιοτεχνικά εργαστήρια, στα ορυχεία, στα μέσα μεταφοράς. Έτσι θα μαθαίνουν να κατανοούν τα φαινόμενα της φύσης και(..) της κοινωνικής ζωής» (ibid:12). Τονίζεται ιδιαίτερα η

⁷ «1. Ο αγώνας των εργαζόμενων ανθρώπων για την ίδρυση και τη στερέωση της νέας αυτής κοινωνίας αποτελεί το κύριο ενδιαφέρον της νέας Παιδαγωγικής(..) 2. Η πραγματική δημοκρατική κοινωνία βάζει την εκπαίδευση και την επιστήμη στην υπηρεσία ολόκληρου του εργαζόμενου λαού(..) 3. Η μόρφωση (..) είναι μια βασική υποχρέωση χωρίς την οποία δεν μπορεί να εξασφαλιστεί η εξέλιξη της κοινωνίας» (Ε.ΒΟ.Π, 1949: 5-6).

ανάγκη ανάπτυξης του σωστού πατριωτισμού, ο οποίος «έχει σαν βάση τη βαθειά πίστη και την αφοσίωση στο λαό, την αγάπη στη λευτεριά και την εθνική ανεξαρτησία, την προσκόλληση στη μητρική γλώσσα και στον εθνικό μας πολιτισμό». Ο πατριωτισμός, όμως, δε θα πρέπει να στέκεται εμπόδιο στην καλλιέργεια της διεθνιστικής αλληλεγγύης και της φιλίας των λαών.⁸ Η νέα παιδεία προσδιορίζεται από τους ιθύνοντες ως “εθνική στη μορφή και σοσιαλιστική στο περιεχόμενο” (ibid: 7). Ο δάσκαλος Γ. Γκαγκούλιας αναφέρει: «Έπρεπε να γίνει ένας συγκερασμός αυτού που λέγεται διεθνισμός και αυτού που λέγεται πατριωτισμός. Δύσκολα. Ήταν μια αιχμή του ξυραφιού στην οποία έπρεπε να περπατήσεις. Έπρεπε όμως να γίνει. Γιατί αν το ένα βαραινει περισσότερο απ' το άλλο, τότε θα χάναμε το καράβι. Και νομίζω ότι σε μεγάλο βαθμό το πετύχαμε» (Γκαγκούλιας, οπ.αναφ. σε Μποτίλα, 2004: 104).

Ύστερα από τον εμφύλιο πόλεμο και στα πλαίσια του ψυχροπολεμικού διεθνούς περιβάλλοντος το περιεχόμενο της εκπαίδευσης των προσφυγοπαίδων υπηρετούσε άμεσα τον ιδεολογικό προσανατολισμό του Κ.Κ.Ε και των κομμάτων εξουσίας των κρατών υποδοχής. Ο ιδεολογικός προσανατολισμός διαπερνούσε σαν “κόκκινη κλωστή” τις κατευθυντήριες γραμμές και το περιεχόμενο της εκπαίδευσης. Ως ιδεολογία δεν ορίζεται ένα άθροισμα επιμέρους προσωπικών ιδεών, αλλά ένα σύστημα κοινωνικών ιδεών που αποτελούν κοινό κτήμα των ανθρώπινων ομάδων. Οι κοινωνικές και ιστορικές συνθήκες κάτω απ' τις οποίες αναπτύσσεται η κάθε ιδεολογία δεν επιλέγονται από τους ίδιους τους ανθρώπους αλλά είναι τις περισσότερες φορές δεδομένες και κληρονομημένες (Πασχάλης, 1998: 104-105). Στα πλαίσια, λοιπόν, της αναγκαστικής υπερορίας οι εκπαιδευτικοί που ήταν μέλη του Κ.Κ.Ε, οι Κομματικές και Νεολαιίστικες Οργανώσεις της κάθε χώρας επιδίωκαν την πολύπλευρη προετοιμασία των μαθητών για την εισδοχή τους στο Κόμμα καθώς και την απόκτηση πείρας από τη σοσιαλιστική οικοδόμηση ώστε να συμβάλλουν σ' αυτήν την κατεύθυνση ως τεχνικά και πολιτικά στελέχη.⁹ Ο Θ. Μητσόπουλος, δάσκαλος στη Ρουμανία αναφέρει πως η ηγεσία του Κ.Κ.Ε άφηνε την πρωτοβουλία στους εκπαιδευτικούς και τα όργανά τους όσον αφορά τα ζητήματα διδασκαλίας και τη συγγραφή των σχολικών βιβλίων. Ωστόσο, διατηρούσε τον άμεσο πολιτικό έλεγχο με την καθοδηγητική ευθύνη των εκπαιδευτικών συσκέψεων τις οποίες παρακολουθούσε

⁸ «Η νέα παιδεία(..) καλλιεργεί τη διεθνή αλληλεγγύη και αγάπη όλων των λαών που αγαπούν την ειρήνη, τη δημοκρατία και την πρόοδο» (Ε.ΒΟ.Π, 1949: 7).

⁹ Έγγραφο της Εκπαιδευτικής Επιτροπής της Λ.Δ Γερμανίας του 1965 οπ.αναφ. σε Μποτίλα Μ.(2004). Πολύχρονος να ζεις, μεγάλη Στάλιν. Η εκπαίδευση των παιδιών των πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη (1950-1964). Αθήνα: Μεταίχμιο

συνήθως μέλος του Πολιτικού Γραφείου της Κεντρικής Επιτροπής (Μητσόπουλος, 1979: 54). Ένας άλλος δάσκαλος στη Ρουμανία, ο Μ. Ράπτης αναφέρει: «Ο ρόλος της ηγεσίας του ΚΚΕ υπήρξε θετικός, καθοριστικός κι αποφασιστικός στην εξέλιξη της ΕΒΟΠ και της ΣΕΕ. Οι όποιες ελλείψεις, ο αδικαιολόγητος πολλές φορές υπερβολικός συγκεντρωτισμός, οι εσωκομματικές διενέξεις(..) είχαν δυσμενείς επιπτώσεις. Η γενική όμως πολιτική της ηγεσίας του ΚΚΕ δεν άλλαξε: γενική, τεχνική και επιστημονική μόρφωση, ελληνόγλωσση εκπαίδευση και αγωγή των παιδιών στο πνεύμα της φιλοπατρίας και του “διεθνισμού”, παρέμειναν ο κύριος στόχος της ΕΒΟΠ και της ΣΕΕ» (Ράπτης, 2005: 87).

Σε όλες τις εποχές οι κυρίαρχες κοινωνικές τάξεις ή ομάδες εξασφαλίζουν τον “κοινωνικό έλεγχο” της γνώσης.¹⁰ Ο έλεγχος αυτός περνάει απαραίτητως μέσα από τον σχεδιασμό των αναλυτικών προγραμμάτων. Τα αναλυτικά προγράμματα της ελληνικής εκπαίδευσης των πολιτικών προσφύγων δεν παραθέτουν απλώς τη διδακτέα ύλη και θα μπορούσαν να ενταχθούν στην κατηγορία των curriculum¹¹ καθώς τίθενται συγκεκριμένοι στόχοι(σοσιαλιστική διαπαιδαγώγηση-καλλιέργεια εθνικής συνείδησης), διατυπώνονται υποδείξεις όσον αφορά τη μεθοδολογία(παιδαγωγικά φροντιστήρια, σεμινάρια, συσκέψεις) και υφίσταται έλεγχος για την επίτευξη των στόχων. Υπεύθυνη για τα παραπάνω είναι η Ε.ΒΟ.Π (και αργότερα η Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή) υπό την καθοδήγηση του Κ.Κ.Ε (Μποτίλα, 2004: 74-76).

1.1.3 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΕΛΑΦΟΣ ΟΙΚΟΔΟΜΗΣΗΣ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Εξαιρετικά αρνητικές υπήρξαν οι συνθήκες μέσα στις οποίες κλήθηκε αρχικά να λειτουργήσει η ελληνική εκπαίδευση των προσφύγων. Ο πόλεμος είχε δημιουργήσει μια “στρατιά” εξαθλιωμένων παιδιών που πέρασαν τα σύνορα της χώρας στη διάρκεια του αιματηρού εμφυλίου. Επρόκειτο για παιδιά που

¹⁰ Όπως αναφέρει ο Κ. Μαρξ στο έργο του «Κριτική της πολιτικής οικονομίας»: «Κατά τη διαδικασία της παραγωγής του κοινωνικού προϊόντος, της ανταλλαγής και της διανομής των υλικών αγαθών ανάμεσα στους ανθρώπους αναπτύσσονται υλικές αντικειμενικές σχέσεις, σχέσεις παραγωγής, σχέσεις κοινωνικές αντικειμενικές, ανεξάρτητες από τη συνείδηση. Το σύνολο των σχέσεων παραγωγής αποτελεί το οικονομικό οικοδόμημα της κοινωνίας, την υλική βάση που πάνω της υψώνεται ένα νομικό και πολιτικό εποικοδόμημα και που σε αυτήν αντιστοιχούν ορισμένες πάλι μορφές κοινωνικής συνείδησης» (Μαρξ, 1956, σ.7). Έχοντας ως αφετηρία αυτή τη θέση, το εκπαιδευτικό σύστημα κατατάσσεται στο εποικοδόμημα, αλληλεπιδρά με την οικονομική βάση, πάντοτε όμως στα πλαίσια που καθορίζονται από την κίνηση της βάσης.

¹¹ Westphalen, K. (1998) Αναμόρφωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων – Εισαγωγή στη μεταρρύθμιση του Curriculum, (μτφρ. Πυργιωτάκης, Γ.). Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης

αντιμετώπιζαν σημαντικά προβλήματα επιβίωσης, όπως την αποστέρηση βασικών μέσων διαβίωσης, την άσχημη κατάσταση της υγείας τους καθώς και την άσχημη ψυχολογική κατάσταση. Πρώτο καθήκον, επομένως, των χωρών υποδοχής και των Ελλήνων ιθυνόντων της υπερορίας ήταν η εξασφάλιση της επιβίωσης των παιδιών αυτών. Για του λόγου το αληθές, οι υγειονομικές υπηρεσίες των σοσιαλιστικών κρατών εξέδωσαν τα εξής στοιχεία όσον αφορά την κατάσταση της υγείας των παιδιών: από πνευμονικές παθήσεις έπασχε το 26%, από βρογχικά το 17,5%, από νευρικές παθήσεις το 10,5%, από ψώρα το 14%, από ρευματικά και άλλες αρρώστιες το 21,5% ενώ τελείως υγιή ήταν μόλις το 10,5% των παιδιών αυτών¹² (Μητσόπουλος, 1979: 46). Ωστόσο, το 1950 και το 1951 η θνησιμότητα περιορίστηκε στα 1,17/1000 παιδιά¹³ (ibid: 47). Η μαρτυρία του Μ.Ράπτη για την κατάσταση που κλήθηκαν να αντιμετωπίσουν οι ιθύνοντες σχετικά με την κατάσταση των παιδιών είναι χαρακτηριστική: «Φεύγοντας από τους αχυρώνες και τις καλύβες... εγκατασταθήκαμε στις καλύτερες αγροικίες και μέγαρα των λαϊκών δημοκρατιών. Βρήκαμε μια θερμή αγκαλιά στις ευλογημένες αυτές χώρες, γιατί τα περισσότερα από εμάς ήμασταν καχεκτικά, κουρελιασμένα, πολλά προσβεβλημένα από διάφορες θανατηφόρες αρρώστιες και αναλφάβητα. Η φρίκη του πολέμου ήταν ζωγραφισμένη στα πρόσωπά μας» (Ράπτης, 2003 οπ.αναφ. σε Κοτσαλίδου, 2005: 113).

Το άλλο μεγάλο πρόβλημα που είχαν να αντιμετωπίσουν οι υπεύθυνοι της εκπαίδευσης των προσφύγων ήταν ο κληροδοτημένος από τις συνθήκες του πολέμου αναλφαβητισμός των παιδιών. Οι στατιστικές της εποχής καταγράφουν ότι το 60% των προσφυγόπουλων ήταν τελείως αγράμματο, την Α' τάξη είχε ολοκληρώσει το 17,5%, τη Β' τάξη το 14%, τη Γ' τάξη το 5% ενώ μόλις το 5% είχε φοιτήσει σε μεγαλύτερες τάξεις (Μητσόπουλος, 1979: 62). Ωστόσο, τον Αύγουστο του 1950 επιτροπή καθηγητών της Ρουμανίας διαπίστωνε ότι η καθυστέρηση, η οποία τον πρώτο χρόνο εκφράζονταν με ποσοστό 90%, είχε εξαλειφθεί κι ότι ο μέσος όρος των παιδιών που προβιβάστηκαν ήταν στο 95%, με το 10% των παιδιών να προβιβάζονται κατά δύο τάξεις σε έναν χρόνο (ibid: 63). Επιπλέον, από τα 950 παιδιά που βρέθηκαν τα πρώτα χρόνια στην Ε.Σ.Σ.Δ, το σύνολο σχεδόν

¹²Η υγειονομική υπηρεσία του ρουμανικού κράτους εξέτασε 5.664 προσφυγόπουλα εκδίδοντας τα παρακάτω χαρακτηριστικά στοιχεία: 1.473 παιδιά έπασχαν από πνευμονικές παθήσεις, 559 από νευρικές, 793 είχαν ψώρα, 1.215 έπασχαν από ρευματικά ενώ το 92% είχαν βάρος 5-10 κιλά κάτω του κανονικού. (Μητσόπουλος, 1979: 46)

¹³Τον Αύγουστο του 1950 η ειδική επιτροπή καθηγητών και γιατρών που συστήθηκε από τα Υπουργεία Υγιεινής και Παιδείας της Ρουμανίας καθώς και τον Ερυθρό Σταυρό ανέφερε: «Η νοσηρότητα είναι πολύ μικρή και η θνησιμότητα σε απίστευτα χαμηλό σημείο, είναι κατά πολύ χαμηλότερη από τη μέση θνησιμότητα στις Ευρωπαϊκές χώρες. Από το Σεπτέμβρη του 1949 μέχρι τον Αύγουστο του 1950 η θνησιμότητα περιορίστηκε στο 1 στα χίλια». (Μητσόπουλος, 1979: 48)

έλαβε μεσαία κι ανώτερη μόρφωση (Π.Ε.Ε.Π.Π, 2005: 101).

Η άσχημη ψυχολογική κατάσταση εξαιτίας των παραστάσεων που είχαν από την εμπόλεμη κατάσταση της χώρας τους καθώς κι εξαιτίας του αποχωρισμού από τα οικεία τους πρόσωπα¹⁴ ανάγκασε τα ίδια τα παιδιά να προσφύγουν σε μια διαφορετική στρατηγική επιβίωσης. Η συνοχή της οικογένειας αντικαταστάθηκε από τη συνοχή των συνομηλίκων. Επιπλέον, τα παιδιά αυτά επιδίωξαν την αξιοποίηση των ευκαιριών που πρόσφερε το εκπαιδευτικό σύστημα της χώρας υποδοχής, χωρίς ωστόσο να ξεκόβουν από την οικογένεια και την κοινότητα (Mazower, 2003: 151). Στην αντιμετώπιση αυτών των δυσκολιών αυτών συνέβαλαν αποφασιστικά και οι “μανάδες”. Επρόκειτο για γυναίκες που ακολούθησαν τα παιδιά στην υπερορία με τη σύμφωνη γνώμη των γονιών. Ήταν επιφορτισμένες με την φροντίδα των προσφυγόπουλων και την αλληλογραφία με τους γονείς ώστε να τους ενημερώνουν σχετικά με την κατάσταση της υγείας και την μόρφωση των παιδιών τους (Μητσόπουλος, 1979: 58).

1.1.4 ΟΙ ΕΛΛΗΝΕΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΙ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Μέσα σε αυτά τα πλαίσια κλήθηκαν να επιτελέσουν τον παιδαγωγικό τους ρόλο οι Έλληνες εκπαιδευτικοί. Θεωρούνταν επίσημα δημόσιοι υπάλληλοι των κρατών υποδοχής. Ταυτόχρονα όμως ελέγχονταν από την ελληνική Εκπαιδευτική Επιτροπή της χώρας στην οποία διέμεναν, η οποία ήταν υπεύθυνη για την ελληνική εκπαίδευση.¹⁵

Σύμφωνα με τον κατάλογο των ονομάτων που παρέθεσε η Έλλη Αλεξίου 152 εκπατρισμένοι πτυχιούχοι εκπαιδευτικοί (Αλεξίου, 1981: 384-392). Οι περισσότεροι εξ αυτών αξιοποιήθηκαν σε θέσεις-κλειδιά όπως ήταν οι επιτροπές συγγραφής βιβλίων, σε διοικητικές θέσεις(σύμβουλοι, επιθεωρητές) ή ως διδάσκοντες στα σεμινάρια επιμόρφωσης του εκπαιδευτικού προσωπικού. Για την κάλυψη των αναγκών αξιοποιήθηκαν μη εκπαιδευτικοί οι οποίοι διέθεταν κάποια μόρφωση. Αυτοί επιμορφώθηκαν εντατικά ενώ εκδόθηκαν και αρκετά βοηθήματα

¹⁴«Τα παιδιά αυτά έχουν υποστεί ως τώρα πολλούς ψυχικούς τραυματισμούς: Έχουν δοκιμάσει τη σκληράδα του πολέμου, θανάτους δικών τους, όλων των ειδών τους χωρισμούς. Έχουν δει την τρομοκρατία ν' ασκείται αγαπητά τους πρόσωπα ή την έχουν υποστεί και τα ίδια(..) Είναι αποσπασμένα από τη γη τους(..) και την οικογενειακή τρυφερότητα και ζεστασιά».(Ε.ΒΟ.Π, 1949: 9-10)

¹⁵Τα καθήκοντα των Εκπαιδευτικών Επιτροπών σταχυολογούνται ως εξής: κατάρτιση του προγράμματος διδασκαλίας των μαθημάτων που πραγματοποιούνταν στα ελληνικά, παρακολούθηση και καθοδήγηση της δουλειάς των δασκάλων, συνεργασία με τις αρμόδιες κρατικές αρχές, συντονισμός της εκπαιδευτικής δουλειάς, ευθύνη για την αξιοποίηση εξωσχολικών αναγνωσμάτων, ευθύνη για την ευρύτερη πατριωτική διαπαιδαγώγηση.(Μποτίλα, 2004: 43-44)

για δασκάλους. Σύμφωνα με στοιχεία που δημοσιεύτηκαν το 1962 σε εισήγηση Εκπαιδευτικής Σύσκεψης στην Πολωνία, κατά τη σχολική χρονιά 1961-1962 δίδαξαν στις σοσιαλιστικές χώρες συνολικά 172 εκπαιδευτικοί. Από αυτούς το 62,2%(106 στους 172) ήταν πτυχιούχοι εκπαιδευτικοί. Ακόμα, το 66,25% διέθετε ελληνική παιδεία με την έννοια ότι είτε κατείχε κάποιο πτυχίο, είτε είχε ολοκληρώσει το γυμνάσιο ή έστω είχε φοιτήσει σε κάποιες τάξεις του γυμνασίου. Μάλιστα το 11% των δασκάλων διέθετε μόνον γνώσεις δημοτικού.(Μποτίλα, 2004: 35-37 & Μητσόπουλος, 1979: 154-157)

Η έλλειψη τυπικών προσόντων ενός σημαντικού τμήματος των εκπαιδευτικών ήταν ένας από τους βασικούς παράγοντες που καθιστούσε επιτακτική την ανάγκη επιμόρφωσης. Ένας ακόμη παράγοντας ήταν η αποχή από τα εκπαιδευτικά καθήκοντα, εξαιτίας του πολέμου, σημαντικού τμήματος των πτυχιούχων εκπαιδευτικών -πολλοί εκ των οποίων ήταν προχωρημένης ηλικίας και ψυχικά εξουθενωμένοι.¹⁶ Τα φροντιστήρια και οι επιμορφώσεις των εκπαιδευτικών δεν έλαβαν την ίδια μορφή. Παράγοντες που διαμόρφωσαν τον διαφοροποιημένο σχεδιασμό ανά χώρα ήταν οι διαφορετικές ανάγκες που υπήρχαν σε καθεμία, η διαφορετική σύσταση των τοπικών Εκπαιδευτικών Επιτροπών καθώς και οι διαφορετικές πολιτικές ηγεσίες των κρατών υποδοχής. Συγκεκριμένα, στη Βουλγαρία από το 1959 άρχισαν να λειτουργούν φροντιστήρια διάρκειας συνήθως ενός μήνα όπου δίδαξαν Βούλγαροι κι Έλληνες παιδαγωγοί και καθηγητές. Στην Α.Δ Γερμανίας για την κάλυψη των εκπαιδευτικών κενών στάλθηκαν για σπουδές 20 νέοι και νέες στο Γερμανικό Παιδαγωγικό Ινστιτούτο. Στην Ουγγαρία λειτούργησαν δίμηνα φροντιστήρια το 1949 και το 1950, ενώ το 1951 λειτούργησε στην Βουδαπέστη εξάμηνο φροντιστήριο. Στην Πολωνία λειτούργησε παιδαγωγικό φροντιστήριο διάρκειας ενός μήνα το 1956 το οποίο έκτοτε λειτουργούσε κάθε χρόνο ενώ από το 1958 ως το 1977 πραγματοποιούνταν εξάμηνα φροντιστήρια. Στην Ρουμανία παιδαγωγικά φροντιστήρια λειτουργούσαν κάθε χρόνο κατά το διάστημα 1948-1952. Στην Τσεχοσλοβακία οργανώθηκαν συνολικά τρία παιδαγωγικά φροντιστήρια(1949, 1951, 1956). Στην Ε.Σ.Σ.Δ, τέλος, το σύνολο σχεδόν των εκπαιδευτικών ήταν συγκεντρωμένο στην Τασκένδη. Επιπλέον, παρουσίαζαν το υψηλότερο μορφωτικό επίπεδο απ' όλες τις άλλες

¹⁶ Όπως αναφέρει η Έλλη Αλεξίου: «Από τους πολύχρονους σκληρούς αγώνες είχαν σχεδόν αλλάξει όψη και υπόσταση. Εξαντλημένοι από τις κακουχίες, τραυματίες(..), άντρες και γυναίκες ή γέροι στην ηλικία της σύνταξης(..) μα άφησαν κατα μέρος και τα γητατειά και στάθηκαν δίπλα στα παιδιά».(Αλεξίου, 1981: 363)

χώρες. Για την ανάγκη της επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών οργανώθηκαν ορισμένα σεμινάρια στη διάρκεια του σχολικού έτους (Μητσόπουλος, 1979: 162-173).

1.1.5 ΩΡΟΛΟΓΙΑ ΚΑΙ ΑΝΑΛΥΤΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Το κυριότερο ζήτημα προς επίλυση όσον αφορά την εκπαίδευση των προσφύγων ήταν ο συγκερασμός της γενικής μόρφωσης με την ελληνική μόρφωση και αγωγή. Η πορεία αντιμετώπισης του ζητήματος αυτού περιλαμβάνει δύο φάσεις. Η πρώτη φάση αφορά την περίοδο κατά την οποία υπήρχαν μόνον τα παιδιά που διέμεναν στους παιδικούς σταθμούς των κρατών φιλοξενίας (6-7 πρώτα χρόνια). Η δεύτερη φάση αφορά τα επόμενα χρόνια, όπου άρχισαν να μεγαλώνουν τα παιδιά που γεννήθηκαν μέσα στις συνθήκες της προσφυγιάς. Κατά την πρώτη περίοδο υπήρχε διάχυτη η αίσθηση της προσωρινότητας. Οι πρόσφυγες θεωρούσαν ότι η αναγκαστική τους υπερορία ήταν παροδική κι ότι θα επέστρεφαν σύντομα στην πατρίδα. Στη διάρκεια αυτή μόλις 8-10 ώρες διατίθονταν για την εκμάθηση της γλώσσας της χώρας υποδοχής. Όλα τα υπόλοιπα μαθήματα διεξάγονταν στα ελληνικά. Ωστόσο, η τροπή που πήραν οι κοινωνικοπολιτικές εξελίξεις στην Ελλάδα έκανε τους πρόσφυγες να αντιληφθούν πως η παραμονή τους στο εξωτερικό δε θα έληγε σύντομα. Έπρεπε, επομένως, τα παιδιά να μάθουν να χειρίζονται καλά τη γλώσσα της χώρας παραμονής τους, απαραίτητο εφόδιο για την εκπαιδευτική και επαγγελματική τους σταδιοδρομία (ibid:60-61). Με βάση τα δεδομένα αυτά αναπροσαρμόστηκαν τα Αναλυτικά Προγράμματα στις νέες συνθήκες της μακροχρόνιας υπερορίας. Όπως αναφέρει ο Στ. Κωτσόπουλος: «Σύμφωνα με το πρόγραμμα αυτό καθορίζονταν ότι τα μαθήματα αριθμητική, φυσική, χημεία, τεχνικά(..) θα γίνονται στη γλώσσα της Λαϊκής Δημοκρατίας (Λ.Δ) κι από δασκάλους της Λ.Δ. Μ' αυτόν τον τρόπο τα παιδιά μας(..) θα γνωρίζονται με τη γλώσσα της Λ.Δ, με τον λαϊκοδημοκρατικό περίγυρο και με τον κύκλο των μαθημάτων, που όλα αυτά τους είναι απαραίτητα ώστε να συνεχίσουν τη μόρφωσή τους σε ανώτερες κι ανώτατες σχολές» (Κωτσόπουλος, 1951: 69). Στην ελληνική γλώσσα γινόταν η διδασκαλία τεσσάρων μαθημάτων: νεοελληνική Γλώσσα, Λογοτεχνία, Ιστορία και Γεωγραφία (Μποτίλα, 2004: 72-73). Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρατέθηκαν στην Παμπροσφυγική Εκπαιδευτική Σύσκεψη που έλαβε χώρα στην Πολωνία το 1962 στο σύνολο των τάξεων της βασικής εκπαίδευσης οι ώρες που διδάσκονταν τα ελληνικά μαθήματα ήταν: 33 στην

Ε.Σ.Σ.Δ, 60 στην Πολωνία, 32 στην Τσεχοσλοβακία, 21-42(ανάλογα με τον αριθμό των μαθητών ανά τάξη) στην Ρουμανία, 39 στην Ουγγαρία, 28 στην Βουλγαρία και 4 ώρες ανά τάξη στην Λ.Δ Γερμανίας (Μποτίλα, 2004: 70-71 & Μητσόπουλος, 1979: 76-77).

Ένα από τα βασικά προβλήματα που είχαν να διαχειριστούν οι υπεύθυνοι της εκπαίδευσης ήταν το γεγονός ότι κατά τα πρώτα χρόνια την προσφυγιάς υπήρχαν παιδιά διαφόρων ηλικιών αλλά και διαφορετικής μορφωτικής στάθμης. Επομένως, σε ό,τι αφορά την κατάταξη των μαθητών σε τάξεις παρουσιάζονταν δυσκολίες. Κριτήριο της κατάταξης υπήρξε το επίπεδο γραμματικών γνώσεων αλλά και η ηλικία των παιδιών. Δημιουργήθηκαν σε παράλληλο επίπεδο ξεχωριστά υπερεντατικά τμήματα για τα μεγάλα παιδιά ώστε να καταφέρουν να αποκτήσουν απολυτήριο Δημοτικού, απαραίτητο εφόδιο για την εύρεση εργασίας ως ανειδίκευτοι εργάτες (Μποτίλα, 2004: 35).

Προς επίλυση ήταν επίσης το ζήτημα που δημιουργούνταν όσον αφορά τον ελάχιστο αριθμό μαθητών για την συγκρότηση τμημάτων παρακολούθησης ελληνικών μαθημάτων. Οι παράμετροι που τέθηκαν υπόψη ήταν η διασπορά των πολιτικών προσφύγων, οι αποστάσεις που έπρεπε να διανύουν οι μαθητές, οι οικονομικές δυνατότητες να πληρώνονται οι δάσκαλοι. Έτσι λοιπόν ο ελάχιστος αριθμός μαθητών που καθορίστηκε ήταν: στην Πολωνία 7, στην Τασκένδη 8, στη Ρουμανία 15. Στις περιπτώσεις που οι μαθητές ήταν λιγότεροι από τον προβλεπόμενο ελάχιστο αριθμό πραγματοποιούνταν συμπύξεις τμημάτων (Μητσόπουλος, 1979: 78-9).

Γενικότερα, οι υπεύθυνοι για τον σχεδιασμό των αναλυτικών προγραμμάτων έπρεπε να λάβουν υπόψη τους ορισμένες βασικές παραμέτρους. Πρώτον, η ενσωμάτωση του ελληνικού προγράμματος στο γενικότερο εκπαιδευτικό πρόγραμμα δε θα έπρεπε να είναι εις βάρος της γενικότερης μόρφωσης των προσφύγων. Απ' την άλλη βέβαια θα έπρεπε να βρεθεί η χρυσή τομή ώστε να καλύπτονται οι εκπαιδευτικές ανάγκες σε ό,τι αφορά τη διδασκαλία των ελληνικών μαθημάτων. Όλα τα παραπάνω θα έπρεπε να γίνουν με τρόπο τέτοιο ώστε να μην υπάρχει υπερβολικός φόρτος εργασίας το σχολείο και το σπίτι (ibid: 72-73).

Για το λόγο αυτόν στις οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς τονίζονταν ρητά η ανάγκη της ευελιξίας που φτάνει μέχρι το βαθμό της εξατομίκευσης της διδασκαλίας. Ο εκπαιδευτικός καλείται αρχικά να διαγνώσει το επίπεδο του κάθε μαθητή και λαμβάνοντας υπόψη τις διαφορετικές ανάγκες να διαφοροποιήσει τη

διδασκαλία όσον αφορά το βαθμό δυσκολίας της διδακτέας ύλης (Μποτίλα, 1979: 78). Η ευελιξία συνδέεται άρρηκτα με την ενθάρρυνση για τη λήψη πρωτοβουλιών εκ μέρους των μαθητών, της αυτονομίας των μαθητών στα πλαίσια της εκπαιδευτικής διαδικασίας. Ο μαθητής στις συνθήκες της ξενιτιάς έπρεπε στις λιγοστές διαθέσιμες ώρες που του δίνονταν η ευκαιρία να εργάζεται όσο το δυνατόν περισσότερο με βάση τη μητρική του γλώσσα. Γι' αυτό και οι σχετικές οδηγίες προς τους εκπαιδευτικούς ήταν να μιλούν όσο το δυνατόν λιγότερο και να καθοδηγούν τους μαθητές (Μητσόπουλος, 1979: 147-148). Πρόκειται για τη στρατηγική εκείνη όπου σεβόμενος τις παραστάσεις, αντιλήψεις και το επίπεδο των μαθητών, ο εκπαιδευτικός είναι επιφορτισμένος με την εξέταση των σχεδίων, των πρωτοβουλιών και των εργασιών τους (Ταίηλορ, 1994:195).

1.1.6 Η ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΔΡΑΣΤΗΡΙΟΤΗΤΑ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Η εκδοτική δραστηριότητα της ελληνικής εκπαίδευσης στα πλαίσια της αναγκαστικής υπερορίας ξεκίνησε απ' το μηδέν. Όπως μαρτυρεί και η Ε.Αλεξίου: «Από βιβλία δεν υπήρχε απολύτως τίποτε. Ούτε καν τα στοιχειώδη υλικά(..) Ο εκπαιδευτικός μηχανισμός λειτούργησε πάνω σε εντελώς καινούριες βάσεις. Μα αν ήταν να ανατυπώσουμε τα αναγνωστικά λόγου χάρη της Ελλάδας τα πράγματα θα ήταν εύκολα κι απλά. Μα δεν μπορούσε να γίνει με κανέναν τρόπο. Δεν μπορούσαν να μεταφερθούν εδώ ούτε οι παπαδίστικοι τύποι, η θρησκευτική εκμετάλλευση και οι ποικίλες δεισιδαιμονίες(...) ούτε η εσκεμμένη αποσιώπηση των λαϊκών αγώνων(...) Ούτε η άγνοια της πορείας των κοινωνικών αλλαγών μέσα στην ιστορία της ανθρωπότητας, ούτε η παραγνώριση των εργατικών χεριών και θυσιών της εργατικής τάξης στο προοδευτικό κίνημα» (Αλεξίου, 1981: 363). Πέρα από το πρόβλημα που αφορούσε το περιεχόμενο των απαιτούμενων νέων εγχειριδίων, σοβαρό ζήτημα αποτελούσε και η έλλειψη τεχνικών μέσων(μηχανήματα και τυπογραφεία που διέθεταν τα στοιχεία της ελληνικής γραφής) και εξειδικευμένου προσωπικού. Η ελληνική εκδοτική δραστηριότητα των σχολικών εγχειριδίων στα πλαίσια της πολιτικής προσφυγιάς είχε, επομένως, να αντιμετωπίσει ζητήματα τόσο ιδεολογικής(περιεχόμενο) όσο και τεχνικής φύσεως (Μποτίλα, 2004: 46-47).

Τα βιβλία τυπώνονταν στο Βουκουρέστι ή την Πολωνία και διανέμονταν σ' όλες τις ανατολικές χώρες. Από το 1949 έως το 1956 οι εκδόσεις φέρουν το όνομα "Νέα Ελλάδα", ενώ από το 1956 έως το 1974(που σταματούν οι εκδόσεις) φέρουν

το όνομα “Πολιτικές και Λογοτεχνικές Εκδόσεις”.(ibid: 46) Από το 1949 έως το 1974 συντάχθηκαν κι εκδόθηκαν για τις εκπαιδευτικές ανάγκες των πολιτικών προσφύγων, υπό την αιγίδα της ΕΒΟΠ κι αργότερα της Κεντρικής Εκπαιδευτικής Επιτροπής, 44 Αλφαβητάρια κι αναγνωστικά για όλες τις τάξεις της Βασικής και Μέσης εκπαίδευσης. Εκδόθηκαν ακόμη 20 βιβλία Γραμματικής και Συντακτικού Ελληνικής γλώσσας, 6 εγχειρίδια ελληνικής ιστορίας, 7 εγχειρίδια Γεωγραφίας της Ελλάδας και αρκετά βοηθήματα για εκπαιδευτικούς. Ο μέσος όρος του τιράζ κάθε σχολικού βιβλίου ήταν 6.000 αντίτυπα (Σέρβος, 2005: 106). Εκδόθηκαν συνολικά 332.000 αντίτυπα ελληνόγλωσσων βιβλίων και περίπου 150.000 αντίτυπα στη σλαβομακεδονική διάλεκτο (Ράπτης, 2005: 87). Κατά την 15ετία 1960-1975 εκδόθηκαν 40 τίτλοι εξωσχολικών παιδικών βιβλίων, 50 τίτλοι παιδικών αναγνωσμάτων και 57 τίτλοι λογοτεχνικών κειμένων. Κάθε τίτλος σχολικού βιβλίου στοίχιζε περίπου 300.000 δραχμές και η συνολική τους αξία έφτανε περίπου στα 4.500.000 δραχμές (Σέρβος, 2005: 106-107).

1.1.7 ΟΙ ΚΙΝΗΤΗΡΙΕΣ ΔΥΝΑΜΕΙΣ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ «ΕΙΔΙΚΟΥ ΣΚΟΠΟΥ»

Αυτές υπήρξαν -σε γενικές γραμμές- οι συνθήκες και ο προσανατολισμός της ελληνικής εκπαίδευσης στις συνθήκες της αναγκαστικής υπερορίας. Μιας εκπαίδευσης η οποία θα μπορούσε να χαρακτηριστεί «ειδικού σκοπού» και είχε ορισμένες ιδιομορφίες σε σχέση με ένα κανονικό εκπαιδευτικό σύστημα -ακόμα και της εν λόγω εποχής. Η ελληνική εκπαίδευση, παρά τα μέτρα που πάρθηκαν και τους ελέγχους που διεξήχθησαν, παρέμεινε -στην ουσία- στο επίπεδο της προαιρετικής παρακολούθησης. Σε περίπτωση που κάποιος μαθητής δεν παρακολουθούσε το ελληνικό πρόγραμμα είτε το παρακολουθούσε αποσπασματικά αυτό δεν είχε συνέπειες όσον αφορά την γενικότερη εκπαιδευτική του δραστηριότητα και σταδιοδρομία. Επιπλέον, οι ώρες των ελληνικών ήταν λιγοστές και οι εκπαιδευτικοί όφειλαν να καταβάλλουν τη μέγιστη δυνατή προσπάθεια ώστε οι μαθητές να αφομοιώσουν τόσο το περιεχόμενο της ελληνικής εκπαίδευσης όσο και την ελληνική γλώσσα. Επίσης, το ελληνικό προσφυγικό σχολείο υπήρξε απομονωμένο από την ελληνική εκπαιδευτική και κοινωνική πραγματικότητα της Επικράτειας (Μητσόπουλος, 1979: 142-148).

Ωστόσο, σύμφωνα με τους πρωτεργάτες της ελληνικής εκπαίδευσης της υπερορίας Π.Κόκκαλη, Ε.Αλεξίου και Γ.Αθανασιάδη οι παράγοντες που συντέλεσαν στην αντιμετώπιση των εξαιρετικών δυσκολιών ήταν οι εξής: Πρώτον,

η εξασφάλιση καλύτερων όρων διαβίωσης για τα παιδιά και η εξασφάλιση ενός καλού επιπέδου υγείας. Δεύτερον, η ένταξή τους στην κοινωνική πραγματικότητα των χωρών παραμονής και η αφομοίωση του ηθικού κώδικα των σοσιαλιστικών κοινωνιών. Τρίτον, η σημαντική προσπάθεια για την εξασφάλιση του απαραίτητου διδακτικού προσωπικού και εν γένει συνθηκών μορφωσιογόνου κλίματος καθώς και η παροχή κινήτρων. Τέλος, σημαντικό ρόλο διαδραμάτισε η σύνδεση της εκπαίδευσης και συνολικά της προσφυγικής κοινωνικής ζωής «με τους αγώνες και τις θυσίες του λαού μας». Όπως επισημαίνουν οι τρεις ιθύνοντες «στο σύνολό τους σχεδόν τα παιδιά νιώθουν υποχρέωσή τους να φανούν “άξιοι και αντάξιοι του πολύπαθου μα αδάμαστου και ηρωικού λαού μας”(N. Ζαχαριάδης)» (Κόκκαλης & Αλεξίου & Αθανασιάδης, 1954: 54-56).

1.2 Η ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΣΤΙΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ ΤΗΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗΣ ΑΝΑΣΥΓΚΡΟΤΗΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ

1.2.1 ΤΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΡΩΤΗ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΗ ΠΕΡΙΟΔΟ

Ο πόλεμος άφησε πίσω του συντρίμια και καταστροφή στον ελλαδικό χώρο. Αυτό είχε την αντανάκλασή του στην εκπαίδευση. Όπως αναφέρει το στέλεχος του Υπουργείου Παιδείας Δενδρινού-Αντωνάκη, στο 70% των σχολικών κτηρίων προκλήθηκαν ζημιές ή ολοσχερής καταστροφή, καταστράφηκε το 90% του σχολικού εξοπλισμού, έχασε τη ζωή του το 7% των δασκάλων έως το 1946, έμειναν ορφανά περίπου 350.000 παιδιά ενώ στη διάρκεια της Κατοχής δεν πήγαν σχολείο πάνω από 600.000 παιδιά και χιλιάδες ακόμα φοίτησαν υποτυπωδώς.(Dendrinou-Antonakaki οπ.αναφ.σε Κυπριανός, 2009: 249)

Η αντιμετώπιση του αναλφαβητισμού ήταν το μεγαλύτερο προς επίλυση ζήτημα της μεταπολεμικής Ελλάδας. Σύμφωνα με έκθεση της Επιτροπής Παιδείας(1957), από τα 194.000 παιδιά που βρισκόταν σε ηλικία φοίτησης στο Δημοτικό Σχολείο εγγράφηκαν τα 180.000 και ολοκλήρωσαν το Δημοτικό τα 120.000(δύο στα τρία παιδιά). Από αυτά τα 120.000 παιδιά μόλις 50.000 συνέχισαν τη φοίτησή τους στο εξάχρονο Γυμνάσιο και 25.000 το ολοκλήρωσαν, ενώ μόλις 5.000 απόφοιτοι Γυμνασίου εγγράφηκαν στα ΑΕΙ(το 2,5% της ηλικιακής ομάδας) (Κυπριανός, 2009: 270-271). Η κατάσταση αυτή αποτυπώθηκε και στην απογραφή του 1961 όπου από τους 6.887.000 κατοίκους της Ελλάδας άνω των δέκα ετών οι 2.031.600 δεν είχαν ολοκληρώσει το Δημοτικό ενώ οι

1.220.000 ήταν αναλφάβητοι (Ιμβριώτη, 1966: 104).

1.2.2 ΤΟ ΚΟΙΝΩΝΙΚΟ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΟ ΤΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ ΣΤΙΣ ΜΕΤΑΠΟΛΕΜΙΚΕΣ ΣΥΝΘΗΚΕΣ

Η ιδεολογική κατεύθυνση πάνω στην οποία οικοδομήθηκε η εκπαιδευτική πραγματικότητα στην μεταπολεμική Ελλάδα καθορίστηκε από τα συμφέροντα των νικητών του πολέμου σε εγχώριο επίπεδο καθώς κι από τις επιδιώξεις των ισχυρών συμμάχων με τους οποίους οι νικητές επέλεξαν να πορευτούν.¹⁷ Ήταν -στην ουσία- συνέχιση και ποιοτική αναβάθμιση-επικαιροποίηση της κατεύθυνσης με την οποία η κυρίαρχη τάξη πραγμάτων πορεύτηκε μετά τη μικρασιατική καταστροφή. Η μικρασιατική καταστροφή, πέραν όλων των υπόλοιπων συνεπειών, σήμανε και τη χρεοκοπία της αστικής-εθνικιστικής ιδεολογίας του μεγαλοϊδεατισμού. Αποδομήθηκε η ιδεολογία που λειτουργούσε σαν νομιμοποιητική βάση της άρχουσας τάξης. Η εξέλιξη αυτή σηματοδότησε μιαν αντίστοιχη μετατόπιση του προσανατολισμού της εθνικής ταυτότητας από εξωστρεφή σε εσωστρεφή κατεύθυνση. Ένας από τους βασικότερους πυλώνες της κοινωνικής συνοχής, ο παράγοντας της «συνέχειας» μιας κοινότητας έπρεπε να ενισχυθεί. Έτσι δόθηκε έμφαση στην «αποκλειστική σχέση με την αρχαιότητα» όπου μαζί με την «ιδεολογική καθαρότητα» αποτέλεσαν τα «νομιμοποιητικά στοιχεία της εθνικότητας» (Γκίκας, 2010: 83-85).¹⁸

Δεν αρκούσε ωστόσο αυτός ο υπερτονισμός της παράδοσης για τον έλεγχο των νέων ιδεολογικών κατευθύνσεων που από τα χρόνια του Μεσοπολέμου άρχισαν να κερδίζουν έδαφος σε ιδεολογικό και πολιτικό επίπεδο. Επομένως, η συνέχεια και καθαρότητα βρήκε τον «εχθρό» της στο πρόσωπο της κομμουνιστικής ιδεολογίας και δράσης. Διακηρύσσονταν ότι οι αρχές της «ταξικής πάλης» και του «προλεταριακού διεθνισμού» απειλούσαν τη συνέχεια του έθνους.

¹⁷Όπως αναφέρει ο Ε.Π Παπανούτσος(1965), από τους βασικούς παράγοντες διαμόρφωσης εκπαιδευτικής πολιτικής στα μέσα της δεκαετίας του '60 «Κάθε πολιτική παράταξι πιστεύει στον τύπο ανθρώπου που οραματίζεται να διαπλάσει. Όταν πας να συντάξεις ένα εκπαιδευτικό νομοσχέδιο(τουλάχιστον εγώ έτσι δούλεψα στη ζωή μου) έχεις στο νου σου τον τύπο ανθρώπου που θέλει να πλάσεις» (Κυπριανός, 2009: 256).

¹⁸Σε άρθρο του Γ.Α Βλάχου στις 4/6/1950 αναφέρεται: «αν αξίζωμεν τίποτε, αξίζωμεν γιατί έχομεν αυτό το παρελθόν, αυτήν την Ιστορίαν, αυτούς τους Πατέρας, αυτές τις δόξες, αυτά τα παθήματα. Και αυτά όλα φόρτος βαρύς... είναι για το σύνολον η μεγάλη Εθνική μας περιουσία, το Κεφάλαιον και αι ηθικαί περγαμινάί...».(Νουτσος, 1979: 267)

Με τον τρόπο αυτόν η κυρίαρχη τάξη, αφενός επιδίωκε τη θωράκισή της από ενδεχόμενη ανατροπή του ισχύοντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος. Κυρίως όμως βρήκε στον αντικομμουνισμό το όπλο για την αντιμετώπιση οποιασδήποτε εργατικής-λαϊκής διεκδίκησης ως «κομμουνιστικής ανταρσίας» (ibid:85). Μετά το τέλος του εμφυλίου πολέμου ο αντικομμουνισμός εμφανίστηκε ως ιδεολογία με οικουμενικούς στόχους ώστε να δικαιολογηθεί η οπισθοδρόμηση στη μήτρα των “ελληνοχριστιανικών παραδόσεων”(Τσουκαλάς, 1974: 93). Η στοχοπροσήλωση στις αρχές της παράδοσης σε συνδυασμό με την αντικομμουνιστική κατεύθυνση αποτέλεσε το ιδεολογικό στήριγμα των μεταπολεμικών διώξεων του ελληνικού κράτους όπως εκφράστηκαν σε όλο το φάσμα της κοινωνικής ζωής συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης (Νούτσος, 1979: 268).

Προπολεμικά η έννοια της εθνικοφροσύνης παρέπεμπε στην εθνική ενότητα εμπερικλείοντας τη συμφιλίωση του αστικού κόσμου ως ολότητας. Ωστόσο, στις μεταπολεμικές συνθήκες του διαμορφούμενου Ψυχρού Πολέμου η εθνικοφροσύνη επανανοηματοδοτείται στην κατεύθυνση του εξοβελισμού των κομμουνιστών από το εθνικό σώμα. Καταλυτικός παράγοντας για την εξέλιξη αυτή υπήρξε η ένταξη της χώρας στο δυτικό στρατόπεδο, του οποίου αποτελούσε πλέον οργανικό κομμάτι (Παπαδημητρίου, 2006: 179-180).¹⁹

Ο παραπάνω ιδεολογικός προσανατολισμός αποτυπώνεται με χαρακτηριστικό τρόπο στα λόγια του Κ.Τσάτσου: «Ο ελεύθερος άνθρωπος(..) δεν δέχεται ποτέ, για να κατακτήσει σε ένα ουτοπικό σημείο του απώτατου μέλλοντος την οικονομική δικαιοσύνη, να θυσιάσει επί γενεές την πνευματική, την πολιτική και την οικονομική του ακόμα ελευθερία. Δεν δέχεται, με το πρόσχημα της επιδίωξης αυτού του σκοπού, να γίνει μάζα, ετερόφωτη, ομοιόμορφη, αδιαφοροποίητη και ισοπεδωμένη(...) Η δικαιοσύνη δεν κερδίζεται χωρίς την αποδοχή αυτού του διαφορισμού, γιατί τίποτε άλλο δεν είναι η δικαιοσύνη, παρά η δίκαιη αναγνώριση των αξιολογικών διαφορών μεταξύ των ανθρώπων, ποτέ η τεχνητή, η παρά φύσιν επιπέδωσή τους» (Τσάτσος, χ.χ: 273). Ο ίδιος, μιλώντας το 1949 σε Συνέδριο Επιθεωρητών εκπαίδευσης, προσδιόρισε μέσα σε αυτά τα πλαίσια και τον προσανατολισμό της εκπαίδευσης: «Εις τον κομμουνισμό θα αντιτάξωμεν την ιδέαν της ελευθερίας και την ιδέαν του ανθρώπου όπως εμφανίζεται εις τον αρχαίον ελληνικόν πολιτισμόν(...)Θα εξηγήσωμεν διατί “δεν σηκώνει” δουλείαν ο

¹⁹Όπως αναφέρονταν σε έντυπο πολιτικού φρονηματοπισμού της εποχής(Σκαπανεύς Μακρονήσου): «Ολόκληρος η πολιτισμένη Ανθρωπότης παρακολουθούσε με ενδιαφέρον τον αγώνα του Ελληνικού Λαού δια την υπεράσπισιν των αξιών που αποτελούν την βάση του Δυτικού Πολιτισμού, κλίνει δε ευλαβικώς το γόνυ προ των θυσιών της φυλής μας δια την ελευθερίαν».(Τζώρτζης, 1949: 22)

τράχηλος του έλληνος και διατί δεν ανέχεται καθεστώτα βίας, τα οποία ο σλαύος αντιθέτως χρειάζεται δια να υπάρξη» (Τσάτσος, 1949: 402 οπ.αναφ.σε Μαριόλης, 2013: 10-11).

Η εκπαίδευση στις μεταπολεμικές συνθήκες αποτέλεσε μηχανισμό νομιμοποίησης της εξουσίας και της κυρίαρχης ιδεολογίας μέσω των αναλυτικών προγραμμάτων, των βιβλίων και εν γένει των σχολικών πρακτικών (Κυπριανός, 2009: 264-265). Το άρθρο 16 του Συντάγματος ορίζει ότι το ιδεολογικό περιεχόμενο της διδασκαλίας «Αποσκοπεί την ηθική και πνευματική αγωγή και την ανάπτυξιν της εθνικής συνειδήσεως των νέων επί τη βάσει των ιδεολογικών κατευθύνσεων του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού» (ibid: 276).

Αυτό ήταν το έδαφος το οποίο κληροδότησε η δικτατορία της 21ης Απριλίου 1967.²⁰ Στα πλαίσια του απριλιανού καθεστώτος τα στοιχεία του πολιτικού φρονηματισμού στην χάραξη της εκπαιδευτικής πολιτικής ενισχύθηκαν. Στο άρθρο 1 του Ωρολογίου κι Αναλυτικού Προγράμματος του 1969 αναφέρεται: «Σκοπός του Δημοτικού Σχολείου είναι να ενσταλάξη και εμπεδώσει εις την ψυχήν του μαθητού την αγάπην προς την Ελληνικήν πατρίδα, την ορθόδοξον πίστην και την ηθικήν ζωήν»²¹(Διδασκαλική Ομοσπονδία της Ελλάδος, 1969: 5). Στην κατεύθυνση αυτή το Πόρισμα της Επιτροπής Παιδείας του 1973 αναφέρει ως βασικό σκοπό την «αγωγή κοσμοθεωρίας και βιοθεωρίας» για την παροχή του απαραίτητου πνευματικού εξοπλισμού, ο οποίος οφείλει «να στηρίζεται εις τας αξίας του ελληνικού και χριστιανικού πολιτισμού» (Πόρισμα Επιτροπής Παιδείας, 1973: 24 οπ.αναφ.σε Κουτσογιά, 2008: 46).

1.2.3 ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΔΙΩΞΕΩΝ ΚΑΙ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΕΩΝ

Η κατεύθυνση αυτή δε θα μπορούσε στις μεταπολεμικές συνθήκες και εν

²⁰Παρόλα αυτά, το απριλιανό καθεστώς θέλοντας να δικαιολογήσει την -μέσω της επέμβασής του- ανατροπή του Συντάγματος και να προσδώσει σε αυτήν χαρακτήρα επιτακτικό και σωτήριο, προέβαλλε τον κομμουνιστικό κίνδυνο ο οποίος υποίθεται πως απειλούσε την κοινωνική και πολιτική ζωή της χώρας. Όπως αναφέρει ο ταξίαρχος Παττακός: «Επρεπε να έλθη ο Στρατός εις το προσκήνιον της πολιτικής, δια να οδηγηθώμεν εκ νέου προς την πηγήν με τα εθνικά νάματα [...]. Το πνεύμα της κοσμοθεωρίας του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού προσδιορίζει και το πνεύμα της Επανάστασεώς μας»(Παττακός, 1968: 436) Ενώ ο Φωτιάδης ανέφερε: «Κι ενώ κατεκρημνίζετο η Παιδεία, η ταλαίπωρος νεολαία εξηρθούτο και παρέπαιε και σιγά-σιγά προσηρτάτο εις την Αναστάτωσιν και την Ανατροπήν».(Φωτιάδης, 1968: 331-332)

²¹Στο πλαίσιο αυτό, ο Γ.Παπαδόπουλος παρακινεί τους εκπαιδευτικούς να διαπλάσουν τους μαθητές κατα τέτοιον τρόπο, ώστε να «αποκτήσουν ένα χαρακτήρα και μίαν ψυχήν η οποία δεν θα επιτρέπη να χωρέσει μέσα της τίποτε άλλο και τίποτε διαφορετικόν από την Ελλάδα» (Παπαδόπουλος, τόμ. Β', 1968: 66) Η αποσαφήνιση της έννοιας του πατριωτισμού γίνεται από έναν άλλον εκφραστή του καθεστώτος, ο οποίος αναφέρει ότι: «η έννοια του ελληνισμού είναι και θα είναι στον αιώνα τον άπαντα αντίμαχη με τον σλαυγέννητο κομμουνισμό». (Δεδόπουλος, 1969: 375)

μέσω ψυχρού πολέμου να μην συνοδευτεί από κατασταλτικά μέτρα, απαγορεύσεις και εκκαθαρίσεις στον χώρο της εκπαίδευσης. Το πρώτο νομοθέτημα στην κατεύθυνση των διώξεων των αντιφρονούντων εκπαιδευτικών είναι η Συντακτική Πράξη 25 που συντάχθηκε από την κυβέρνηση Πλαστήρα, και ειδικότερα η συμπληρωματική Πράξη 36(ΦΕΚ, τχ. Α', αρ. Φ 93, 14.4.1945) που αναφέρεται συγκεκριμένα στη «διαθεσιμότητα του διδακτικού προσωπικού των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως» (Νούσος, 2003:115). Το 1948 επανενεργοποιήθηκε το Πιστοποιητικό Κοινωνικών Φρονημάτων, το οποίο είχε θεσπιστεί το 1938 επί δικτατορίας Μεταξά. Με τον τρόπο αυτόν μπήκε με θεσμικό τρόπο φραγμός στην είσοδο “μη εθνικοφρόνων” εκπαιδευτικών στην δημόσια εκπαίδευση (Κυπριανός, 2009: 275-276). Σύμφωνα με τα στοιχεία που παρέθεσε η Ρόζα Ιμβριώτη την περίοδο 1946-47 απολύθηκαν 3.500 εκπαιδευτικοί και περίπου 1.300 την περίοδο 1953-54, από το σύνολο των 25.000 περίπου εκπαιδευτικών (Ιμβριώτη, 1966: 84). Σύμφωνα με το ν. 1911/1951 «δημόσιος υπάλληλος δεν διορίζεται αν μη κέκτηται το προσήκον εις δημόσιον υπάλληλον ήθος. Εις το ήθος περιλαμβάνονται και αι υγιείς κοινωνικές αντιλήψεις των υπαλλήλων(...) Ο δημόσιος υπάλληλος είναι εκτελεστής της θελήσεως του κράτους και οφείλει πίστην και αφοσίωσιν προς την πατρίδα και τα εθνικά ιδεώδη» (Κάτσικας & Θεριανός, 2007: 192). Επιπλέον το άρθρο 11 του Συντάγματος του 1952 απαγορεύει την «απεργία εις τους δημοσίους υπαλλήλους και εις τους υπαλλήλους νομικών προσώπων και οργανισμών δημοσίου δικαίου» (Κυπριανός, 2009: 296). Οι διώξεις συνεχίστηκαν και τα επόμενα χρόνια, απ' όλες τις κυβερνήσεις της μεταπολεμικής περιόδου. Το 1965, ο τότε Πρωθυπουργός και Υπουργός Παιδείας Γ. Παπανδρέου υπέγραψε εγκύκλιο(Εγκ. Ε.Π 1/16.3.65) η οποία έκανε λόγο για απομάκρυνση από το χώρο της εκπαίδευσης διδασκόντων, όχι μόνον των ανηκόντων αλλά και των συμπαθούντων ή ανεχομένων “την κομμουνιστικήν προπαγάνδαν” (Κοτσαλίδου, 2005: 115).

Η δικτατορία της 21ης Απριλίου αναβάθμισε το νομικό οπλοστάσιο που προέβλεπε τις διώξεις των εκπαιδευτικών και ενέτεινε την καταστολή. Ο ν.129/1967 προέβλεπε: «Μη νομιμόφρων θεωρείται ο υπάλληλος όστις εμφορείται υπό κομμουνιστικών ή αντεθνικών ιδεών ή προπαγανδίζει υπέρ αυτών ή καθ' οιονδήποτε τρόπον συνεργεί εις την διάδοσιν αυτών ή εξαιρεί ταύτας ή έχει καθ' οιονδήποτε τρόπον επαφήν ή συνεννόησιν μετά των οπαδών των ιδεών τούτων ή στρέφεται κατά του κρατούντος πολιτειακού καθεστώτος ή των βασικών θεσμών αυτού ή ακολουθεί αντεθνικά ή κομμουνιστικά συνθήματα (...) ή παροτρύνει ή συνηγορεί υπέρ τιαύτης στάσεως και συναθροίσεως ή μετέχει

δημοσίας συναθροίσεως προς διατάραξιν της δημοσίας τάξεως ή εκτελεί πράξεις προβλεπομένας υπό του νόμου 375/1936 (κατασκοπία)». Ο νόμος εφαρμόστηκε προβλέποντας μάλιστα ότι ο απολυόμενος «απολύεται διά αποφάσεως του αυτού υπουργού καθ' ης ουδεμία επιτρέπεται προσφυγή ή αίτησις ακυρώσεως». Με βάση τον νόμο αυτόν απολύθηκαν απευθείας περίπου 260 εκπαιδευτικοί (Κάτσικας, 2015).

1.2.4 Ο ΑΝΤΙΚΤΥΠΟΣ ΤΟΥ ΔΙΕΘΝΟΥΣ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝΤΟΣ ΣΤΗΝ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Ενώ ο ιδεολογικός προσανατολισμός επέβαλε τη θωράκιση του ισχύοντος κοινωνικοοικονομικού συστήματος, το διεθνές περιβάλλον και οι ανάγκες της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης επέτασαν την υιοθέτηση της θεωρίας του “ανθρώπινου κεφαλαίου”.²² Πέρα από τις ανάγκες της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης, την επένδυση στον τομέα της εκπαίδευσης επέβαλλε και ο διεθνής ανταγωνισμός στα πλαίσια του ψυχροπολεμικού κλίματος της εποχής, γνωστός ως “Σπούτνικ σοκ”.²³ Παρά τον σχεδιασμό και τα νομοθετικά μέτρα που πάρθηκαν στην κατεύθυνση της γενίκευσης της εκπαίδευσης και της ενίσχυσης του τεχνικοεπαγγελματικού τομέα(ν. 3971/2-9-1959 και ν. 3973/2-9-1959), η έλλειψη αντίστοιχης παραγωγικής βάσης στη χώρα και η κατεύθυνση της

²²Η ανασυγκρότηση μετά το Β' Παγκόσμιο Πόλεμο δημιούργησε την ανάγκη ύπαρξης εξειδικευμένου εργατικού δυναμικού. Η ανάγκη αυτή οδήγησε στις εκπαιδευτικές μεταρρυθμίσεις του 1959 και 1964 που εισήγαγαν για πρώτη φορά ένα ολοκληρωμένο δίκτυο τεχνικοεπαγγελματικής εκπαίδευσης. Την περίοδο αυτή αναπτύσσεται η θεωρία του ανθρώπινου κεφαλαίου από τον Theodore Shultz στο λόγο του (1961) “Επένδυση σε Ανθρώπινο Κεφάλαιο”. Στην ομιλία αυτή ο Shultz υποστήριξε ότι η εκπαίδευση δεν πρέπει να αντιμετωπίζεται ως καταναλωτική δαπάνη, αλλά ως επένδυση καθώς διευρύνει τις δυνατότητες απασχόλησης του ατόμου, αυξάνει το εισόδημά του και συμβάλλει στην οικονομική ανάπτυξη προσφέροντας στην οικονομία ειδικευμένο εργατικό δυναμικό (Κάτσικας & Θεριανός, 2007, σ.200). Πριν από τον Shultz, ο Έλληνας οικονομολόγος Ξενοφών Ζολώτας (1959) αναφέρει: «Ουδείς προγραμματισμός οικονομικής ανάπτυξεως επιτρέπεται να θεωρηθεί ως πραγματικός...εφ' όσον δεν προβλέπεται εις τον προσήκοντα βαθμόν περί της συστηματικής εκπαιδύσεως του πληθυσμού εις νεωτέραν τεχνολογίαν και μεθόδους οργανώσεως». (Ζολώτας, 1959, σ.11 οπ.αναφ σε Κάτσικας & Θεριανός, 2007, σ.202).

²³Το 1957 η Ε.Σ.Σ.Δ εκτόξευσε πρώτη στο διάστημα τον πρώτο τεχνητό δορυφόρο “Σπούτνικ”. Οι Η.Π.Α θορυβημένες από την διαστημική επιτυχία των Σοβιετικών επενδύουν μεγάλα ποσά στην τεχνολογική εκπαίδευση. Το συμβάν αυτό είχε τον αντίκτυπό του στην Ελλάδα. Χαρακτηριστική είναι η ομιλία του Παπανδρέου στη Βουλή για τη σύσταση Επιτροπής Παιδείας(20/11/1957): «Κύριοι Βουλευταί ζώμεν εις μίαν εποχήν κατά την οποίαν γίνεται άμιλλα πνευματικής επικρατήσεως μεταξύ δύο κόσμων. Διαφωνώ(.) θεμελιωδώς προς τα κομμουνιστικά καθεστάτα(..) Αλλά οφείλω ειλικρινώς να αναγνωρίσω ότι εις το κεφάλαιον της Παιδείας, τους ανήκει τίτλος τιμής. Αποτελεί τίτλον τιμής των κομμουνιστικών καθεστώτων η γενίκευσις της παιδείας. Ποία είναι η απόδοσις αυτής της προτεραιότητος της Παιδείας εις την Μητρόπολιν του Κομμουνισμού επιβεβαιώνεται από την τελευταίαν δόξαν του “Σπούτνικ”. Ιδού διατί δεν επιτρέπεται πλέον να εξακολουθήσωμεν αυτήν την παλαιάν, ολιγαρχικήν, πλουτοκρατικήν αντίληψιν της εκπαιδύσεως. Πρέπει να γίνει κοινή συνείδησις, ότι η Παιδεία είναι η πρώτη υπόθεσις του Έθνους». (Κυπριανός, 2009: 262-263)

μεταπολεμικής ανασυγκρότησης²⁴ συντέλεσαν στην καθυστέρηση της λύσης των βασικών προβλημάτων της εκπαίδευσης και στην μονοδιάστατη ανάπτυξη του τομέα των κλασικών σπουδών.²⁵

Η αντίφαση αυτή, που αντανακλούσε και το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων, είχε εντοπιστεί από τον πρώην υπουργό Συντονισμού Π.Παπαληγούρα ο οποίος ανέφερε: «Η ανάγνωση των περισσότερων διδακτικών βιβλίων μας βιβλίων, εδημιουργεί την εντύπωση, ότι σκοπός της ελληνικής παιδείας είναι να εκθρέψωμεν μεραρχίας Μεγάλων Αλεξάνδρων. Ακόμη και τα βιβλία των δημοτικιστών εκκληρονόμησαν, από την προγονοπληξίαν των καθαρευουσιάνων, μιαν αφόρητον μεγαλορρημοσύνην. Ενώ έπρεπε(...) να εξαίρεται(..) ο αθόρυβος μόχθος του καλού και του μέτριου ανθρώπου και η εκ του μόχθου τούτου προσωπική ικανοποίησις. Η Ελλάς πρέπει να υποβληθή εις την απαιτούμενην, δια την ολοκλήρωσιν της οικονομικής της αναπτύξεως, πειθαρχίαν» (Παπαληγούρας, 1963 οπ.αναφ σε Παπαδημητρίου, 2006: 275).

1.2.5 ΤΟ ΘΕΣΜΙΚΟ ΠΛΑΙΣΙΟ ΕΚΔΟΣΗΣ ΤΩΝ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ

Μέσα στο πλαίσιο αυτό συντελέστηκαν όλες οι λειτουργίες που αφορούσαν την εκπαιδευτική δραστηριότητα, συμπεριλαμβανομένου και του θεσμικού πλαισίου έκδοσης των σχολικών εγχειριδίων. Ο οργανισμός που είχε την ευθύνη για την έκδοση και τη διανομή των σχολικών εγχειριδίων κατά τα πρώτα μεταπολεμικά χρόνια ήταν ο Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων(ΟΕΣΒ) που συστάθηκε με τον αναγκαστικό νόμο 952/1937 «περί ιδρύσεως οργανισμού προς έκδοσιν κλπ. σχολικών βιβλίων». Επρόκειτο για Νομικό Πρόσωπο Δημοσίου Δικαίου το οποίο διοικούνταν από ενδεκαμελές συμβούλιο και τελούσε υπό την εποπτεία του Υπουργείου Παιδείας (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2007: 108-109). Παρά το γεγονός ότι θεσμοθετείται τυπικά καθεστώς κρατικού μονοπωλίου σε ό,τι

²⁴ Στη χώρα μας κατά τις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες σημειώθηκαν σημαντικές μεταβολές στους οικονομικούς τομείς. Ο αγροτικός τομέας υποχώρησε και πολλοί αγρότες βρήκαν διέξοδο όχι τόσο προς τη -μικρής χωρητικότητας- βιομηχανία αλλά προς τις υπηρεσίες, τον κρατικό μηχανισμό και τα ελεύθερα επαγγέλματα. Ο δημόσιος τομέας αυξήθηκε σε βάρος του ιδιωτικού.(Κάτσικας & Θεριανός, 2007, σ.226) Το 1960 ο βιομηχανικός τομέας υστερούσε, όχι μόνον έναντι των μεγάλων καπιταλιστικών οικονομιών, αλλά και απέναντι σε αναπτυσσόμενες χώρες όπως η Ισπανία και η Πορτογαλία. Το μερίδιο του βιομηχανικού ΑΕΠ παραμένει από το 1980 περίπου στο 15%, ενώ στην Ιταλία, την Ισπανία και την Πορτογαλία κυμαίνεται μεταξύ 20% και 25%.(Ιωακειμόγλου, 2008)

²⁵ Είναι χαρακτηριστικό ότι στο κλασικό γυμνάσιο εγγράφονταν το 74% των αποφοίτων του δημοτικού, στη φυσικομαθηματική κατεύθυνση το 20,3%, στις εμπορικές σχολές το 2,7% και στις ξένες γλώσσες το 1,9%.(Κάτσικας & Θεριανός, 2007: 209)

αφορά την έκδοση των σχολικών εγχειριδίων(τα οποία ωστόσο αγόραζαν οι μαθητές), παρέμειναν σε ισχύ διατάξεις του ν. 5045/1931 που έδιναν τη δυνατότητα χρήσης βοηθητικών εγχειριδίων για την Ε' και τη ΣΤ' Δημοτικού. Με τον τρόπο αυτόν ο ιδιωτικός τομέας ανέλαβε με όρους ελεύθερου ανταγωνισμού ένα σχετικά περιορισμένο μερίδιο της σχολικής βιβλιαγοράς²⁶(ibid: 113-114). Για την αντιμετώπιση των οικονομικών δυσχερειών ως αποτέλεσμα του πολέμου ο ΟΕΣΒ άρχισε να παρέχει δωρεάν εγχειρίδια σε άπορους μαθητές. Συγκεκριμένα, το σχολικό έτος 1948-1949 από τα 1.237.108 βιβλία που τυπώθηκαν, δωρίστηκαν 23.312. Επιπλέον, σύμφωνα με το Πόρισμα της Επιτροπής Παιδείας του 1958 από τη διεύθυνση σχολικών βιβλίων «διανέμονται κατ' έτος εις άπορους μαθητάς της στοιχειώδους εκπαίδευσεως 100.000 βιβλία, ων η αξία ανέρχεται εις 1.000.000 δραχμών».²⁷

Με το Ν.Δ 4320/1963 μετονομάζεται ο ΟΕΣΒ σε Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων(ΟΕΔΒ) ενώ καθιερώνονται τρία χρηματικά βραβεία και δύο έπαινοι χωρίς ωστόσο να θίγεται το καθεστώς του ενός και μοναδικού βιβλίου. Η κρίση των βιβλίων ανατίθεται σε εννεαμελές συμβούλιο, διοριζόμενο απ' το Υπουργείο. Με το Ν. 4379/1964 καταργείται το Ανώτατο Εκπαιδευτικό Συμβούλιο και ιδρύεται το Παιδαγωγικό Ινστιτούτο(ΠΙ) ενώ προβλέπεται(άρθρο 6) ότι «παν βιβλίον προοριζόμενον δια σχολικήν χρήσιν προηγουμένως πρέπει να τύχει κρίσεως και εγκρίσεως υπό επιτροπής», η οποία συγκροτείται με απόφαση του υπουργού Παιδείας για διετή θητεία και αποτελείται από Συμβούλους ή Προέδρους του ΠΙ και διακεκριμένους επιστήμονες «κατά κατηγορίαν βιβλίου» (ibid: 130).

Με την έλευση της δικτατορίας καταργείται το ΠΙ. Με βάση τον ΑΝ 129/1967 η αρμοδιότητα για την κρίση «παντός βιβλίου προοριζόμενου δια σχολικήν χρήσιν» μεταβιβάζεται σε νέο όργανο το Ανώτατο Γνωμοδοτικό Συμβούλιο Εκπαίδευσης. Με βάση το άρθρο 4 του ΑΝ 129/1967 παρέχεται δωρεάν σχολική εκπαίδευση, συμπεριλαμβανομένης της «δωρεάν χορηγήσεως διδακτικών βιβλίων». Όσον αφορά την συγγραφή σχολικών βιβλίων, προκηρύσσονται διαγωνισμοί «μετά την γνώμην του Ανωτάτου Εκπαιδευτικού Συμβουλίου» ή

²⁶Το θεσμικό πλαίσιο που προέβλεπε την παράλληλη ύπαρξη των βοηθητικών εγχειριδίων συντέλεσε τόσο στη δυσκολία κρατικού-ιδεολογικού έλεγχου σε ό,τι αφορούσε το περιεχόμενο των εγχειριδίων(σε μια εποχή που νομιμοποιούσε τον ασφυκτικό κρατικό έλεγχο της επίσημης σχολικής γνώσης), όσο και στην εμφάνιση φαινομένων αισχροκέρδειας με επιθεωρητές να “συστήνουν εκθύμως” ορισμένα βιβλία προς τους υφισταμένους τους (Καψάλης & Χαραλάμπους, 2007: 115-116).

²⁷Πόρισμα Επιτροπής Παιδείας (24 Ιανουαρίου 1957-10 Ιανουαρίου 1958, Εκ του Εθνικού Τυπογραφείου, Αθήναι 1958, σελ. 111 σπ.αναφ σε Καψάλης & Χαραλάμπους, 2007: 118-119.

γίνεται ανάθεση (ibid: 140).

1.3 ΚΑΤΕΥΘΥΝΣΕΙΣ, ΣΤΟΧΟΙ ΚΑΙ ΜΕΘΟΔΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΜΑΘΗΜΑΤΟΣ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΙΣ ΔΥΟ ΕΞΕΤΑΖΟΜΕΝΕΣ ΠΕΡΙΠΤΩΣΕΙΣ

Αφού παρατέθηκε το κοινωνικό, πολιτικό, ιδεολογικό έδαφος πάνω στο οποίο αναπτύχθηκε η ελληνική εκπαιδευτική δραστηριότητα τόσο στις συνθήκες της μεταπολεμικής αναγκαστικής υπερορίας, όσο και σ' αυτές της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης του ελληνικού κράτους δύναται πλέον να κατανοηθούν ουσιαστικότερα οι ιδεολογικές και παιδαγωγικές κατευθύνσεις, οι στόχοι και η μεθοδολογία του μαθήματος της ιστορίας στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις. Η σχολική ιστορία αποτελεί κατεξοχήν μάθημα που διαμορφώνει κοινωνική συνείδηση νομιμοποιώντας την εκάστοτε πολιτική και οικονομική εξουσία. Δύναται επομένως το περιεχόμενο και η μεθοδολογία του να αποτελέσουν πεδία μελέτης και σύγκρισης μεταξύ διαφορετικών κοινωνικών και πολιτιστικών περιπτώσεων για την ανάδειξη της διαφορετικής κατεύθυνσης σε κοινωνικοποιητικό(ιδεολογικό) επίπεδο καθώς και του διαφορετικού παιδαγωγικού-διδακτικού πλαισίου που ακολουθήθηκε. Όταν μάλιστα το περιεχόμενο(νεότερη και σύγχρονη ελληνική ιστορία) και ο διακηρυγμένος στόχος αφορούν τη διαμόρφωση «εθνικής συνείδησης», τότε η σύγκριση του περιεχομένου προσφέρεται για την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων τόσο για την κατεύθυνση που ο κάθε φορέας(Υπουργείο Παιδείας και Ε.ΒΟ.Π-Κ.Ε.Ε) δίνει στην έννοια του πατριωτισμού(και εν γένει του ιδεολογικού πλαισίου που το κάθε κοινωνικοοικονομικό σύστημα/ιδεολογία πρεσβεύει) καθώς της διαφορετικής διδακτικής μεθόδου που ακολουθήθηκε στις δύο αυτές περιπτώσεις. Ο Epstein -σε συνάρτηση με το γεωγραφικό πλαίσιο, την κοινή γλώσσα, θρησκεία, λογοτεχνία, παράδοση και φυσιογνωμία- θεωρεί την ιστορία ως τον σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης εθνικής ταυτότητας καθώς αυτή προσδίδει την απαραίτητη συνέχεια κι ενότητα στη ζωή των μελών της ομάδας (Σέλλα-Μάζη, 2001: 137). Επομένως, η ιστορία αποτελεί σημαντικό παράγοντα διαμόρφωσης συλλογικής ταυτότητας δεδομένου ότι η τελευταία αναφέρεται σε μια αίσθηση συνέχειας μεταξύ διαδοχικών γενεών, σε κοινές μνήμες και κοινή αντίληψη για το μέλλον και την

πορεία της συγκεκριμένης ομάδας (A.D Smith οπ. αναφ σε Κόππα, 1997: 2).

Τα ελληνικά μεταπολεμικά σχολικά εγχειρίδια είχαν ως βασικό στόχο την θωράκιση του ισχύοντος κοινωνικοπολιτικού συστήματος με την την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης να λειτουργεί ως βάση για την κοινωνική συνοχή. Για τον σκοπό αυτό οι συγγραφείς των εγχειριδίων είχαν ως βάση ανάλυσης των ιστορικών γεγονότων τη θεωρία του Παπαρρηγόπουλου περί ιστορικής συνέχειας του ελληνικού έθνους(αρχαιότητα-βυζαντινή περίοδος-νεότερη και σύγχρονη ιστορία).

Η εθνοκεντρική διάσταση της σχολικής ιστοριογραφίας αποτελεί εκείνο το θεμελιακό χαρακτηριστικό που διαπερνά σαν «κόκκινη κλωστή» αναλυτικά προγράμματα και σχολικά εγχειρίδια: προωθεί τις μεγάλες αφηγήσεις και τα «ηρωικά» κατορθώματα του έθνους ενώ ταυτόχρονα υποτιμά ή αποσιωπά στοιχεία κοινωνικής ανισότητας. Η εθνοκεντρική αντίληψη της ιστορίας έχει τις ρίζες της στη διαμόρφωση του σχολικού συστήματος ως βασικού ιδεολογικού μηχανισμού των εθνικών κρατών κατά τους δύο τελευταίους αιώνες. Σύμφωνα με την Αβδελά «το μάθημα της ιστορίας κατέχει προνομιακή θέση στη διαδικασία για την συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας μέσα από το σχολείο, γιατί η “εθνική αφήγηση” που παράγει επικεντρώνεται άμεσα στην έννοια της συνέχειας και της ομοιογένειας και ευνοεί την ιδέα της μοναδικότητας του έθνους. Επομένως, τα σχολικά βιβλία ιστορίας αποτελούν το κατεξοχήν πεδίο όπου κατασκευάζονται και αναπαράγονται αναπαραστάσεις για τον εθνικό εαυτό και τους άλλους λαούς, κυρίως τους γειτονικούς μέσα από μια ενιαία και συνεκτική αφήγηση για τα “σημαντικά γεγονότα” του παρελθόντος, για τους “εχθρούς” και φίλους».(Φραγκουδάκη & Δραγώνα, 1997: 37) Το υπάρχον κρατικό εκπαιδευτικό σύστημα, λοιπόν, τείνει να αντιπαραθέτει την κοινή εθνική καταγωγή στις επιμέρους τοπικές, φυλετικές πολιτισμικές και ταξικές διαφοροποιήσεις του πληθυσμού μιας χώρας. Στα πλαίσια αυτά, το μάθημα της ιστορίας, από κοινού με τη γλώσσα και τη γεωγραφία, διαδραματίζουν σημαντικό ρόλο στην κατεύθυνση της εδραίωσης και της αναπαραγωγής της εθνικής ταυτότητας (Αβδελά, 1998, σ.41).

Στην κατεύθυνση αυτή, υπερτονίζονται τα ηρωικά κατορθώματα του ελληνικού λαού και ιδίως των επιφανών ανδρών, προβάλλεται το σύγχρονο ελληνικό έθνος ως βιολογική και ηθική συνέχεια του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού. Τα σχολικά εγχειρίδια που εκδόθηκαν κατά την μετεμφυλιακή περίοδο υιοθετούν την ρομαντική ιστοριογραφία του 19ου αιώνα αντιμετωπίζοντας το

έθνος ως φυσική κι αιώνια οντότητα και περιορίζοντας το πεδίο έρευνας στις πράξεις και τις νοητικές κατασκευές των μεγάλων ανδρών (Αδάμου, 2000: 209).

Τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού που εγκρίθηκαν με βάση την υπ' αριθμόν 49529/1950 Απόφαση του Υπουργείου Παιδείας βασίζονταν στο Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1913. Σε αυτό δεν διατυπώνονται θεωρητικοί στόχοι και κατευθύνσεις σχετικά με την διδακτέα ύλη. Ωστόσο, η κατανομή της ύλης και το περιεχόμενο της δύνανται να αποτελέσουν κριτήρια αξιολόγησης του εν λόγω Αναλυτικού Προγράμματος. Όπως αναφέρει η Χρ.Κουλούρη, αναφερόμενη στο περιεχόμενο που χάρασσε το Αναλυτικό Πρόγραμμα σχετικά με το μάθημα της ιστορίας: «Η ενότητα του ελληνοχριστιανικού πολιτισμού μέσα στο χρόνο εξασφαλίζει ισότιμη αντιμετώπιση και στις τρεις περιπτώσεις του εθνικού βίου. Η υπέρβαση του κλασικισμού λοιπόν από τους δημοτικιστές ενισχύει την έννοια της πολιτισμικής συνέχειας, πάντα μέσα στο πλαίσιο της αρχικής σύλληψης του Παπαρρηγόπουλου» (Κουλούρη 1988: 44). Σύμφωνα με τον Χ.Αθανασιάδη παρά τις κατά καιρούς εκσυγχρονιστικές προσπάθειες, η σχολική ιστορία παρέμεινε στον πυρήνα της συνεπής στην λογική της τρισχιλιετούς πορείας του ανάδελφου και ηρωικού έθνους όπως αυτή διατυπώθηκε από τον Παπαρρηγόπουλο, στην κατεύθυνση της ενστάλαξης μιας ορισμένης εθνικής συνείδησης (Αθανασιάδης, 2015: 36).

Το 1949, ενώ βρισκόταν σε ισχύ το Αναλυτικό Πρόγραμμα του 1913, ο Καθηγητής Σπ.Καλλιάφας εκδίδει εγχειρίδιο μεθοδολογικών οδηγιών για τα μαθήματα του δημοτικού. Το εγχειρίδιο αυτό, αφενός αποτελεί πολύτιμο εργαλείο κατανόησης της γενικότερης εκπαιδευτικής πολιτικής της εποχής αφετέρου - εκδιδόμενο έναν χρόνο πριν κυκλοφορήσουν τα βοηθητικά εγχειρίδια του 1950- μπορεί να μας προσφέρει σημαντικές πληροφορίες σχετικά με τον προσανατολισμό του μαθήματος της ιστορίας, για την οποία ανέφερε: «Εκ των πρώτων όρων επιτυχούς διαπαιδαγωγήσεως των μαθητών εις καλούς πολίτας είναι η διδασκαλία του μαθήματος της ιστορίας. Αυτή οφείλει να γεμίξη τας ψυχάς των μαθητών με τον μεγαλύτερον δυνατόν θαυμασμόν προς το μέγα παρελθόν της Ελλάδος και με ακλόνητον πίστην εις την ιστορικήν αποστολήν και το μέλλον αυτής. Η διδασκαλία της ιστορίας οφείλει να στρέφη το βλέμμα προς τους μεγάλους περί αυτής ταύτης της βιολογικής υπάρξεως της ελληνικής φυλής». Παρά την τυπική αναφορά περί σεβασμού προς τα άλλα έθνη, ειρήνη και συνεργασία, αναφέρεται πως η καλλιέργεια φιλειρηνικού πνεύματος «δεν επιτρέπεται να γίνεται ούτως, ώστε αποτέλεσμα αυτής να είναι παραλυσία των εθνικών δυνάμεων και αδυναμίαν προς νικηφόρον άμυναν κατά βαρβαρικών

επιδρομών(..) Ο πλησίον έχει εντός του εαυτού του και τον πειρασμόν προς επίθεσιν κατά του άλλου, προς ταπείνωσιν, προς κάκωσιν αυτού» (Καλλιάφας, 1949: 49-50).

Στα πλαίσια της απριλιανής δικτατορίας συντάχθηκε το 1969 Αναλυτικό Πρόγραμμα στο οποίο διατυπώνονταν: «Γενικός σκοπός του μαθήματος της Ιστορίας είναι να καταστήσει ικανούς τους μαθητάς να κατανοούν τον ιστορικό βίον του Ελληνικού Έθνους και να αντλούν διδάγματα από την Ελληνικήν Ιστορίαν, να καλλιεργήσει το συναίσθημα της φιλοπατρίας αυτών και να παρασκευάσει τούτους ψυχικώς και πνευματικώς, ώστε να αποβούν χρήσιμα μέλη της πολιτικής και εθνικής κοινότητος των Ελλήνων» (Διδακταλική Ομοσπονδία της Ελλάδος, 1969: 84).

Απ' την άλλη μέσα στις συνθήκες της πολιτικής προσφυγιάς το μάθημα της ιστορίας(και εν γένει το περιεχόμενο της εκπαιδευτικής δραστηριότητας) διαπνέονται από την αναγκαιότητα σύζευξης της καλλιέργειας εθνικής συνείδησης με την αφομοίωση των αρχών της κοινωνικοποίησης στα πλαίσια της σοσιαλιστικής κοινωνίας. Η κατεύθυνση αυτή υπαγορεύεται από την αναγκαιότητα διατήρησης του ελληνικού πολιτισμού μέσα στις συνθήκες της υπερορίας, της ομαλής ένταξης στο νέο περιβάλλον αλλά και της προετοιμασίας επιστροφής στην πατρίδα και συμμετοχής στους αγώνες για τον λαϊκό-δημοκρατικό μετασχηματισμό της κοινωνίας.

Τη θεωρητική βάση όσον αφορά τη μεθοδολογία και την ερμηνεία των ιστορικών γεγονότων αποτελεί ο ιστορικός υλισμός. Όπως τονίζεται σε εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π για τις ανάγκες επιμόρφωσης των εκπαιδευτικών: «Ο ιστορικός υλισμός δεν παραδέχεται ότι την ιστορία τη δημιουργούν υπεράνθρωπα πρόσωπα και βασιλιάδες. Παραδέχεται ότι υπάρχει ιστορική αναγκαιότητα που οδηγεί σε ιστορικές μεταβολές. Παράλληλα όμως, παραδέχεται ότι τα ιστορικά γεγονότα δε γίνονται μόνα τους, χωρίς την επέμβαση και τη δράση των ανθρώπων. Σε κάθε ιστορική στιγμή υπάρχουν ορισμένες συνθήκες που επιβάλλουν μια αλλαγή. Αυτό είναι μια δυνατότητα. Και η δυνατότητα αυτή δε θα γίνει πραγματικότητα μόνη της. Θα γίνει με την αποφασιστική δράση των ανθρώπων».²⁸(Ε.ΒΟ.Π, 1949: 53) Αμέσως παρακάτω επεξηγείται η θεωρητική αυτή θέση με ένα παράδειγμα που καταδεικνύει το περιεχόμενο που πατριωτισμού το οποίο ο πολιτικός φορέας διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής δραστηριότητας στις συνθήκες της υπερορίας

²⁸«Έξω απ' την ανθρώπινη δράση δεν υπάρχει και δεν μπορεί να υπάρχει η ιστορία της ανθρώπινης κοινωνίας. Γι' αυτό το λόγο η ιστορική νομοτέλεια, η ιστορική αναγκαιότητα προϋποθέτει την ανθρώπινη δράση».(Ιριμπατζιάκοφ, 1978: 403)

επιδίωκε να διαμορφώσει: «Σήμερα υπάρχει η δυνατότητα να απελευθερωθεί οριστικά η Πατρίδα μας από τον ξένο ζυγό και τους ντόπιους καταπιεστές και προδότες. Οι αντικειμενικές συνθήκες είναι ώριμες. Μα η λευτεριά κι η δημοκρατία και η δικαιοσύνη δε θάρθουν από μόνες τους Θα τις πάρει ο λαός με τους αγώνες του»(ibid: 53)

Σε ό,τι αφορά τη διδακτική μέθοδο διδασκαλίας της ιστορίας η Ε.ΒΟ.Π αναφέρει: «Δίνονται πρώτα ορισμένες ερωτήσεις, με τις οποίες παρουσιάζονται τα κύρια σημεία που πρέπει να εξεταστούν. Το διάβασμα παίρνει τη θέση έρευνας και μελέτης για τη διαφώτιση αυτών των σημείων(..) Δίνονται με αναλυτικό τρόπο εξηγήσεις. Διαφωτίζονται όλα τα στοιχεία που περιέχει. Παρουσιάζονται στο χάρτη τα μέρη που αναφέρει το κείμενο(..) Αφού διαβαστεί έτσι το θέμα(..) γίνεται η σύνδεση του συνόλου. Οι μαθητές και ο δάσκαλος κάνουν λεπτομερειακή διήγηση και περιγραφή αυτού που διάβασαν. Με βάση τις ερωτήσεις που τέθηκαν αρχικά ζητούμε απ' τα παιδιά ν' απαντήσουν προφορικά στο μάθημα. Γίνεται συζήτηση για να βγουν συμπεράσματα-πορίσματα» (ibid: 55). Διαφαίνεται ξεκάθαρα ότι η μεθοδολογία είναι καθαρά δασκαλοκεντρική. Επιπλέον διαφαίνεται η ανάγκη αντιμετώπισης δυσκολιών κατανόησης του κειμένου(με την αναλυτική ανάγνωση και επεξήγηση των περιόδων του κειμένου). Δυσκολιών οι οποίες, εν πολλοίς, προέκυπταν από το κληροδοτημένο χαμηλό μορφωτικό επίπεδο των παιδιών, αλλά και των συνθηκών της αναγκαστικής υπερορίας. Ωστόσο, υπάρχει μέριμνα για την καλλιέργεια της αυτενέργειας και της ατομικής μελέτης των μαθητών καθώς προτείνονται μια σειρά συμπληρωματικές δραστηριότητες, όπως οι γραπτές απαντήσεις, οι ιχνογραφικές και χειροτεχνικές εργασίες, η συμπληρωματική μελέτη περιοδικών, βιβλίων και αναγνωστικών, η δραματοποίηση σκηνών (ibid: 55).

Οι αντιπαραθέσεις στα πλαίσια της εκπαιδευτικής κοινότητας σχετικά με το περιεχόμενο της διδασκαλίας της ιστορίας δεν ήταν νέο φαινόμενο για την ελληνική πραγματικότητα. Ο ελληνικός εκπαιδευτικός κι επιστημονικός κόσμος είχαν βιώσει την αντιπαραθέση μεταξύ της εθνικιστικής και της ιστορικής-υλιστικής σχολής σκέψης στα μέσα της δεκαετίας του 1920, με τα γεγονότα που έμειναν γνωστά ως Μαρασλειακά²⁹ Είχε προηγηθεί το συγγραφικό-ερευνητικό

²⁹Μαρασλειακά ονομάστηκαν τα γεγονότα κατά τα οποία συντηρητικοί κύκλοι της εκπαίδευσης αντιτάχθηκαν στην υλιστική προσέγγιση της ιστορίας που προέβαλλε η Ρόζα Ιμβριώτη. Τα γεγονότα έλαβαν χώρα όταν η Ρόζα Ιμβριώτη, νεαρή τότε καθηγήτρια στην πρότυπη Μαράσλειο Παιδαγωγική Ακαδημία που διοικούσε ο Α.Δελμούζος και δίδασκαν εξέχοντες δημοτικιστές επιστήμονες, υποστήριξε σε ομιλία της(26/3/1925) την υλιστική προσέγγιση στη διδασκαλία της Επανάστασης του 1821. Οι συντηρητικοί κύκλοι αντέδρασαν έντονα τόσο με αρθρογραφία όσο και με την αξιοποίηση των νομικών μέσων. Τελικά, το Μαράσλειο Διδασκαλείο σταμάτησε τη

έργο του Σκληρού³⁰ και του Κορδάτου³¹ που άνοιγε το δρόμο για την προβολή και διάδοση της υλιστικής προσέγγισης της ιστορίας.

Στα πλαίσια, λοιπόν, των γεγονότων που έμειναν γνωστά ως Μαρασλειακά ξεδιπλώθηκαν κι απ' τις δύο αντιμαχόμενες πλευρές τα επιχειρήματα εκείνα που απασχόλησαν την εκπαιδευτική κι επιστημονική κοινότητα μεταπολεμικά. Συγκεκριμένα, στο περιοδικό “Ερμής”, όργανου των συντηρητικών κύκλων της εκπαίδευσης, προβάλλεται η θέση πως ο σκοπός του μαθήματος της ιστορίας είναι ηθικοπλαστικός στην κατεύθυνση της ανάδειξης και μεταλαμπάδευσης των αξιών εκείνων που θα προετοιμάσουν τον μελλοντικό Έλληνα στρατιώτη ώστε να γράψει ηρωικές σελίδες στο πεδίο των μαχών.³²

Απ' την πλευρά της η Ρ. Ιμβριώτη στηλίτευε το γεγονός ότι ο μαθητής ολοκληρώνοντας το σχολείο έχει δεχτεί έναν -άχρηστο πολλές φορές για την ζωή του Έθνους- σωρό από πληροφορίες για βασιλιάδες, χρονολογίες και πολέμους.³³ Θεωρεί πως το μάθημα της ιστορίας θα πρέπει να έχει ως σκοπό του την καλλιέργεια της επιστημονικής σκέψης στους μαθητές.³⁴

Στο πεδίο της πρακτικής εφαρμογής οι απόψεις αυτές της Ιμβριώτη προβάλλονται στην άποψη της περί διδασκαλίας της περιόδου της Επανάστασης του 1821. Συγκεκριμένα αναφέρει: «Διδάσκοντας την ιστορία της ελληνικής επανάστασης του 1821 ερευνά τα διάφορα πολιτικοστρατιωτικά γεγονότα υπό το βασικό πρόβλημα “είναι η επανάσταση του έθνους αυθόρμητη εξέγερση ή είναι έργο της αστικής μονάχα τάξης η οποία παρακίνησε και εξήγειρε τους άλλους”. Στην Ευρώπη εκείνη την εποχή είχε νικήσει και είχε υψωθεί η αστική τάξη. Αυτό το πράγμα είχε αντίκτυπο(..) στην Ελλάδα; Έτσι δοσμένη η ιστορία μπαίνει στη ζωή και όσο πιο βαθιά εξεταστεί αυτή η ζωή, τόσο τελειότερη η κατανόηση μιας ιστορικής περιόδου λογικά και συναισθηματικά»³⁵ (Ιμβριώτη, 26/3/1925 οπ.αναφ

λειτουργία του με άνωθεν εντολές κατά τη Δικτατορία του Πάγκαλου(Ιανουάριος 1926) (Ρεπούση, 2012: 15-18).

³⁰«Η πάλη των τάξεων είναι αναπόφευκτος και μόνος σχεδόν παράγων της κοινωνικής προόδου. Όπου πάλη -εκεί κινήσεις, ζωή, πρόοδος. Όπου τουναντίον λείπει -καταχρήσεις, της κυριαρχούσης τάξεως, στασιμότης, σαπίλα» (Σκληρός, 1922: 17).

³¹«Ο ιστορικός που θα καταπιαστεί με τη μελέτη μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου, πριν εξετάσει τα πολιτικά, κοινωνικά, θρησκευτικά κλπ. ζητήματα της δοσμένης χώρας, πρέπει, πρωτ' απ' όλα, να ερευνήσει την οικονομική διάρθρωσή της. Μόνο τότε θα μπορέσει να καταπιαστεί σε όλα τα “υπο κρίσιν” προβλήματα και να βγάλει σωστά συμπεράσματα».(Κορδάτος, 1957: 10)

³²«Προς τον Υπουργόν της Παιδείας», Ερμής ΣΤ': 158, 18/7/1925

³³Ιμβριώτη Ρ., Η διδασκαλία της Ιστορίας, Αναγέννηση Α': 3/11/1926, σ. 130-137

³⁴Ιμβριώτη, Ρ., Η ιστορική σκέψη στο σχολείο, Αναγέννηση, 4/12/1926, σ.208

³⁵Η άποψη της Ιμβριώτη είναι επηρεασμένη από το έργο του Κορδάτου ο οποίος σημείωνε: «Σε μας πρωτοπορία σε όλες τις πολιτικές και εθνικοαπελευθερωτικές εκδηλώσεις, ήταν οι έμποροι και οι καραβοκυραίοι. Η αστική τάξη στην πρώτη περίοδο του σχηματισμού της αγωνίστηκε για το γκρέμισμα της φεουδαρχίας. Με το να παίζει στα χρόνια εκείνα πρωτοπορητικό ρόλο, είχε μαζί της και τις καταπιεζόμενες λαϊκές μάζες. Με τον καιρό, όταν έπιασε ορισμένα πόστα, έριξε και το

σε Ρεπούση, 2012: 371).

Φαίνεται λοιπόν ότι η επικράτηση της Οκτωβριανής Σοσιαλιστικής Επανάστασης στην Ρωσία το 1917 και ο διεθνής της αντίκτυπος σε κοινωνικό και επιστημονικό επίπεδο είχε ως αποτέλεσμα την όξυνση της αντιπαράθεσης μεταξύ των ρευμάτων σκέψης, της εθνικιστικής και της ιστορικής-υλιστικής. Με τη λήξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου και την έναρξη της ψυχροπολεμικής περιόδου η αντιπαράθεση αυτή έλαβε ποιοτικά νέες μορφές. Ιδιαίτερα στην Ελλάδα με τη λήξη του αιματηρού εμφυλίου πολέμου παρατηρείται το φαινόμενο των διώξεων και απαγορεύσεων που υφίσταντο οι ηττημένοι του πολέμου, καθώς και το φαινόμενο της αναγκαστικής υπερορίας για πολλές δεκάδες χιλιάδες πολιτικούς πρόσφυγες. Μέσα σε αυτό το κλίμα, λοιπόν, η ύπαρξη δύο παράλληλων εκπαιδευτικών κι εκδοτικών συστημάτων δίνει την ευκαιρία στον μελετητή να φέρει στην επιφάνεια την κατεύθυνση και τις διδακτικές μεθόδους που αξιοποιήθηκαν στις δύο υπο εξέταση περιπτώσεις σε ό,τι αφορά το μάθημα της ιστορίας. Αυτό θα επιχειρηθεί στη συνέχεια της εργασίας.

σύνθημα της εθνικής ανεξαρτησίας. Η εθνική της πολιτική στην περίοδο αυτή απέβλεπε στη δημιουργία ανεξάρτητου κράτους» (Κορδάτος, 1957:10).

2. ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΚΑΙ ΠΑΡΟΥΣΙΑΣΗ ΤΟΥ ΤΗΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΗΣ ΔΙΑΔΙΑΣΙΑΣ

2.1 ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΕΠΙΛΟΓΗΣ ΤΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Η ερευνητική διαδικασία που επιχειρείται αφορά την συγκριτική μελέτη των σχολικών εγχειριδίων του επίσημου μεταπολεμικού ελληνικού κράτους με τα αντίστοιχα εγχειρίδια του αξιοποιήθηκαν στα πλαίσια της εκπαίδευσης των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων. Η μελέτη αφορά την περίοδο συγκρότησης και λειτουργίας του νεότερου ελληνικού κράτους μέχρι την λήξη του εμφυλίου πολέμου(1830-1949) όπως αυτή παρουσιάζεται μέσα από τα υπό εξέταση σχολικά εγχειρίδια.

Η εργασία επικεντρώνεται στην μελέτη της συγκεκριμένης ιστορικής περιόδου καθώς μέσω αυτής εξάγονται σημαντικά συμπεράσματα σε ό,τι αφορά την κοινωνικοπολιτική και εθνική διαπαιδαγώγηση των μαθητών, τους στόχους και τις επιδιώξεις των δύο εκπαιδευτικών συστημάτων. Ο τρόπος που πραγματεύονται τα σχολικά εγχειρίδια την πορεία συγκρότησης και λειτουργίας του νεότερου ελληνικού κράτους μπορεί να προσφέρει πολύτιμα στοιχεία σε αυτήν την κατεύθυνση καθώς οι σχολικοί ιστοριογράφοι αναφέρονται σε ζητήματα της πλέον πρόσφατης ιστορίας τους. Επιπλέον, παρά το γεγονός ότι έχουν εκπονηθεί έρευνες και μελέτες με βάση το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας που αξιοποιούνται στην παρούσα εργασία³⁶, ουδέποτε έχει επιχειρηθεί

³⁶Ενδεικτικά να αναφέρουμε: Πόπα, Ε.(2015). Η εκπαίδευση των παιδιών των πολιτικών προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική Διατριβή.

Μαριόλης, Δ.(2013). Εθνική ταυτότητα και ιδεολογία στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού της μετεμφυλιακής περιόδου 1950-1974. Αθήνα: Διπλωματική Εργασία στο Πάντειο Πανεπιστήμιο.

μια συγκριτική μελέτη, θεματολογία και κατεύθυνση της οποίας να αποτελεί η εν λόγω περίοδος.

Τα σχολικά εγχειρίδια που αξιοποιήθηκαν κατά την παρούσα εργασία είναι:

- Δασκαλογιάννης, Στ. & Μεγαλόπουλος Σ., Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: Λουκοπούλου Δ. & Β, 1950.
- Δημητρακόπουλος, Χ, Οι απελευθερωτικοί αγώνες του έθνους για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: Αλικιώτης & Υιοί, 1950.
- Σταματίου, Α., Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: Ι. & Π. Ζαχαροπούλου, 1950.
- Καμπανάς, Ι., Ιστορία της Νέας Ελλάδος για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: Καμπανά, 1955(νέα έκδοσις).
- Πάτση, Α. & Σίβα Αλ., Ελληνική Ιστορία Νέων Χρόνων για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: Αλικιώτης & Υιοί, 1950
- Σακκαδάκης, Κ., Ελληνική Ιστορία των Νεότερων Χρόνων για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β, 1971
- Λαζάρου, Χ. & Θεοδορίδης, Α., Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων χρόνων για την ΣΤ' Γυμνασίου, Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β, 1972
- Ελληνική Επιτροπή “Βοήθεια στο Παιδί”, Σχολική Νεοελληνική Ιστορία για τις μεγαλύτερες τάξεις του Βασικού Σχολείου και τα Επαγγελματικά, Βουλγαρία: Εκδοτικό “Νέα Ελλάδα”, 1951
- Μαμάτσης, Τ., Νεοελληνική ιστορία για την Ζ' και Η' τάξη, Βαρσοβία, 1971.

2.2 ΑΡΧΙΚΑ ΓΕΝΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Όπως έχει ήδη διαφανεί, τόσο μέσω της παρουσίασης της γενικότερης κοινωνικής-πολιτικής κι εκπαιδευτικής κατάστασης, όσο και μέσω της παράθεσης των εκπαιδευτικών στόχων κι επιδιώξεων που προέβαλλαν τα δύο παράλληλα εκπαιδευτικά συστήματα δύνανται να διακριθούν θεμελιώδεις διαφορές όσον αφορά την κατεύθυνση του μαθήματος της ιστορίας κι εν γένει των εκπαιδευτικών συστημάτων στις δυο εξεταζόμενες περιπτώσεις. Διακρίνεται, αφενός, η εθνοκεντρική/παραδοσιακή³⁷ κατεύθυνση μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια του

³⁷Βαθύτατα επηρεασμένη είναι η αντίληψη αυτή από την ρομαντική ιστοριογραφία του 19ου αιώνα βάσει της οποίας προβάλλεται το έθνος ως οντότητα φυσική κι αιώνια. Η ιστορία περιορίζεται στην πολιτική, οικονομική και διπλωματική της διάσταση, ενώ προσανατολίζεται στις πράξεις και τις ιδέες των μεγάλων ανδρών(Αδάμου, 2000: 209). Σε ό,τι αφορά τα ελληνικά δεδομένα υιοθετείται το σχήμα του Παπαρηγόπουλου: «Ιστορία του Ελληνικού Έθνους λέγεται η διήγησις

επίσημου ελληνικού εκπαιδευτικού συστήματος. Από την άλλη, μέσα από τους διακηρυγμένους στόχους της εκπαιδευτικής πολιτικής των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων προβάλλεται η ιστορική διαλεκτική θεώρηση της ιστορίας, η οποία δίνει έμφαση τις κοινωνικοοικονομικές μεταβολές, τον ρόλο της εργατικής τάξης και του λαϊκού παράγοντα στην κατεύθυνση της αποδέσμευσης της χώρας από τα ιμπεριαλιστικά δεσμά και ανατροπής του εκμεταλλευτικού κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.³⁸ Εντοπίζεται, επομένως, μια θεμελιώδης διαφοροποίηση σε ό,τι αφορά τους κοινωνικοπολιτικούς στόχους της διαπαιδαγώγησης.

Εντούτοις, μέσα από τις διαφορετικές κοινωνικοπολιτικές προσεγγίσεις αναδείχθηκε ότι ένας από τους βασικούς στόχους αμφότερων των εκπαιδευτικών συστημάτων αποτέλεσε η καλλιέργεια της φιλοπατρίας. Μολονότι το ιδεολογικό πρόσημο και τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της φιλοπατρίας είναι διαφορετικά στις δύο περιπτώσεις, η τομή αυτή διαμορφώνει την ελληνοκεντρική κατεύθυνση των υπό εξέταση εγχειριδίων. Αναπόδραστα, επομένως, διαμορφώνεται το πλαίσιο του προβληματισμού της έρευνας: η ανάδειξη των ποιοτικών χαρακτηριστικών της κοινωνικοπολιτικής διαπαιδαγώγησης μέσω της διδασκαλίας των ιστορικών γεγονότων του νεότερου ελληνικού κράτους με στόχο την καλλιέργεια της φιλοπατρίας και της πολιτειότητας.

Το υλικό που συλλέχθηκε αφορά δύο χρονικές περιόδους(1950-51 και 1971-72) οι οποίες χαρακτηρίζονται από ποιοτικές μεταβολές όσον αφορά το κοινωνικοπολιτικό προσανατολισμό, τόσο στα πλαίσια του ελληνικού κράτους³⁹, όσο και στους κόλπους του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος, οι οποίες επηρέασαν σημαντικά την κοινωνική, πολιτική κι εκπαιδευτική ζωή των πολιτικών προσφύγων. Πέρα, λοιπόν, από την συγκριτική μελέτη την δύο παράλληλων εκπαιδευτικών συστημάτων τίθεται επιπλέον ο στόχος της εξέτασης και αιτιολόγησης των ιδεολογικών αναφορών που διαφοροποιούν το περιεχόμενο των

όλων, όσα συνέβησαν εις το Ελληνικόν έθνος από των αρχαιοτάτων χρόνων μέχρι της σήμερον, και είναι άξια να διατηρηθώσιν εις την μνήμην των ανθρώπων. Ελληνικόν έθνος ονομάζονται όλοι οι άνθρωποι, όσοι ομιλούσι την Ελληνικήν γλώσσαν, ως ιδίαν αυτών γλώσσαν» (Παπαρρηγόπουλος, οπ.αναφ σε Καραμανωλάκης, 2011: 35).

³⁸Βλ. κεφ. 1 στόχοι και κατευθύνσεις της Επιτροπής Βοήθειας στο Παιδί

³⁹Ο πολιτικός φρονηματισμός στην κατεύθυνση της θωράκισης του μεταπολεμικού καθεστώτος από τον “κομμουνιστικό κίνδυνο” αναβαθμίστηκε ποιοτικά με την εγκαθίδρυση της στρατιωτικής δικτατορίας(1967-74). Ενδεικτικές είναι οι πρώτες δηλώσεις του δικτάτορα Συνταγματάρχη Γ.Παπαδόπουλου στους δημοσιογράφους αμέσως μετά την επιβολή του καθεστώτος: «Οι Έλληνες -και κατά ιστορικήν παράδοσιν αλλά και κατά την βασικήν κοινωνικήν αντίληψιν και αγωγήν- δεν είναι ποτέ ευεπίφοροι προς τον κομμουνισμόν, διότι ο κομμουνισμός δεν δύναται να έχη ουδέν σημείον κοινόν με τον ελληνοχριστιανισμόν, που αποτελεί την βάση της διαπαιδαγωγήσεως των Ελλήνων κατά τον δρόμον της ιστορίας των». Η κατεύθυνση αυτή επηρέασε άμεσα το περιεχόμενο και τις στοχεύσεις την εκπαιδευτικής πολιτικής κατά την περίοδο της δικτατορίας(βλ. Κεφάλαιο 1)

εγχειριδίων στις δύο υπό εξέταση περιπτώσεις.

2.3 ΤΑ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΑ ΕΡΩΤΗΜΑΤΑ

Με βάση τους παραπάνω προβληματισμούς και με άξονα το δίπολο παραδοσιακή ιστορία-ιστορικός υλισμός προκύπτουν τα εξής ερευνητικά ερωτήματα:

- Ποιο είναι το βάρος που δίνεται μέσα από τις αφηγήσεις των σχολικών εγχειριδίων όσον αφορά τον ρόλο και την στάση των ηγετών(βασιλέων, πρωθυπουργών, δικτατόρων) του Νεοελληνικού κράτους;
- Άξονα της ιστορικής αφήγησης αποτελούν τα διπλωματικά, στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα ή δίνεται έμφαση στην κοινωνική και οικονομική ιστορία, την καθημερινότητα και τη δράση των πολιτών;
- Ποια είναι η θέση που διατυπώνεται στα σχολικά εγχειρίδια όσον αφορά τους στόχους της εδαφικής επέκτασης του νεοσύστατου ελληνικού κράτους; Ποια θέση λαμβάνουν οι συγγραφείς των εγχειριδίων απέναντι στην Μεγάλη Ιδέα;
- Ποια είναι η στάση που διατυπώνεται όσον αφορά τον οικονομικό, πολιτικό , διπλωματικό και στρατιωτικό ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων(Αγγλία, Γαλλία, Ρωσία και Γερμανία) στην συγκρότηση, εξέλιξη και πορεία του Νεοελληνικού κράτους;
- Πώς αποτυπώνεται ο ρόλος των γειτονικών λαών(Τούρκοι, Βούλγαροι, Σέρβοι);
- Πώς παρουσιάζονται οι πολεμικές αναμετρήσεις στις οποίες ενεπλάκη το ελληνικό κράτος; Πώς αποτιμώνται οι επιτυχίες και οι αποτυχίες στις αναμετρήσεις αυτές;
- Πώς αξιολογείται η παρέμβαση του λαϊκού παράγοντα στις κοινωνικές και πολιτικές υποθέσεις του ελληνικού κράτους κατά την περίοδο του 19ου αιώνα; Πώς αποτυπώνεται η ανάπτυξη των λαϊκών κινητοποιήσεων κατά την προπολεμική περίοδο του 20ου αιώνα(1900-1940); Πώς παρουσιάζεται η περίοδος της Εθνικής Αντίστασης(1941-1944); Πώς αποτιμάται ο εμφύλιος πόλεμος(1946-1949);

2.4 ΚΑΘΟΡΙΣΜΟΣ ΤΕΧΝΙΚΩΝ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Για την εξέταση των παραπάνω ερωτημάτων αξιοποιήθηκε η μέθοδος της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου. Σύμφωνα με τον Merten(1983) η ανάλυση περιεχομένου αποτελεί μια μέθοδο διερεύνησης της κοινωνικής πραγματικότητας, η οποία αξιοποιεί τα γνωρίσματα ενός γνωστού κειμένου ώστε να εντοπίσει τα χαρακτηριστικά ενός υπόρρητου πλαισίου (Merten, 1983: 57).

Σύμφωνα με τον Ritsert(1972) μέσω της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου επιχειρείται:

- Η εξέταση των διατυπώσεων/εννοιών του κειμένου, δεδομένου ότι οι ίδιες διατυπώσεις μπορούν να έχουν διαφορετική σημασιολόγηση εντός διαφορετικών πλαισίων. Στην περίπτωση που μας αφορά οι έννοιες που αναφέρονται στα πολιτειακά/πολιτικά συστήματα, όπως είναι η “δημοκρατία”, η “βασιλεία” ακόμα και η “δικτατορία” αποκτούν διαφορετικό εννοιολογικό επίχρισμα. Το ίδιο συμβαίνει επίσης σε ό,τι αφορά την βαρύτητα και την εννοιολόγηση αναφορών σε παρεμβάσεις του λαϊκού παράγοντα, την διαφορετική προσέγγιση των λαϊκών εξεγέρσεων ή/και επαναστάσεων.

- Εξέταση των δομών λανθάνουσας σημασίας, δεδομένου ότι οι έννοιες δεν καθορίζονται με επιστημονικό ή αυστηρά λεξιλογικό τρόπο(τα ιδεολογικά περιεχόμενα ενός κειμένου θα μπορούσαν να αποτελούν ένα παράδειγμα).

- Εξέταση της παρουσίας ή της απουσίας ορισμένων αναφορών του κειμένου, καθώς συχνά η συστηματική απόκρυψη/αποσιώπηση ορισμένων θεμάτων μαρτυρά περισσότερα από τις ίδιες τις αναφορές. Στην εξεταζόμενη περίπτωση παρατηρείται στα μεν εγχειρίδια του ελληνικού κράτους η συστηματική αποσιώπηση των αγροτικών κι εργατικών κινητοποιήσεων του 20ου αιώνα. Απ' την άλλη, το σχολικό εγχειρίδιό του Τ. Μαμάτση, ενός από τα εξεταζόμενα εγχειρίδια του υπερροσιακού ελληνισμού, αποσιωπά συστηματικά τα γεγονότα των αρχών του 20ου αιώνα με άξονα το Μακεδονικό Ζήτημα. Οι αποσιωπήσεις αυτές, όπως θα φανεί στην πορεία της ανάλυσης, αντανακλούν την ιδεολογική θεώρηση των συγγραφέων και την πολιτική κατεύθυνση των κοινωνικών συστημάτων στα πλαίσια των οποίων αξιοποιήθηκαν τα εν λόγω εγχειρίδια (Mayring, 2000).

Μετά από την διεξοδική εξέταση του ερευνώμενου υλικού, με βάση τα ερευνητικά ερωτήματα και σύμφωνα με τα μεθοδολογικά εργαλεία της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, προέκυψαν οι παρακάτω κατηγορίες ανάλυσης:

1. Ο ρόλος των πολιτικών ηγετών(Βασιλέων, πρωθυπουργών, δικτατόρων).

- 1.1. Όθωνας
- 1.2. Γεώργιος Α'
- 1.3. Χαρίλαος Τρικούπης
- 1.4. Ελευθέριος Βενιζέλος
- 1.5. Κωνσταντίνος Α'(ή Κωνσταντίνος Β')
- 1.6. Γεώργιος Β'
- 1.7. Ιωάννης Μεταξάς

2. Ο ρόλος του λαϊκού παράγοντα στην διαμόρφωση της ταυτότητας του ελληνικού λαού.

2.1 Η χαρακτήρας των εκδηλώσεων/κινητοποιήσεων του λαϊκού παράγοντα κατά τον 19ο αιώνα.

2.1.1 Η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843.

2.1.2 Οι λαϊκές εκδηλώσεις του 1862.

2.2 Ο χαρακτήρας των εκδηλώσεων/κινητοποιήσεων του λαϊκού παράγοντα κατά την προπολεμική περίοδο του 20ου αιώνα(1900-1940).

2.2.1 Η ανάπτυξη του αγροτικού κινήματος των αρχών του 20ου αιώνα.

2.2.2 Η ανάπτυξη του εργατικού κινήματος στις αρχές του 20ου αιώνα(1910-1919)

2.2.3 Οι εργατικές κινητοποιήσεις στη διάρκεια του Μεσοπολέμου.

2.3 Η παρουσίαση και αποτίμηση του χαρακτήρα της Εθνικής Αντίστασης(1941-1944)

2.4 Η παρουσίαση και αποτίμηση του εμφυλίου πολέμου(1946-1949).

3. Η έκταση κι ο χαρακτήρας των αναφορών στην ανάπτυξη της

παραγωγικής(οικονομικής) βάσης του Ελληνικού κράτους.

3.1 Η ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης κατά τον 19ο αιώνα.

3.2 Η ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης κατά τον 20ο αιώνα.

4. Η ανάπτυξη της εθνικής συνείδησης μέσα από την προβολή των εθνικών στοχεύσεων, προκλήσεων, ανταγωνισμών και μαχών.

4.1 Ο χαρακτήρας των εδαφικών διεκδικήσεων του νεοσύστατου ελληνικού κράτους κατά τον 19ο αιώνα.

4.2 Η αποτίμηση των διπλωματικών και στρατιωτικών μαχών του 20ου αιώνα.

4.3 Η προβολή του εθνικού εαυτού έναντι των γειτονικών λαών

4.3.1 Οι Τούρκοι

4.3.2 Οι Βούλγαροι

4.3.3 Οι Σέρβοι

4.4 Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στην διαμόρφωση της κοινωνικής, πολιτικής και στρατιωτικής πραγματικότητας του νεοελληνικού κράτους.

4.4.1 Ο ρόλος των Άγγλων

4.4.2 Ο ρόλος των Γάλλων

4.4.3 Ο ρόλος των Ρώσων/Σοβιετικών

4.4.4 Ο ρόλος των Γερμανών

2.5 ΕΠΙΛΟΓΗ ΤΟΥ ΠΑΡΑΔΕΙΓΜΑΤΟΣ ΑΝΑΛΥΣΗΣ

Οι μεθοδολογικές αρχές της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου αξιοποιούνται στην κατεύθυνση της κατηγοριοποίησης και της ανάλυσης του ερευνώμενου υλικού. Συγκεκριμένα, ακολουθείται η τεχνική της δόμησης(Stukturierung), στόχο της οποίας αποτελεί η εξαγωγή μιας συγκεκριμένης δομής μέσα από την εξέταση του ερευνώμενου υλικού (Mayring, 2000). Από το φάσμα των τεχνικών δόμησης

που καταγράφεται στην βιβλιογραφία της μεθοδολογίας (Mayring 1993, 2000 & Μπονίδης, 2004) επιλέγεται η ανάλυση του υλικού με βάση την πρότυπη δόμηση (typisierende Strukturierung). Μέσω αυτής επιχειρείται ο εντοπισμός στο ερευνώμενο υλικό των χαρακτηριστικότερων -από άποψη σημασίας- εκφράσεων και η περιγραφή τους με ακρίβεια. Πρότυπες εκφράσεις δύνανται να χαρακτηριστούν πρόσωπα, σημεία ή χαρακτηριστικές αναφορές βάσει των ερευνητικών ερωτημάτων και της ακολουθούμενης κατηγοριοποίησης. Σύμφωνα με τον θεμελιωτή του συγκεκριμένου μεθοδολογικού εργαλείου (Mayring, 1993: 90-92) στον χαρακτηρισμό των αναφορών ως προτύπων λαμβάνονται υπόψη τρία κριτήρια: α) ιδιαίτερα ακραία διατύπωση, β) ιδιαίτερο θεωρητικό ενδιαφέρον και γ) μεγάλη συχνότητα.

Δεδομένου ότι τα ερευνητικά ερωτήματα και οι αντίστοιχες κατηγορίες προσανατολίζουν την έρευνα στην αποκάλυψη του ιδεολογικού πυρήνα στο υπό έρευνα υλικό καθώς και στις προεκτάσεις και εκφάνσεις των κυρίαρχων ιδεολογιών, δύνανται να αξιοποιηθούν κατά την εξέταση των πρότυπων φράσεων στοιχεία από τα εργαλεία της ιδεολογικό-κριτικής ανάλυσης⁴⁰ και της κριτικής ανάλυσης λόγου.

Μέσω της ιδεολογικό-κριτικής ανάλυσης επιχειρείται, αφενός, η αποκάλυψη των ιδεολογιών των κυρίαρχων κοινωνικών ομάδων και, αφετέρου, η κατάδειξη του τρόπου με τον οποίον οι ιδεολογίες ισχυροποιούν και νομιμοποιούν τις υπάρχουσες δομές εξουσίας. Στο πλαίσιο αυτό επιχειρείται να αποκαλυφθούν (σύμφωνα με τον Hoffman, 1969): α) οι ερμηνείες που παρουσιάζονται ως γεγονότα, β) οι αξίες που αποδίδονται σε γεγονότα, πρόσωπα και πράγματα ως φυσικές ιδιότητες, γ) οι ιδέες που εμφανίζονται να λειτουργούν ανεξάρτητες από τα πράγματα, δ) οι δηλώσεις που εκκινούνται από λανθασμένη αφετηρία, ε) οι αναπόδεικτοι όροι που καθίστανται αποδεδειγμένοι, στ) οι θέσεις που παρουσιάζονται ως φύσει δεδομένες, ζ) η καταδίκη του μη επιθυμητού ή η θεώρησή του ως λάθους μέσω ηθικής βλάβης (Μπονίδης, 2009: 90-91).

Πολλοί ερευνητές έχουν παρατηρήσει ότι οι ιστορικές αφηγήσεις έχουν μια εγγενή και ισχυρή τάση να επιβάλλουν μια συγκεκριμένη προοπτική και ερμηνεία

⁴⁰Η ιδεολογικό-κριτική ανάλυση ανάγεται στην Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης και διακρίνεται σε τέσσερα επίπεδα: Την περιγραφή και ερμηνεία της υφιστάμενης κατάστασης, την κριτική αποτίμηση της κατάστασης αυτής, το σχεδιασμό ενός πολιτικού προγράμματος που θα επιφέρει την αλλαγή και, τέλος, την αποτίμηση των επιδόσεων της κοινωνικής κατάστασης στην πράξη. (Μπονίδης, 2009: 90) Στην συγκεκριμένη εργασία αξιοποιούνται στοιχεία της μεθόδου αυτής αντλώντας τεχνικές των πρώτων δύο από τα συνολικά τέσσερα επίπεδα.

στα παρελθόντα γεγονότα.(Penuel & Wertsch, 2001: 35-36) Αιτία και άξονα αυτής της τάσης αποτελούν οι κοινωνικές πεποιθήσεις (γνώση, στάσεις, ιδεολογία) που μοιράζονται τα μέλη μιας κοινότητας. Αυτές οι γενικές πεποιθήσεις επηρεάζουν έμμεσα την παραγωγή και κατανόηση του λόγου. Βάση αυτής της διαδικασίας αποτελεί η κοινή γνώση⁴¹ των διαφόρων τύπων, επιπέδων και πεδίων των κοινοτήτων(πολιτισμός, έθνος, πολιτική, οργάνωση). Επομένως, οι κοινές πεποιθήσεις και, ως εκ τούτου, οι ιδεολογίες των ομάδων, βασίζονται και προϋποθέτουν την γενική γνώση της κοινότητας. Ωστόσο, μέλη άλλων κοινοτήτων μπορούν να αξιολογήσουν αυτό που θεωρείται ως δεδομένη γνώση μιας κοινότητας ως «απλή πίστη»(δεισιδαιμονία κλπ.) και, επομένως, ιδεολογική (Dijk, A.T, 2006: 122).

Στην κατεύθυνση αυτή αξιοποιούνται πτυχές της κριτικής ανάλυσης λόγου για την εξέταση της γλώσσας μέσα από τις κοινωνικές λειτουργίες⁴² που αυτή καλείται να υπηρετήσει.

Η μέθοδος της πρότυπης δόμησης επιλέχθηκε ως η προσφορότερη για την ανάδειξη του κλίματος της ψυχροπολεμικής, μετεμφυλιακής και δικτατορικής περιόδου. Κατά τις περιόδους αυτές τα σχολικά εγχειρίδια σε αμφότερες τις εξεταζόμενες περιπτώσεις χρησιμοποιούν ιδιαίτερα έντονο ιδεολογικό λόγο. Οι βαρύγδουπες και συναισθηματικά φορτισμένες εκφράσεις στα σχολικά εγχειρίδια αποτελούν ίδιον της εποχής και η μεταφορά στοιχείων τους διευκολύνει την ερευνητική διαδικασία και την εξαγωγή χρήσιμων συμπερασμάτων. Στην κατεύθυνση αυτή αξιοποιούνται επικουρικά στοιχεία της ιδεολογικοκριτικής ανάλυσης καθώς και της κριτικής ανάλυσης λόγου.

⁴¹Η έννοια της γνώσης αφορά το επίπεδο της κοινότητας κι όχι τις ατομικές πεποιθήσεις.

⁴²Οι κοινωνικές λειτουργίες: 1. Οργανώνουν τις κοινωνικές αναπαραστάσεις που μοιράζονται τα μέλη των (ιδεολογικών) ομάδων και λειτουργούν ως βάση αυτών 2. Αποτελούν την βάση συγκρότησης του λόγου και άλλων πρακτικών των μελών των κοινωνικών ομάδων 3. Επιτρέπουν στα μέλη να οργανώνουν και να συντονίζουν τις (κοινές) δράσεις κι αλληλεπιδράσεις για την επίτευξη των στόχων και των συμφερόντων της ομάδας ως συνόλου 4. Λειτουργούν ως μέρος της κοινωνικογνωστικής διασύνδεσης στα πλαίσια, αφενός, των κοινωνικών δομών και, αφετέρου, του λόγου κι άλλων κοινωνικών πρακτικών (Dijk, A.T, 2006: 116).

3. Η ΑΝΑΛΥΣΗ ΤΩΝ ΑΠΟΤΕΛΕΣΜΑΤΩΝ ΤΗΣ ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ

Αφού παρατέθηκε το πλαίσιο διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής στις δύο ερευνώμενες περιπτώσεις καθώς και το μεθοδολογικό κριτήριο βάσει του οποίου επιχειρείται η εξέταση του υλικού, δύναται πλέον να καταγραφεί το αποτέλεσμα της έρευνας. Στο επίπεδο αυτό επιχειρείται να απαντηθούν τα ερευνητικά ερωτήματα αναλύοντας το υλικό με βάση τις καθορισμένες κατηγορίες. Τα εργαλεία της ποιοτικής ανάλυσης(πρότυπη δόμηση) καθώς και των στοιχείων της ιδεολογικοκριτικής ανάλυσης και της κριτικής ανάλυσης λόγου αξιοποιούνται στην κατεύθυνση αυτή.

Προκειμένου να καταστεί το κείμενο ευανάγνωστο και να αποφευχθούν οι πολλές παλινδρομήσεις στον ιστορικό χρόνο επιλέγεται να αναλυθεί το υλικό χωρισμένο σε τέσσερις ιστορικές περιόδους: α) την περίοδο από το 1830 έως το 1862 β) την περίοδο από το 1863 έως τα τέλη του 19ου αιώνα γ) την περίοδο από το 1900 έως το 1939 και δ) την περίοδο από το 1940 ως το 1949.

3.1 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1830 ΕΩΣ ΤΟ 1862

3.1.1 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ

Καταρχάς, εξετάζεται η έκταση, η κατεύθυνση και ο τρόπος βάσει των οποίων

γίνεται η περιγραφή της παραγωγικής βάσης στην μετεπαναστατική Ελλάδα μέσα από τα εξεταζόμενα σχολικά εγχειρίδια. Κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι στην κατηγορία αυτή συμπεριλαμβάνεται ό,τι αφορά την αντικειμενική βάση διαμόρφωσης της κοινωνικής, πολιτικής και εθνικής πραγματικότητας της χώρας. Εξετάζεται, δηλαδή, ο τρόπος που αποτυπώνεται/προσεγγίζεται στα σχολικά εγχειρίδια η σύνδεση του οικονομικού εδάφους με την διαμορφούμενη κοινωνική πραγματικότητα. Ο τρόπος αποτύπωσης της αντικειμενικής πραγματικότητας μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια προσφέρει πολύτιμες πληροφορίες για την ιδεολογική αφετηρία των συγγραφέων και εν γένει για το ιδεολογικό πρόσημο και τις κατευθυντήριες γραμμές της εκάστοτε επίσημης εκπαιδευτικής πολιτικής.

Α) Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Από τα συνολικά επτά σχολικά εγχειρίδια του νεοελληνικού κράτους που εξετάζονται στην παρούσα εργασία, σε μόλις δύο εντοπίζονται αναφορές σχετικές με την οικονομική κατάσταση της μετεπαναστατικής Ελλάδας. Το δεδομένο αυτό αποτελεί ένα από τα στοιχεία που επιβεβαιώνουν την αρχική υπόθεση της έρευνας. Δηλαδή, διαπιστώνεται ότι στα σχολικά εγχειρίδια του ελληνικού κράτους η ιστοριογραφία ως κέντρο βάρους έχει την συγκρότηση της εθνικής ταυτότητας που λειτουργεί ως στοιχείο συνοχής, αποσιωπώντας οτιδήποτε δεν εξυπηρετεί την αναβίωση ενός ένδοξου παρελθόντος ή παραπέμπει σε κοινωνικές διαφοροποιήσεις μέσα στα πλαίσια της εθνικής κοινότητας. Σε όσα, μάλιστα, εγχειρίδια εντοπίζονται αναφορές που εμπίπτουν στην παρούσα κατηγορία, αυτές δεν υπερσκελίζουν τα καθορισμένα πλαίσια της επιδίωξης κοινωνικής συνοχής με όχημα την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης.

Στο εγχειρίδιο των Πάτση-Σίβα(1950: 104) αναφέρεται: «Η καταστροφή, η ερήμωση ήταν μεγάλη. Δρόμοι, σχολεία, γεφύρια για την διοίκηση και την μόρφωση του λαού δεν υπήρχαν. Τράπεζες και γενικά ό,τι έχει ένα **πολιτισμένο κράτος** ήταν άγνωστα στην Ελλάδα. Έπρεπε να γίνει ένα κράτος(...) από την αρχή(..) Έπρεπε ακόμα να συνηθίσουν οι Έλληνες στη **δουλειά**, στην **τάξη** και την **πειθαρχία των νόμων**». Η περιγραφή την αντικειμενικής πραγματικότητας -όπως

αποτυπώνεται στο παραπάνω απόσπασμα- αποσκοπεί στην ανάδειξη της συμβολής όλων των Ελλήνων στην μετεπαναστατική ανασυγκρότηση του κράτους. Πρόκειται για θέση που εξυπηρετεί τις κατευθυντήριες γραμμές του επίσημου μετεμφυλιακού κράτους(εθνική ομοψυχία και πειθαρχία, στοίχιση πίσω από το πλαίσιο που θέτουν τα ανεπτυγμένα δυτικά κράτη), στα πλαίσια του οποίου αξιοποιήθηκε το εν λόγω βοηθητικό σχολικό εγχειρίδιο.

Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και η αντίστοιχη αναφορά του σχολικού βιβλίου των Θεοδωρίδη και Λαζάρου(1972: 344) οι οποίοι επίσης επικεντρώνονται στην ανάγκη αντιμετώπισης της απειθαρχίας του λαού: «Η Ελλάς εξήρχετο εκ δεινοτάτου αγώνος σχεδόν οκτώ ετών. Οι άνθρωποι είχαν ολιγοστεύσει, τα κτήνη είχαν καταστραφή, η γη έμενεν ακαλλιέργητος και η εργαζόμενη τάξις ήτο εν απογνώσει, **ληστεία** επί της ξηράς και **πειρατεία** επί της θαλάσσης διεξήγοντο εν πλήρει ανέσει, τα δε **ήθη** ήσαν **εξαγριωμένα** καθ' όλην την χώραν».

Αμφότερα τα παραπάνω αποσπάσματα παρουσιάζουν το κράτος και τον λαό ως ενιαίο σώμα, δίχως ταξικές και κοινωνικές διαφοροποιήσεις το οποίο έπρεπε να εργαστεί σύσσωμο για τον ιερό σκοπό της συγκρότησης του κράτους σε ευρωπαϊκά πλαίσια, υπερσκελίζοντας τις δυσκολίες και αντιμετωπίζοντας τις αδυναμίες του.

B) Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΑΣ ΚΑΤΑ ΤΑ ΠΡΩΤΑ ΜΕΤΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΧΡΟΝΙΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Αντίθετα, στα εγχειρίδια της υπερορίας ακολουθείται πιστά η βασική μαρξιστική θέση ότι η παραγωγική/οικονομική δραστηριότητα αποτελεί την οικονομική βάση που πάνω της υψώνεται ένα τεράστιο κοινωνικό, πολιτικό και πολιτιστικό εποικοδόμημα.

Συγκεκριμένα, στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π εξετάζεται η παραγωγική βάση της μετεπαναστατικής Ελλάδας σε συνάρτηση με τις κοινωνικές και ταξικές αντιθέσεις που διαμορφώθηκαν την περίοδο αυτή στην χώρα. Καθίσταται φανερό ότι το χαμηλό επίπεδο ανάπτυξης των παραγωγικών δυνάμεων δεν έπληξε ολόκληρο το σώμα των Ελλήνων στον ίδιο βαθμό. Χαράσσεται η διαχωριστική γραμμή μεταξύ “δημοκρατικών δυνάμεων” και “άρχουσας τάξης”. Συγκεκριμένα αναφέρεται: «Οι **δημοκρατικές δυνάμεις**(αγρότες, βιοτέχνες, μικρέμποροι, ναύτες, μικροκαρaboκύρηδες, διανοούμενοι) βγήκαν από την επανάσταση

οικονομικά και πολιτικά **τσακισμένοι(..)** **Οι αγροτικοί πληθυσμοί ξεσπιτωμένοι** και γυμνοί ζούσαν σε σπηλιές και λασποκαλύβες. Τα δέντρα ήταν ξεριζωμένα. Τα κοπάδια δεκατισμένα. **Οι αγωνιστές** περίμεναν να πάρουν **ένα κομμάτι γη ή κάποια αποζημίωση**. **Οι ναύτες πεινούσαν** και πολλοί έπαιρναν το δρόμο για την ξενιτιά. Τα εμπορικά και ναυτικά κέντρα(..) ήταν τώρα **νεκρωμένα**. Σε αυτή την κατάσταση βρισκόταν **ο λαός**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 113).

Με τελείως διαφορετικό τρόπο περιγράφεται η θέση της άρχουσας τάξης στην μετεπαναστατική Ελλάδα: «**Οι κοτσαμπάσηδες** κρατάν τη γη που είχαν πριν μεγαλώσει με **αρπαγές** και “**αγορές**”. **Οι εμποροκαρραβοκυραίοι** είχαν πάθει μεγάλες ζημιές, μα είχαν ένα μέρος από τα καράβια τους και ζητούσαν **μεγάλες αποζημιώσεις**. Απ' τους **καπεταναίους** μερικοί άρπαζαν τη γη, μα οι περισσότεροι **περιμένουν θέσεις**, μισθούς και είναι έτοιμοι να υπηρετήσουν τη μοναρχία για να πάρουν αξιώματα. Επίσης κατέβηκαν πολλοί **φαναριώτες**. Αυτοί είχαν χρήματα, ξέρουν ξένες γλώσσες, έχουν ξένους τρόπους συμπεριφοράς. Είναι **αχόρταγοι, ξιπασμένοι**» (ibid: 113).

Αντίστοιχες αναφορές σχετικά με την οικονομική και κοινωνική πραγματικότητα των μετεπαναστατικών χρόνων εντοπίζονται και στο έτερο εξεταζόμενο εγχειρίδιο της υπερορίας, του Μαμάτση(1971). Ωστόσο, οι αναφορές αυτές είναι πιο σύντομες και χωρίς την σαφή ταξική διάκριση που εντοπίζεται στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π⁴³

Ενδεικτικές της διαφορετικής προσέγγισης των ιστορικών γεγονότων στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις είναι οι αναφορές του εγχειριδίου της Ε.ΒΟ.Π στις δυνατότητες ανάπτυξης της παραγωγικής βάσης της χώρας σε περίπτωση που διαχειρίζονταν τα οικονομικά μέσα μια δημοκρατική διακυβέρνηση: «Υπήρχαν τότε **τα τουρκικά χτήματα που κρατικοποιήθηκαν**. Υπήρχε και **το δάνειο των 60 εκατομμυρίων**, που για εκείνη την εποχή ήταν πολύ σημαντικό ποσό. Αν είχε τότες η Ελλάδα **κράτος δημοκρατικό**, θα μπορούσε να δώσει **δημοκρατικές λύσεις** στα βασικά προβλήματα που έμπαιναν τότε. Και θα ήταν **ευχαριστημένος** με αυτές τις λύσεις **όλος ο λαός**, εκτός από τους **κοτσαμπάσηδες** και τ' άλλα **παράσιτα** που κατέβηκαν στην χώρα». Αμέσως παρακάτω αναφέρεται: «Αν παίρνανε οι αγρότες τη γη και γινόταν νοικοκυραίοι, θ' αναπτύσσανε το νοικοκυριό τους. Θα δημιουργότανε μια βάση οικονομική για να προοδέψει το χωριό. Αυτό θα βοηθούσε στην ανάπτυξη της βιομηχανίας και θα επιδρούσε

⁴³Οι αγροτικοί πληθυσμοί είχαν μείνει χωρίς σπίτια και οικονομικά μέσα(..) Οι αγωνιστές πεινούσαν(..) Η αγροτική οικονομία, η κτηνοτροφία, οι βιοτεχνίες και το εμπόριο είχαν υποστεί μεγάλες ζημιές (Μαμάτση, 1971: 174).

γενικά στην πολιτική ζωή της χώρας» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 114-115).

Οι αναφορές αυτές, που αντλούνται από το έργο του Γ.Ζέβγου⁴⁴, είναι άμεσα συνυφασμένες με την πολιτική κατεύθυνση που είχε ο πολιτικός φορέας διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής των προσφύγων, το Κ.Κ.Ε. Την εποχή εκείνη η στρατηγική του Κ.Κ.Ε καθορίζονταν από τις θέσεις της 6ης Ολομέλειας της Κ.Ε(Ιανουάριος 1934) σύμφωνα με τις οποίες η Ελλάδα είναι χώρα μέσης βιομηχανικής ανάπτυξης με μισοφεουδαρχικά υπολείμματα και γι' αυτό η επερχόμενη επανάσταση στην Ελλάδα «από τα καθήκοντα πρωτ' απ' όλα που έχει να λύσει, θ' αρχίσει σαν αστικοδημοκρατική, με περισσότερο ή λιγότερο γοργό πέρασμα στην σοσιαλιστική επανάσταση».(Ζαχαριάδης, 1945: 37) Τον σκοπό αυτόν εξυπηρετεί η αναφορά στις δημοκρατικές δυνάμεις και στον δυνητικό δημοκρατικό δρόμο ανάπτυξης της μετεπαναστατικής Ελλάδας. Εξυπηρετείται κατ' αυτόν τον τρόπο η ανάγκη απόδειξης ότι η αστική τάξη απέτυχε στην ιστορική αποστολή της ολοκλήρωσης των αστικών-δημοκρατικών μετασχηματισμών⁴⁵, έργο το οποίο δύναται να αναλάβει μόνον η εργατική τάξη σε συμμαχία με τις υπόλοιπες “δημοκρατικές δυνάμεις”. Μια συμμαχία που - παρουσιάζεται να- έχει, εκτός των άλλων, και ιστορικές ρίζες.

3.1.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

Η διαφορετική ιδεολογική αφετηρία των εγχειριδίων στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις έχει -αναπόφευκτα- τον αντίκτυπο της στο επίπεδο της αξιολόγησης των ιστορικών ηγετών του νεοελληνικού κράτους. Ο τρόπος με τον οποίον αποτιμάται το έργο των προσωπικοτήτων αυτών παρέχει πολλά χρήσιμα στοιχεία σχετικά με το πρότυπο διακυβέρνησης που προβάλλεται σε κάθε περίπτωση, την κατεύθυνση της πολιτικής διαπαιδαγώγησης και -εν γένει- των κοινωνικοποιητικών στόχων της εκάστοτε εκπαιδευτικής πολιτικής.

⁴⁴«Τις δημοκρατικές ελευθερίες τις έπνιξε η πολιτική των εμποροκοτζαμπάσηδων και επέβαλε την “ελέω θεού” μοναρχία. Το αγροτικό ζήτημα μπήκε στον δρόμο της αντιδραστικής λύσης. Η γη κρατικοποιήθηκε και δόθηκε υποθήκη στους άγγλους τραπεζίτες. Τα τοκογλυφικά δάνεια αποτέλεσαν αφετηρία οικονομικής υποδούλωσης της χώρας. Πριν λυτρωθεί ο ελληνικός λαός από τους αγάδες άρχισε να νοιώθει τις αλυσίδες των μεγιστάνων του κεφαλαίου. Έτσι, η εθνικολαϊκή επανάσταση, κομμάτι της μεγάλης επαναστατικής κίνησης που ξεπήδησε απ' το 1789, απότυχε» (Ζέβρος, 1945: 114).

⁴⁵«Η αστική τάξη, που ιστορικό της καθήκον ήταν να καθοδηγήσει το έθνος στους εθνικοδημοκρατικούς αυτούς αγώνες, στάθηκε ανίκανη να εκπληρώσει τον ιστορικό της προορισμό. Αντί να στηριχτεί στις λαϊκές μάζες, συνασπισμένη με τους τσιφλικάδες, ευνούχισε την επανάσταση και ζητώντας σωτηρία στην συντηρητική Αγγλία παρέδωσε την τύχη της επανάστασης στον τσαρισμό για να καταλήξει στην “ελέω θεού” μοναρχία».(Ζέβρος, 1945: 114)

Α) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Όπως διαπιστώνεται και παρακάτω, το πρότυπο σύστημα διακυβέρνησης της χώρας όπως προβάλλεται μέσα από τα σχολικά βιβλία ιστορίας φαίνεται να είναι η Συνταγματική Μοναρχία. Το γενικό σχήμα των εγχειριδίων ιστορίας του 1950, όσο κι αυτών της δικτατορικής περιόδου παρουσιάζουν την βασιλεία του Όθωνα με θετικό πρόσημο, αναφέροντας ωστόσο ότι υπήρξε αυταρχικός σε ορισμένες πτυχές της διακυβέρνησης του.

Αρκετές είναι οι αναφορές στην ελπίδα και την συλλογική ανάταση του ηθικού των Ελλήνων που επήλθε εξαιτίας της εκλογής του Όθωνα, το 1833. Συγκεκριμένα, στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 101) αναφέρεται πως η εκλογή του Όθωνα «**ενεθουσίασε** πολύ τους Έλληνες, **τα πάθη ελησμονήθηκαν** και **αποκαταστάθηκε η ησυχία** σε όλο το κράτος». Αντίστοιχη είναι και η αναφορά στο βιβλίο των Δασκαλογιάννη-Μεγαλόπουλου(1950: 97) που αναφέρει πως καταλαμβάνοντας όλες τις ανώτερες θέσεις οι Βαυαροί «**άρχισαν με όρεξη και αγάπη** τη διοργάνωση του Κράτους».

Κάποια, μάλιστα, εγχειρίδια προσπαθούν να δικαιολογήσουν το θετικό κλίμα που -αναφέρεται πως- προκάλεσε η εκλογή του Όθωνα προβάλλοντας τις οικογενειακές καταβολές ή αναφέροντας ατομικά χαρακτηριστικά του Βασιλέως. Στο βιβλίο του Δημητρακόπουλου(1950: 121) αναφέρεται πως οι Προστάτιδες Δυνάμεις εξέλεξαν βασιλιά των Ελλήνων «τον δευτερότοκον **υιόν του θερμοτάτου φιλέλληνος βασιλέως** της Βαυαρίας, Όθωνα». Στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1972: 131) που εκδόθηκε και αξιοποιήθηκε κατά τη διάρκεια της δικτατορίας, αναφέρονται ορισμένα ατομικά γνωρίσματα του Όθωνα με τρόπο τέτοιο ώστε να καλλιεργηθεί θετική στάση απέναντί του. Αναφέρεται χαρακτηριστικά: «Ο Όθων ήτο τώρα 17 ετών, **νέος και ωραίος**». Στο άλλο εξεταζόμενο βιβλίο της δικτατορικής περιόδου αναφέρεται ως θετικό το γεγονός ότι ο Όθωνας δεν είχε εμπλακεί στις πολιτικές έριδες της εποχής και ότι ο ίδιος και το βαυαρικό επιτελείο του έφτασαν στην Ελλάδα «**εμφορούμενοι υπό αγαθών προθέσεων**». Ωστόσο, το έργο της συγκρότησης ενός οργανωμένου και ευνομούμενου κράτους ήταν δυσχερές καθώς «**τα πάντα έπρεπε να γεννηθούν εκ της τέφρας**» (Θεοδωρίδη-Λαζάρου, 1971: 147-148).

Η μόνη αναφορά που αποδίδει το κλίμα της αποδοχής του Όθωνα και της προσμονής που προκάλεσε η εκλογή του, χωρίς να προβαίνει σε αξιολογικές κρίσεις ήταν αυτή των Πάτση και Σίβα(1950). Στο εγχειρίδιο αυτό γίνεται

προσπάθεια να αιτιολογηθεί η διαμόρφωση του εν λόγω κλίματος με βάση τις τάσεις και τα συμφέροντα που καλλιεργούνταν στα πλαίσια της συγκεκριμένης κοινωνικής πραγματικότητας: «Ήταν πολλοί που είχαν **κουραστεί από τη διχόνοια** και τα κομματικά και ήθελαν έναν βασιλιά **να βάλει τάξη** στο κράτος. Άλλοι πίστευαν ότι χρειάζεται Βασιλιά για **να δοξαστή** και **να μεγαλοουργήσει** η πατρίδα μας(...) Ήταν και μερικοί ακόμα που λογάριάζαν **να καταλάβουν** μεγάλες **θέσεις** και αξιώματα».(Πάτση-Σίβα, 1950: 109-110)

Σχετικά με την διακυβέρνηση της χώρας στο διάστημα μέχρι την ενηλικίωση του Όθωνα(1833-1835), την γνωστή και ως περίοδο της Αντιβασιλείας, η γενική τάση των εγχειριδίων του ελληνικού κράτους είναι η θετική αποτίμηση⁴⁶ της εν λόγω περιόδου με αναφορές στον ζήλο και την προσπάθεια των Βαυαρών Αντιβασιλέων να οργανώσουν το νεοσυσταθέν κράτος, επιδεικνύοντας σημαντικό έργο σε διοικητικό, νομοθετικό και εκπαιδευτικό επίπεδο⁴⁷. Ωστόσο, στα ίδια εγχειρίδια χαρακτηρίζεται ως σφάλμα η διάλυση του τακτικού στρατού, χωρίς απόδοση αποζημίωσης στους παλιούς αγωνιστές, την οποία μάλιστα ακολούθησε η δίωξη από τα όργανα του νεοσυσταθέντος κράτους ορισμένων από αυτούς (Δημητρακόπουλος, 1950: 122 & Σταματίου, 1950: 92 & Καμπανάς, 1950: 102). Τα σφάλματα αυτά αποδίδονται στην έλλειψη κατανόησης της νοοτροπίας, της γλώσσας και του χαρακτήρα του ελληνικού λαού από τους Βαυαρούς (Καμπανάς, 1950: 102 & Σακκαδάκης, 1971: 132).

Με την ανάληψη των καθηκόντων του ο Όθωνας παρουσιάζεται ως συνεχιστής του “θετικού” έργου της Αντιβασιλείας καθώς «εξακολούθησε τις προσπάθειες(..) για **εσωτερική οργάνωση** του Κράτους» (Σταματίου, 1950: 93). Οι θετική αξιολόγηση του έργου των Βαυαρών αποτυπώνεται έκδηλα στο εγχειρίδιο των Θεοδωρίδη-Λαζάρου(1972: 349): «Οι δε Βαυαροί εξηκολούθησαν να κατέχουν τας ανωτέρας θέσεις, εργαζόμενοι πάντως **ωφελιμότερον** δια τον τόπον, ένεκα της **ανώτερης μορφώσεως**(...) Αλλά τούτο **δεν αναγνωρίζετο** και η κατ' αυτών δυσαρέσκεια εστρέφετο κατά του Όθωνος». Υποστηρίζεται, λοιπόν,

⁴⁶Η θετική αποτίμηση του ρόλου της Αντιβασιλείας έχει τις ρίζες της στο έργο του Παπαρρηγόπουλου, ο οποίος αξιολογεί την εν λόγω περίοδο ως εξής: «γονιμοτάτη υπήρξεν η όλη εργασία της αντιβασιλείας, εργασία συστηματικής διοργανώσεως του κράτους ως πολιτείας ευνομούμενης, στηριζομένης επί θεσμών ου μόνον συμφώνων προς τας ανάγκας του λαού, αλλ' απορρεόντων εκ των αρίστων τότε θεωρουμένων περί διοικήσεως αρχών».(Παπαρρηγόπουλος, χ.χ: 224)

⁴⁷Ο Δημητρακόπουλος(1950: 122) αναφέρει πως η Αντιβασιλεία «ειργάσθη με προθυμίαν πολλήν και με περισσοτέραν καλήν διάθεσιν. Έκαμαν στρατόν τακτικόν, εφρόντισαν δια την εκπαίδευσιν του Έθνους. Έκαμαν καλούς νόμους». Στο βιβλίο του Καμπανά(1950: 102) αναφέρεται πως η Αντιβασιλεία «κατέβαλε μεγάλη προσπάθεια να οργανώσει το κράτος κατά το ευρωπαϊκό σύστημα». Αντίστοιχες αναφορές υπάρχουν και στα εγχειρίδια του Σταματίου(1950: 92) και του Σακκαδάκη (1971: 132).

πως δίχως την συμβολή των Βαυαρών αξιωματούχων δεν θα μπορούσε να επιτευχθεί η οργάνωση του κράτους με ανάλογη αποτελεσματικότητα. Κατηγορείται, μάλιστα, ο ελληνικός λαός ως αγάριστος και άδικος απέναντί τους.

Το σχήμα του δραστήριου και έντιμου φιλέλληνα, μα αυταρχικού Όθωνα ακολουθείται σε όλα σχεδόν τα εξεταζόμενα εγχειρίδια της μετεμφυλιακής περιόδου. Ο Δημητρακόπουλος(1950: 123) αναφέρει χαρακτηριστικά: «Ο Βασιλεύς Όθων και η **γενναιόψυχος** βασίλισσα Αμαλία ήσαν πολύ **δραστήριοι** και ησθάνοντο πραγματικά μεγάλην **αγάπην** δια την Ελλάδα. Και ωνειρεύοντο και εφρόντιζαν δια το μεγαλείον της. Αλλ' ο Όθων εκυβέρνησε την χώραν εντελώς **αυταρχικά**».

Στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1971) αφού γίνεται αναφορά στον «θερμόν πατριωτισμόν» του Όθωνα γίνεται, με έμμεσο τρόπο, προσπάθεια δικαιολόγησης του αυταρχισμού: «Υπέπιπτε όμως εις εν σπουδαίον **σφάλμα**. Έκαμνε **ό,τι αυτός ενόμιζε συμφέρον** εις το κράτος, έστω και αν αυτό ητο **αντίθετον προς το Σύνταγμα**» (Σακκαδάκης, 1971: 135). Η αντιφατική αυτή αναφορά, εύκολα αποκωδικοποιείται αν ληφθεί υπόψη ότι το κοινωνικοπολιτικό πλαίσιο διατύπωσης της ήταν η δικτατορική περίοδος.

Τα αρνητικά σημεία την οθωνικής περιόδου δικαιολογούνται προβάλλοντας την θέση ότι ο βασιλιάς είχε «**αδύνατο χαρακτήρα** και παρασύρονταν από τους συμβούλους του σε πολλά λάθη» (Σταματίου, 1950: 94). Υπερτονίζονται, μάλιστα, κάποια άλλα χαρακτηριστικά του όπως η φιλοπατρία και η ανιδιοτέλεια. Διαβάζουμε στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 105): «Αν εξαιρέσουμε ότι ο Όθων είχε αδύναμο χαρακτήρα, κατά τ' άλλα ήταν **αγαθός** άνθρωπος και **δεν αγαπούσε τα χρήματα**. Έφυγε από την Ελλάδα **φτωχός** και εξούσε με την επιχορήγηση που έπαιρνε από την βασιλική οικογένεια της Βαυαρίας».

Με εξαίρεση το εγχειρίδιο των Πάτση και Σίβα, τα εξεταζόμενα βιβλία ιστορίας του ελληνικού κράτους αναφέρουν πως ο Όθωνας και μετά την έξωσή του δεν έπαψε να ενδιαφέρεται για την Ελλάδα, ενώ ετάφη με την παραδοσιακή ελληνική στολή⁴⁸. Οι γλαφυρές αυτές περιγραφές υπερτονίζουν τον πατριωτισμό του πρώτου βασιλιά, καθώς κατά την περίοδο συγγραφής των εγχειριδίων η Βασιλεία στην Ελλάδα ήταν ακόμα σε ισχύ. Απαιτούνταν, επομένως, ο

⁴⁸Βλ. Δημητρακόπουλος, 1950: 124, Σταματίου, 1950: 94, Καμπανάς, 1950: 105, Λαζάρου, 1972: 354, Δασκαλογιάννης-Μεγαλόπουλος, 1950: 98, Σακκαδάκης, 1971: 135. Οι περιγραφές αυτές αξιοποιούν ως πηγή τις αντίστοιχες αναφορές στο έργο του Παπαρρηγόπουλου. Βλ. Παπαρρηγόπουλος(χ.χ). Ιστορία του ελληνικού έθνους, τόμος ΣΤ', μέρος Β'. σσ.309-310. Αθήναι: Ελευθερουδάκης.

εξωραϊσμός του θεσμού και η απόδοση σ' αυτόν του ρόλου της υπέρτατης προστατίδας δύναμης του έθνους.

Η θετική αποτίμηση των πεπραγμένων της οθωνικής βασιλείας έχουν την βάση τους στο έργο του Παπαρρηγόπουλου, ο οποίος αναφέρει: «Εκείνο όπερ διακαώς επεθύμει ο ελληνικός λαός και επέτυχεν εν μέρει επί τε του Κυβερνήτου και επί της Αντιβασιλείας και επί του Όθωνος ην η πολιτική ελευθερία μετά τάξεως και ασφαλείας δημοσίας, επιτρεπούσης αυτώ να εργάζεται υπό την αιγίδα του νόμου προς παραγωγήν της υλικής αυτού ευημερίας και προς ανάπτυξιν του πνευματικού αυτού και ηθικού βίου» (Παπαρρηγόπουλος, χ.χ: 254-255).

Το μόνο βοηθητικό εγχειρίδιο που δεν υιοθετεί το παραπάνω σχήμα σχετικά με την αξιολόγηση του έργου της βαυαρικής μοναρχικής διακυβέρνησης, είναι αυτό των Πάτση και Σίβα(1950: 110): «Η κατάσταση έμοιαζε **σαν να είμασταν υπόδουλοι** σε μια ξένη Κυβέρνηση και ξένους αξιωματούχους, που έκαναν ό,τι ήθελαν στην χώρα». Πρόκειται για το μόνο εγχειρίδιο στο οποίο υπάρχει αναφορά που παραπέμπει -έστω κι έμμεσα- σε περιστολή των εθνικών κυριαρχικών δικαιωμάτων και βαυαροκρατία. Σχετικά με την αξιολόγηση του Όθωνα αναφέρεται πως: «Έκανε, βέβαια, μερικά **ωφέλιμα και χρήσιμα** έργα(..), αλλά τα χρόνια της Βασιλείας του **δεν ήταν χρόνια ευτυχισμένα**(..) Η διοίκηση του κράτους **δεν ήταν καλή**, οι καπεταναίοι και οι οπλαρχηγοί **πεινούσαν** κι όλος ο λαός ζούσε **ζωή στερημένη**» (ibid: 112).

B) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΗΣ ΑΝΤΙΒΑΣΙΛΕΙΑΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στα εγχειρίδια της υπερορίας ο ρόλος του Όθωνα αποτιμάται αρνητικά. Τα βασικά σημεία της κριτικής απέναντι του είναι ο αυταρχισμός που επέδειξε και η αντιλαϊκή πολιτική που ακολούθησε, η συγκρότηση του κράτους με τρόπο τέτοιον ώστε να εξυπηρετεί πρώτιστα τα ξένα συμφέροντα, η περιφρόνηση και οι διώξεις απέναντι στους παλιούς αγωνιστές, η περιστολή των ελευθεριών και των δικαιωμάτων του λαού.

Στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 116) αναφέρεται: «Το κράτος που οργανώθηκε ήταν **απολυταρχικό**. **Εξυπηρετούσε τους ξένους** και από τους ντόπιους μόνο τα τζάκια, τους **εμπόρους** και τους **φαναριώτικες**». Προκειμένου να υπερτονιστεί ο σημαίνων ρόλος των Βαυαρών στην συγκρότηση του νεοσυσταθέντος κράτους αναφέρεται πως «επίσημη γλώσσα ήταν τα γερμανικά».

Σχετικά με τις συνταγματικές(δημοκρατικές) ελευθερίες αναφέρεται πως για αυτές «ούτε λόγος έγινε» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 117).

Και στο βιβλίο του Μαμάτση(1971) αναφέρεται πως οι αντιβασιλείς «έδειξαν **περιφρόνηση** προς κάθε τι **ελληνικό** και προσπάθησαν να μετατρέψουν την Ελλάδα σε **ξένη αποικία**». Προς επεξήγηση της παραπάνω θέσης αναφέρεται πως «**απέλυσαν** από τον ελληνικό στρατό περίπου 10 χιλιάδες γενναίους **αγωνιστές** επειδή δεν τους είχαν εμπιστοσύνη. Και έφεραν από την Βαυαρία δικό τους στρατό που(...) τον είχαν συγκροτήσει από **αλήτες** και από τα **κατακάθια** του γερμανικού λαού»⁴⁹(Μαμάτση, 1971: 174).

Σχετικά με το έργο και τις ενέργειες του Όθωνα αναφέρεται πως «**υποχρεώθηκε** να αποφυλακίσει τον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα αλλά **δε σταμάτησε το διωγμό** των αγωνιστών(..) ψήφισε και νόμους για το μοίρασμα της γης. Η γη, όμως που μοιράστηκε, πέρασε στα χέρια των **κοτζαμπάσηδων** και των **τοκογλύφων** κι όχι των αγροτών» (Μαμάτση, 1971: 176).

3.1.3 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1830-1862

Στο συγκεκριμένο υποκεφάλαιο εξετάζονται κυρίως τα αίτια και οι κινητήριες δυνάμεις των κοινωνικών κινητοποιήσεων-εξεγέρσεων του 19ου αιώνα. Επιχειρείται να αναδειχθεί ο χαρακτήρας και η βαρύτητα που αποδίδεται στις εκδηλώσεις αυτές κι όχι να προβληθεί και συγκριθεί ο τρόπος αποτύπωσης αυτών καθ αυτών των «επαναστατικών» γεγονότων από τους σχολικούς ιστοριογράφους. Σταθμοί της δραστηριότητας που ανέπτυξε ο λαϊκός παράγοντας σε αυτό το χρονικό διάστημα αποτελούν δύο γεγονότα: η Επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 και η έξωση του Όθωνα τον Οκτώβριο του 1862.

Α) Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1830-1862 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1843

Στο σύνολο των σχολικών βιβλίων ιστορίας του ελληνικού κράτους ως αιτία

⁴⁹Παρόμοια αναφορά υπάρχει και στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π, 1951, σ.117

της Επανάστασης του 1843 παρουσιάζεται ο παραγκωνισμός των Ελλήνων και η κατάληψη των ανώτερων διοικητικών και στρατιωτικών θέσεων από Βαυαρούς, οι οποίοι μάλιστα απολάμβαναν προκλητικά προνόμια.

Στο βοηθητικό βιβλίο των Δασκαλογιάννη-Μεγαλόπουλου(1950: 97-98) αναφέρεται: «Ο Όθωνας διοικούσεν **απολυταρχικά**. Κράτησε τους Βαυαρούς στις ανώτερες θέσεις της διοικήσεως και παρεγκώνησε τους Έλληνες και τις **ηρωικές θυσίες τους**. Στην γενική όμως κατακραυγή απεμάκρυνε τους ξένους, αλλά πάλι διώριζε τους έμπιστούς του. Δημιουργήθηκε τότε ισχυρή αντιπολίτευση που ζητούσε ελευθερίες και Σύνταγμα. Ο βασιλεύς δεν ήθελε να υποχωρήσει». Η αναφορά στον παραγκωνισμό των ηρωικών θυσιών των Ελλήνων προσδίδει μια πατριωτική διάσταση στην διαμορφούμενη αντιπαράθεση. Στο ίδιο μήκος κύματος κινείται και το εγχειρίδιο του Σταματίου(1950: 93) στο οποίο αναφέρεται πως ο Όθων «τις ανώτερες θέσεις, στρατιωτικές και πολιτικές, τις έδωκε στους Βαυαρούς με **μεγάλους μισθούς** κι αυτό έριξε τους στρατιωτικούς και το λαό που υπέφερε». Η αναφορά αυτή δίνει έμφαση στα προκλητικά προνόμια που απολάμβαναν οι Βαυαροί εν αντιθέσει μάλιστα με την δύσκολη κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο ελληνικός λαός. Αντίστοιχη είναι η θέση που διατυπώνεται και στο βιβλίο των Πάτση και Σίβα(1950: 111): «οι ξένοι είχαν πολύ **μισηθή** από τους Έλληνες. Ο λαός είχε πολλά παράπονα, τους αντιπαθούσε και ετοίμαζε επανάσταση»⁵⁰.

Στα εγχειρίδια της δικτατορίας δεν ακολουθείται το παραπάνω εξηγητικό σχήμα. Στο βιβλίο των Θεοδορίδη-Λαζάρου(1972: 351) η επανάσταση της 3ης Σεπτεμβρίου παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της αντιπαράθεσης μεταξύ των τριών κομμάτων της εποχής(αγγλικό-γαλλικό-ρωσικό) και των αντίστοιχων συμφερόντων που αυτά εξέφραζαν: «Την επανάσταση παρεσκεύασαν κυρίως οι αρχηγοί των δύο **φατριών**, της **αγγλικής** και της **γαλλικής**, εξετέλεσαν δε δύο συνταγματάρχαι, ο Δημήτριος Καλλέργης και ο Ιωάννης Μακρυγιάννης». Οι πρωτεργάτες, λοιπόν, των γεγονότων παρουσιάζονται ως απλοί εκτελεστές κομματικών συμφερόντων. Στο βιβλίο Σακκαδάκη(1971: 133) αιτιολογείται η αυταρχική διακυβέρνηση του Όθωνα, αναφέροντας βέβαια ότι αυτή υπήρξε η αιτία της δυσαρέσκειας απέναντι του: «Ο Όθων είχε συγκεντρώσει **όλας τας εξουσίας** εις τας χείρας του **δια να ελέγχει καλύτερον την κατάσταση**. Τοιουτοτρόπως όμως συνεδέθη με **πάσαν δυσαρέσκειαν**».

⁵⁰ Αντίστοιχη αναφορά υπάρχει και στο βιβλίο του Καμπανά, 1950, σ.103.

2. Η ΕΞΩΣΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ(1862)

Τα σχολικά βιβλία στο σύνολό τους αναφέρουν πως ο Όθωνας μετά την παραχώρηση Συντάγματος(1843), εξακολουθούσε να ελέγχει την κατάσταση και να κυβερνά απολυταρχικά. Αυτό οδήγησε σε γενικευμένη δυσαρέσκεια απέναντι του και τελικά στην έξωσή του τον Οκτώβριο του 1862⁵¹. Η δυσαρέσκεια απέναντι στον Όθωνα εκδηλώθηκε έντονα μετά την αποχώρηση των στρατευμάτων Κατοχής, το 1857.⁵²

Στο βιβλίο του Δημητρακόπουλου(1950: 124) παρουσιάζεται ως αιτία της έξωσης του Όθωνα «η **δυσαρέσκεια των Δυνάμεων** κι άλλαι αφορμαί και αιτίαι». Στο ίδιο πλαίσιο κινείται και το εγχειρίδιο του Σταματίου(1950: 93): «Τα κόμματα όμως δεν ησύχαζαν γιατί **υποδαυλίζονταν** από τους ξένους. Το πιο δυνατό κόμμα τότε ήταν το Αγγλικό με τον Μαυροκορδάτο που ήταν αντιοθωνικό». Στα βιβλία αυτά η αιτία ανατροπής της οθωνικής βασιλείας ήταν τα αντικρουόμενα συμφέροντα μεταξύ των μεγάλων δυνάμεων όπως αυτά εκφράζονταν στην ελληνική πολιτική σκηνή της εποχής.

Β) Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1830-1862 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

1. Η ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΗ ΤΟΥ 1843

Σύμφωνα με τα σχολικά βιβλία της υπερορίας στο κίνημα της 3ης Σεπτεμβρίου 1843 συνυπήρχαν στοιχεία «λαϊκής δημοκρατικής εξέγερσης» και «στρατιωτικού κινήματος», επικρατώντας τελικά τα δεύτερα.

Στην κατεύθυνση της εκδήλωσης «λαϊκής εξέγερσης» συνέτεινε η δύσκολη οικονομική κατάσταση στην οποία είχε περιέλθει ο λαός σε συνδυασμό με την καταστολή των Βαυαρών απέναντι στους παλιούς αγωνιστές. Στο βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 117) αναφέρεται: «Οι ανάπηροι κατάντησαν **ζητιάνοι**. Άλλοι κυνηγημένοι ξαναπήραν τα βουνά. Οι Βαυαροί τους χαρακτήριζαν **ληστές** και προσπαθούσαν να τους **εξοντώσουν**(..) φέρανε στην Ελλάδα για πρώτη φορά την

⁵¹«Ο Όθων παρεβίασε πολλές φορές το σύνταγμα(...) κι αποκτούσε μίση που τα εκμεταλλεύονταν οι αντίπαλοί του».(Καμπανάς, 1950: 104) «Ο Όθων εξακολουθούσε να κυβερνά απολυταρχικά. Έκανε ό,τι ήθελε αυτός χωρίς να σέβεται τη θέληση του λαού και το Σύνταγμα».(Πάτση-Σίβα, 1950: 112)

⁵²«Αμα ο στρατός κατοχής έφυγε από τον Πειραιά, από διάφορες αφορμές, ο Όθων έχασε πάλι τη συμπάθεια του λαού. Για τον λόγο τούτο το 1862 άρχισαν επαναστάσεις».(Καμπανάς, 1950: 104)

καρμανιόλα, τη στήσανε στο Ανάπλι κι αποκεφάλιζαν δημόσια αγωνιστές για να **τρομοκρατήσουν** το λαό».

Η κατάσταση αυτή είχε σαν αποτέλεσμα το ξέσπασμα αρκετών τοπικών εξεγέρσεων, η σημαντικότερη εκ των οποίων έλαβε χώρα στην Μάνη όπου «οι αντιβασιλείς έστειλαν 2.000 Βαυαρούς αλλά οι Μανιάτες τους **νίκησαν** και τους **κατεξεφτέλησαν**» (Μαμάτσης, 1971: 176).

Όλα τα παραπάνω προετοίμασαν το έδαφος για την σημαντική συμμετοχή του λαού στα γεγονότα της 3ης Σεπτεμβρίου, την οποία ο Μαμάτσης χαρακτηρίζει ως «εξέγερση του **στρατού** και του **λαού**»(ibid: 176), ενώ και το βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π κάνει λόγο για «**όγκο λαού**» που συγκεντρώθηκε μπροστά από το παλάτι (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 123).

Υποστηρίζεται, ωστόσο, ότι ο αγγλικός παράγοντας και η ελληνική ολιγαρχία κατάφεραν να καθοδηγήσουν το κίνημα προσδίδοντας του στρατιωτικό κι όχι λαϊκό δημοκρατικό χαρακτήρα: «Η **ολιγαρχία**, με την καθοδήγηση του **άγγλου πρεσβευτή**, συμμετείχε κι αυτή στο στρατιωτικό κίνημα. Αυτό το κάνει για να μην πάρει το κίνημα **λαϊκό δημοκρατικό χαρακτήρα**. Έτσι θα μπορούσε να το ελέγχει **από τα πάνω**(...) Ο Μακρυγιάννης κίνησε τις λαϊκές μάζες για **δημοκρατική δράση**. Μα τα κόμματα της ολιγαρχίας μπόρεσαν να μετατρέψουν την **εξέγερση** σε **στρατιωτικό κίνημα**» (ibid: 123).

2. Η ΕΞΩΣΗ ΤΟΥ ΟΘΩΝΑ

Στα σχολικά εγχειρίδια της υπερορίας αναφέρεται ως αιτία των λαϊκών εκδηλώσεων που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα η δυσαρέσκεια του ελληνικού πληθυσμού από την ακολουθούμενη αυταρχική πολιτική της βαυαρικής μοναρχίας. Η δυσαρέσκεια αυτή άγγιζε ακόμα και τμήματα της άρχουσας τάξης που διεκδικούσαν μεγαλύτερο μερίδιο στην νομή της εξουσίας. Ωστόσο, οι “δημοκρατικές δυνάμεις” ήταν αυτές που βρισκόταν σε πλήρη αντίθεση με την ακολουθούμενη πολιτική. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 139-140): «Κείνοι που βρίσκονταν σε πλήρη αντίθεση με τον Όθωνα είναι οι **αγρότες**(..) Στις πόλεις άρχισε ν' αναπτύσσεται **εργατική λαϊκή μάζα**(..) Αυτή πρωτοστατούσε στην εθνική και πολιτική κίνηση. Οι **καινούργιοι μορφωμένοι** που βγήκαν από το Πανεπιστήμιο και οι φοιτητές έπαιρναν ενεργό μέρος σε αυτήν την κίνηση».

Στην καλλιέργεια των δημοκρατικών διαθέσεων του ελληνικού λαού - παρουσιάζεται πως- συνέτειναν και «οι επαναστάσεις που συντάραξαν την Ευρώπη το 1848», που είχαν άμεσο αντίκτυπο στις εξεγέρσεις που ξέσπασαν «στα Επτάνησα, που από το 1815 βρισκόταν υπό Αγγλική κατοχή» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 179). Αντιμοναρχικές εκδηλώσεις σημειώθηκαν το 1859 στην Αθήνα, το 1862 στο Ναύπλιο και στην Σύρο (Μαμάτσης, 1971: 180 & Ε.ΒΟ.Π, 1951, 140). Οι εξελίξεις αυτές προετοίμασαν το έδαφος για τις λαϊκές εξεγέρσεις του 1862 - αρχικά στην επαρχία και τον Οκτώβριο στην Αθήνα- που οδήγησαν στην έξωση του Όθωνα.

Ωστόσο, η εξέγερση του 1862 «δεν οδήγησε στην **οριστική κατάργηση** της μοναρχίας»(Μαμάτσης, 1971: 181) και δεν έλαβε «**χαρακτήρα αστικής δημοκρατικής επανάστασης**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 142). Στην κατεύθυνση αυτή συνέτειναν αδυναμίες υποκειμενικές(«δεν ήταν **αρκετές** και δεν ήταν **οργανωμένες** οι δημοκρατικές δυνάμεις») και αντικειμενικές(«δεν υπήρχε ακόμα τότε εργατική τάξη **υπολογίσιμη**») που κατέστησαν το «δημοκρατικό κίνημα» μη ικανό για την πραγματοποίηση αυτής της υπέρβασης (ibid: 142).

3.1.4 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ

3.1.4.1 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΕΛΛΑΦΙΚΩΝ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΩΝ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ

Α) ΟΙ ΕΛΛΑΦΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Τα σχολικά βιβλία ιστορίας διατείνονται ότι η εδαφική έκταση του νεοσυσταθέντος ελληνικού κράτους(σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Λονδίνου) ήταν ιδιαίτερα περιορισμένη κι ότι υπήρχαν «**υπόδουλοι αδελφοί**» στην Θεσσαλία, την Ήπειρο, την Μακεδονία, τα Δωδεκάνησα, την Κύπρο, την Κρήτη και την Σάμο (Δημητρακόπουλος, 1950: 121-122). Σχετικά λοιπόν με τις εδαφικές διεκδικήσεις αναφέρεται πως οι Έλληνες «ήθελαν επέκτασιν οπωσδήποτε **προς βορράν** και επέμεναν εξ ίσου να συμπεριληφθή εις το Κράτος και η πολυπαθής μεγαλόνησος **Κρήτη**» (ibid: 121).

Οι Πάτση και Σίβα, αξιολογούν την αποτελεσματικότητα των εδαφικών διεκδικήσεων της οθωνικής περιόδου ως εξής: «Το πιο μεγάλο κομμάτι της

πατρίδας μας(Θεσσαλία-Ήπειρος και νησιά) ήταν **σκλαβωμένα** ακόμη στους Τούρκους. Οι Κυβερνήσεις του Όθωνα(..) δεν έκαμαν τίποτε για να ελευθερώσουν ή να ανακουφίσουν του σκλαβωμένου αδερφούς μας(..) Η Τουρκία τα χρόνια εκείνα, πολλές φορές μπλέχτηκε σε πόλεμο με τη Ρωσία και άλλα κράτη. Αν ο Όθωνας ήταν έξυπνος Βασιλιάς, πολλά θα ωφελείτο η πατρίδα μας απ' αυτούς τους πολέμους» (Πάτση & Σίβα, 1950: 112).

Από τα παραπάνω αποσπάσματα διακρίνεται το ανικανοποίητο αίσθημα εθνικής ολοκλήρωσης και εδαφικής πληρότητας. Οι εδαφικές διεκδικήσεις περιλαμβάνουν τις περιοχές εκείνες στις οποίες συγκροτούν πολυπληθείς και οργανωμένες κοινότητες οι “υπόδουλοι αδελφοί”. Οι περιοχές αυτές περιλαμβάνουν το σκέλος της ηπειρωτικής Ελλάδας και των νησιών που διαμορφώνουν τα σημερινά όρια της χώρας και δεν γίνεται λόγος περί αναβίωσης των παλαιών ορίων της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας. Επιβεβαιώνεται, λοιπόν, και μέσα από τη μελέτη των σχολικών εγχειριδίων ότι η ιδεολογική/εθνική κατεύθυνση του ελληνικού κράτους διατηρεί αποστάσεις από την Μεγάλη Ιδέα μετά την ήττα στην μικρασιατική εκστρατεία.

Η τάση αυτή επιβεβαιώνεται και μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια της δικτατορίας: «Μεγάλας **δυσχερείας** εδημιούργησεν εις τον Όθωνα η **μεγαλοϊδεατική** εξωτερική πολιτική του(...) Αφ' ενός έφερον αυτόν εις προστριβάς με την Τουρκίαν, αφετέρου διέθεσε κατ' αυτού εκείνας τας Δυτικές Δυνάμεις αι οποίαι ήσαν κηρυγμέναι υπέρ της ακεραιότητος της Τουρκίας. Τέλος εδημιούργησε σοβαράς παρεξηγήσεις μεταξύ ηγεμόνος και πολιτευομένων» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 349-350).

Β) ΟΙ ΕΔΑΦΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΙ Η ΜΕΓΑΛΗ ΙΔΕΑ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στα εγχειρίδια της υπερορίας διατυπώνεται επίσης η θέση ότι υπήρχαν σκλαβωμένες ελληνικές περιοχές: «**Οι μισές** ελληνικές επαρχίες είχαν μείνει **σκλαβωμένες** μετά την επανάσταση. Σ' όλες αυτές συνεχιζότανε η επαναστατική δράση. Αυτός ο αγώνας φλόγιζε τον πόθο για **απελευθέρωση** των σκλαβωμένων επαρχιών» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 121).

Διακρίνεται, ωστόσο, η ευθεία αντίθεση με τον μεγαλοϊδεατισμό, ο οποίος

φαίνεται να λειτουργεί ως ιδεολογικό συγκροτητικό πλαίσιο του αντιδραστικού νεοελληνικού κράτους που σκοπό έχει «να κάνει το λαό να μην προσέχει στα **προβλήματά** του. Να στρέψει την προσοχή του **προς το εξωτερικό**. Να τον κάνει να ζητάει κατακτήσεις. Να γεμίσει το μυαλό του με **αντιδραστικά** και με **κούφια ιδανικά**»⁵³ (ibid: 119).

Ο μεγαλοϊδεατικός προσανατολισμός, σύμφωνα με τα εγχειρίδια της υπερορίας, ευθύνεται για τον εχθρικό προσανατολισμό του ελληνικού κράτους απέναντι στους γειτονικούς λαούς της περιοχής, οι οποίοι την εποχή αυτή πραγματοποιούσαν τα πρώτα εθνικά-απελευθερωτικά τους σκιρτήματα: «Αν ο ελληνικός λαός έμενε πιστά προσκολλημένος στις **εθνικές δημοκρατικές παραδόσεις** του, αυτές που δημιούργησαν το 1821, τότε θα έβλεπε με μεγάλη **χαρά** αυτό το εθνικό και δημοκρατικό **ξύπνημα** των **γειτονικών λαών**. Μα η ελληνική ολιγαρχία(...) τους εθνικούς πόθους που είχε ο ελληνικός λαός τους μετέτρεπε σε **μεγαλοϊδεατικά κατακτητικά σχέδια** σε βάρος των άλλων λαών» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 138-139).

3.1.4.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΣΤΗ ΔΙΑΜΟΡΦΩΣΗ ΤΗΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ ΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Α) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Ο ρόλος των μεγάλων δυνάμεων στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους διακρίνεται κυρίως μέσα από τις αναφορές στα γεγονότα που συνδέθηκαν με τον Κριμαϊκό πόλεμο(1854-1857)⁵⁴. Τον πόλεμο, δηλαδή, που ξέσπασε με αφορμή την διαμάχη μεταξύ ορθοδόξων και καθολικών για τον έλεγχο των Αγίων Τόπων και μέσω του οποίου η Ρωσία διεκδικούσε να έχει υπό την προστασία της τον χριστιανικό πληθυσμό της οθωμανικής αυτοκρατορίας, ενώ η Αγγλία και η Γαλλία υπερασπίζονταν την διατήρηση της ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας.

⁵³Βάση αυτής της θέσης αποτελεί η θέση που είχε το Κ.Κ.Ε σχετικά με το θέμα, διατυπωμένη από τον Γ.Γ της Κ.Ε Νίκο Ζαχαριάδη: «Η ιδεολογία αυτή δεν έχει καμμία σχέση με τις γνήσιες λαϊκές νεοελληνικές παραδόσεις, τις παραδόσεις του Μοριά και της Ρούμελης, της κλεφτουριάς, της Φιλικής εταιρείας του 1821. Τη συναρμολόγησαν οι φαναριώτες, οι κοτζαμπάσηδες και οι αστοί πλουτοκράτες για να δώσουν “ιστορική βάση” στις μεγαλοϊδεατικές κατακτητικές βλέψεις και επιδιώξεις, για να κρύψουν, κάτω απ’ αυτή, την καταλήστευση του λαού και το ξεπούλημα της χώρας, που ολοένα μεγάλωναν» (Ζαχαριάδης, 1945: 14).

⁵⁴Μάλιστα οι αναφορές αυτές εντοπίζονται σε μόλις δύο από τα συνολικά πέντε βοηθητικά εγχειρίδια του 1950.

Ενώ ο Κριμαϊκός πόλεμος βρισκόταν σε ισχύ, «η ελληνική κυβέρνησις έστειλε αντάρτικα σώματα στην Ήπειρο και την Θεσσαλία κι εσήκωσαν το λαό σε επανάστασι. Η Τουρκία μη έχοντας την ευχέρεια να στείλη στρατό, εζήτησε από τους συμμάχους της να επέμβουν. Αμέσως η **Αγγλία κατέσχεσε** στη Μάλτα 9.000 όπλα που εστέλλονταν για λογαριασμό της ελληνικής κυβερνήσεως. Συνάμα αγγλογαλλικά στρατεύματα **απεβιβάσθησαν στον Πειραιά** κι ανάγκασαν την κυβέρνησι ν' ανακαλέση τους αντάρτες. Η **κατοχή** στον Πειραιά εκράτησε ως το 1857 κι **έβλαψε** πολύ την Ελλάδα. Εκτός από τόσα άλλα τα γαλλικά στρατεύματα έφεραν **χολέρα** κι αποδεκατίστηκε ο λαός της Αθήνας και του Πειραιά»⁵⁵(Καμπανάς, 1950: 104). Πρόκειται για τη μόνη εκτεταμένη αναφορά στις συνέπειες του Κριμαϊκού πολέμου, την αγγλική επέμβαση, την Κατοχή και την -αποδιδόμενη στα στρατεύματα κατοχής- χολέρα που έπληξε τον πληθυσμό.

Τα εγχειρίδια της δικτατορικής περιόδου αναφερόμενα στην περίοδο της Κατοχής δίνουν έμφαση στον ρόλο που έπαιξε το -συνεργαζόμενο με τους Άγγλους- υπουργείο του Καλλέργη στην καταστολή του λαού και τις διεργασίες που αποσκοπούσαν στην ανατροπή του Όθωνα: «τον Μάϊον αγγλογαλλικός στρατός κατέλαβεν τον Πειραιά και μεγάλη ταραχή επεκράτησεν εις τα ανάκτορα, διότι ο πρωτοστατήσας εις την επανάστασιν του 1843 Καλλέργης, διορισθείς υπουργός των Στρατιωτικών του **επιβληθέντος** υπό των Δυτ. Δυνάμεων υπουργείου Μαυροκορδάτου, του ονομασθέντος χλευαστικώς “**υπουργείου κατοχής**” **εσκευώρει** μετά των ξένων την εκθρόνισιν του βασιλέως».⁵⁶ Σε όλα τα παραπάνω εγχειρίδια αναφέρεται πως η περίοδος της Κατοχής συνέβαλε στην ανάπτυξη αισθημάτων συμπάθειας απέναντι στον Όθωνα, εξαιτίας της στάσης που κράτησε ο βασιλιάς απέναντι στις ξένες δυνάμεις.

B) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στα εγχειρίδια της υπερορίας οι αναφορές στον ρόλο των Μεγάλων Δυνάμεων δεν περιορίζονται στην περίοδο του Κριμαϊκού πολέμου, αλλά αγγίζουν ολόκληρο σχεδόν το φάσμα την οθωνικής περιόδου.

⁵⁵ Αντίστοιχη αναφορά υπάρχει και στο βιβλίο του Δημητρακόπουλου, 1950, σ.124. Ωστόσο, η αναφορά αυτή είναι συντομότερη, χωρίς λεπτομέρειες για τον ρόλο των ξένων.

⁵⁶ Ανάλογη αναφορά υπάρχει και στο έτερο εγχειρίδιο της δικτατορικής περιόδου. Βλ. Σακκαδάκης, 1971, σ.134

Την περίοδο της Αντιβασιλείας τα «**αντιλαϊκά και αντιδραστικά**» μέτρα που έλαβαν οι Βαυαροί οδήγησαν τον λαό να «ελπίζει(..) την **σωτηρία** του από τη **Ρωσία**. Οι Άγγλοι για να χτυπήσουν τη ρούσικη επιρροή στην Ελλάδα **υπέδειξαν** στους Βαυαρούς **να χτυπήσουν τους αγωνιστές** που είχαν κύρος στον λαό και που ήταν οπαδοί της ρωσόφιλης πολιτικής» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 117). Αυτός παρουσιάζεται και ως ο λόγος που «με απαίτηση του άγγλου εισαγγελέα Μάσον το δικαστήριο καταδίκασε τον Κολοκοτρώνη και τον Πλαπούτα σε θάνατο» (Μαμάτσης, 1971: 175).

Οι εξεγέρσεις που έγιναν στα Εφτάνησα και η προσέγγιση της Ρωσίας με την Ελλάδα παρουσιάζονται ως οι βαθύτερες αιτίες της υπόθεσης Πατσίφικο.⁵⁷ Το βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 137) αναφέρει: «Η Αγγλία θέλησε τότε **να ταπεινώσει** την Ελλάδα, γιατί τη θεώρησε υπεύθυνη για τις εξεγέρσεις που έγιναν στα Εφτάνησα(..). Κήρυξε **αποκλεισμό**(..) Ζητούσε βαριά αποζημίωση και δύο νησάκια(..) Η **Ρωσία αντιστάθηκε** στην παράλογη αγγλική αξίωση».

Η αγγλογαλλική κατοχή(1854-1857) παρουσιάζεται ως ακραία επιθετική και εκδικητική ενέργεια των Δυτικών απέναντι στην Ελλάδα, καθώς μέσω αυτής «οι **Άγγλοι** βρήκαν την ευκαιρία να **ταπεινώσουν** τον ελληνικό λαό» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 138).

Η συνθήκη του Παρισιού(1856) μέσω της οποίας «αναγνωρίστηκε η ακεραιότητα της Τουρκίας» αξιολογείται αρνητικά καθώς μέσω αυτής «καταδικάζονταν στη σκλαβιά οι βαλκανικοί λαοί» και «το “ανατολικό πρόβλημα”(..) έμεινε άλυτο» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 138).

Εξάγεται, λοιπόν το συμπέρασμα, ότι τα σχολικά εγχειρίδια της υπερορίας εντοπίζουν στο δόγμα των Δυτικών να προασπίζονται κατά την περίοδο αυτή την ακεραιότητα της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, την τάση του ελληνικού λαού να προσβλέπει στον ρόλο της Ρωσίας για τη λύση των εθνικών του ζητημάτων.⁵⁸ Η πραγματικότητα αυτή εξέφραζε την εξωτερική πολιτική της χώρας, ενώ υπήρξε και η αιτία των παρεμβάσεων του δυτικού παράγοντα στο εσωτερικό της.

⁵⁷Της υπόθεσης, δηλαδή, που είχε ως αφορμή τις υλικές ζημιές που υπέστη το σπίτι του του Εβραίου, Άγγλου υπηκόου Πατσίφικο και οδήγησε στον ναυτικό αποκλεισμό της Ελλάδας από την Αγγλία το 1850.

⁵⁸Όπως ανέφερε και ο Φρ. Ένγκελς σε άρθρο του στην New York Daily Tribune(21/4/1853): «Σε τι έγκειται τούτο το status quo; Για τους χριστιανούς υπηκόους της Πύλης δεν σημαίνει τίποτε άλλο παρά διαιώνιση της καταπίεσης τους από την Τουρκία(...) Το αποτέλεσμα είναι, ότι το ίδιο εκείνο διπλωματικό σύστημα, το οποίο εφευρέθηκε με σκοπό την πρόληψη των ρωσικών υπερβάσεων, εξαναγκάζει δέκα εκατομμύρια Ελληνορθόδοξους της ευρωπαϊκής Τουρκίας να ζητούν ρωσική βοήθεια».(Μαρξ & Ένγκελς, 1985: 119-120)

3.1.5 ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Ήδη από την πρώτη εξεταζόμενη περίοδο γίνονται φανερές οι εκ διαμέτρου αντίθετες οπτικές γωνίες υπό τις οποίες εξετάζονταν τα ιστορικά γεγονότα στις δύο περιπτώσεις και η συνεπαγόμενοι διαφορετικοί κοινωνικοποιητικοί στόχοι που προβάλλονταν από τα δύο εκπαιδευτικά συστήματα.

Συγκεκριμένα, σε μόλις δύο εγχειρίδια του ελληνικού κράτους γίνεται λόγος για την οικονομική και κοινωνική βάση πάνω στην οποία εκτυλίχθηκαν τα ιστορικά γεγονότα της περιόδου. Σε αυτές διακρίνεται η ανάγκη υπέρβασης των παθογενειών του ελληνικού λαού(απειθαρχία, έλλειψη οργανωτικών ικανοτήτων) ώστε να επιτευχθεί η ανάπτυξη της χώρας στο έδαφος των δυτικών κρατών. Η διακυβέρνηση της Αντιβασιλείας και του Όθωνα αποτιμάται θετικά, παρά τα ορισμένα αυταρχικά χαρακτηριστικά που την προσάπτονται. Οι εθνικές επιδιώξεις προβάλλονται υπό το πρίσμα της ενσωμάτωσης στην “Μητέρα Πατρίδα” των αλύτρωτων αδελφών και περιοχών. Οι εξεγέρσεις του 1843 και του 1862 αποτιμώνται ως το αποτέλεσμα των ανταγωνισμών που είχαν αναπτύξει οι Μεγάλες Δυνάμεις. Οι πρωταγωνιστές αυτών των εκδηλώσεων προβάλλονται ως τα εκτελεστικά όργανα ξένων(αγγλικών) συμφερόντων.

Αντίθετα, σύμφωνα με στα σχολικά εγχειρίδια της υπερορίας τα οικονομικά και κοινωνικά προβλήματα του λαού έχουν ως βάση τον αντιδημοκρατικό, αντιδραστικό δρόμο ανάπτυξης της μετεπαναστατικής Ελλάδας. Η περίοδος του Όθωνα και της Αντιβασιλείας προβάλλεται ως στυγνή, αυταρχική βαυαροκρατία που έπνιγε τις ελευθερίες και τα δικαιώματα του λαού αποτελώντας θεματοφύλακα του αντιδραστικού, αντιδημοκρατικού δρόμου ανάπτυξης της ελληνικής κοινωνίας. Αυτές ακριβώς οι αντιθέσεις οδήγησαν τον ελληνικό λαό να εξεγερθεί πολλές φορές κατά της “οθωνικής τυραννίας”, με σημεία αναφοράς της Επανάσταση του 1843 και την έξωση του Όθωνα(1862). Στις εξεγέρσεις αυτές συνυπήρχαν στοιχεία “λαϊκής δημοκρατικής εξέγερσης” και “στρατιωτικού κινήματος”, επικρατώντας εν τέλει η δεύτερη μορφή, καθώς αυτό εξυπηρετούσε τα ισχυρά βρετανικά συμφέροντα. Συμφέροντα, που στάθηκαν εχθρικά απέναντι στις δίκαιες αξιώσεις για απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού στις τουρκοκρατούμενες περιοχές. Το γεγονός αυτό οδήγησε τον ελληνικό λαό να βλέπει τον ρωσικό παράγοντα ως “όχημα” λύσης των “δίκαιων εθνικών του βλέψεων”.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι τα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους προβάλλουν ως ζητούμενο την συσπείρωση του έθνους υπό την διακυβέρνηση ενός

φωτισμένου ηγέτη που θα απελευθερώσει τους αλύτρωτους αδελφούς και θα οικοδομήσει το κράτος στα πρότυπα των δυτικών αναπτυγμένων κρατών. Αντίθετα, τα εγχειρίδια της υπερορίας προβάλλουν ως ζητούμενο την οικοδόμηση ενός δημοκρατικού ελληνικού κράτους που θα προωθήσει τις αστικοδημοκρατικές μεταρρυθμίσεις (λύση αγροτικού ζητήματος, ανάπτυξη της παραγωγής) στην κατεύθυνση της άμβλυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων και της απελευθέρωσης των υπόδουλων Ελλήνων.

3.2 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1862 ΕΩΣ ΤΟ 1899

Κατά την συγκεκριμένη περίοδο συντελέστηκαν πολύ σημαντικές εξελίξεις που καθόρισαν την οικονομική, κοινωνική και εθνική πορεία της χώρας και του λαού. Πρόκειται για μια περίοδο έντονων διεργασιών όσον αφορά την εξωτερική πολιτική και τους εθνικούς αγώνες/διεκδικήσεις με άξονα το Κρητικό Ζήτημα, την εθνική αφύπνιση των βαλκανικών λαών, τον ρωσοτουρκικό πόλεμο(1877-1878) και την διπλωματική και στρατιωτική ανάμειξη των Μεγάλων Δυνάμεων σε ό,τι αφορά το Ανατολικό Ζήτημα. Πρόκειται επίσης για την περίοδο στην οποία σημειώθηκε η πρώτη σημαντική ανάπτυξη των παραγωγικών δυνατοτήτων της χώρας με την συνεπαγόμενη γέννηση του εργατικού κινήματος. Τα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο επίπεδο των εθνικών αγώνων, ενώ αυτά της υπερορίας αναδεικνύουν πτυχές της παραγωγικής ανάπτυξης και των αντίστοιχων κοινωνικών διεργασιών. Κατά τα τέλη του 19ου αιώνα σημειώνεται οικονομική χρεοκοπία(1893), ηττάται ο ελληνικός στρατός κατά τον πόλεμο του 1897 και επιβάλλεται διεθνής οικονομικός έλεγχος. Η όξυνση των εθνικών και κοινωνικών ανταγωνισμών που επήλθαν εξαιτίας αυτών των εξελίξεων καθιστά την εξέταση της ιδεολογικής τοποθέτησης των σχολικών εγχειριδίων ιστορίας ιδιαίτερος σημαντική.

3.2.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α' ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ

A) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α' ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

1. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'

Τα σχολικά εγχειρίδια του ελληνικού κράτους αποτιμούν τον ρόλο του Γεωργίου ως θετικό. Αυτό συμβαίνει διότι -όπως έχει ήδη αναφερθεί- το πρότυπο σύστημα διακυβέρνησης που προωθείται από την εκπαιδευτική πολιτική της εποχής είναι η Συνταγματική Μοναρχία. Σε αυτήν την κατεύθυνση συντείνει και το γεγονός ότι ο Γεώργιος αποτελεί τον πρώτο βασιλιά που προέρχεται από την οικογένεια Γκλύξμπουργκ. Την οικογένεια, δηλαδή, που εξακολουθούσε να διαδραματίζει θεσμικό ρόλο στην ελληνική πολιτική ζωή κατά την μεταπολεμική περίοδο.⁵⁹

Με διθυραμβικές εκφράσεις παρουσιάζεται η υποδοχή του Γεωργίου από τον ελληνικό λαό. Αναφέρεται πως «έγινε δεκτός με πολύ ενθουσιασμό»(Δημητρακόπουλος, 1950: 124) και «**συγκινητικές εκδηλώσεις**»(Σακκαδάκης, 1971: 136). Η εκλογή του Γεωργίου και η προσάρτηση των Επτανήσων «γέμισαν το λαό μας **χαρά** και του δυνάμωσαν την **ελπίδα** ότι γρήγορα θα απελευθερωθούν κι άλλα μέρη της πατρίδος μας κι ότι θα έλθουν **καλύτερες μέρες** δια τον τόπον μας» (Πάτση & Σίβα, 1950: 113).

Παρουσιάζεται ως «καλός»(Σακκαδάκης, 1950: 137), «**ψύχραιμος** και **ειρηνικός**» βασιλιάς(Δημητρακόπουλος, 1950: 125), ο οποίος «κατενόησεν, όσο κανένας άλλος το χαρακτήρα του λαού του» (Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 99). Στο βιβλίο του Καμπανά(1950: 106) αναφέρεται ότι «σαν έξυπνος και φρόνιμος, που ήταν, χειρίσθηκε με δεξιότητα όλα τα ζητήματα του έθνους, επί 50 χρόνια».⁶⁰

Παρουσιάζεται επίσης ως νομοταγής βασιλιάς καθώς «**ωρκίσθη να φυλάττη το Σύνταγμα** και εκράτησε τον όρκο του»⁶¹(Δημητρακόπουλος, 1950: 125). Ως βασικό θετικό σημείο καταλογίζεται στον Γεώργιο το γεγονός ότι «στην εποχή του(...) **δεν έγινε καμμία επανάσταση**»⁶²(Καμπανάς, 1950: 106). Για άλλη μια φορά αξιολογείται αρνητικά η παρέμβαση του λαϊκού παράγοντα, ίδιον του παραδοσιακού προσανατολισμού των βιβλίων της εποχής.

2. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Ο Τρικούπης παρουσιάζεται μέσα από τα σχολικά βιβλία ως εκσυγχρονιστής πολιτικός, στα χρόνια του οποίου «η Ελλάδα(..) μπήκε σε καλό δρόμο και άρχισε να γίνεται **κράτος πολιτισμένο και δυνατό**» (Πάτση & Σίβα, 1950: 115). Παρουσιάζεται ως ο πολιτικός που «επεχείρησε να **διοργανώσει** την Ελλάδα

⁵⁹«Ο Γεώργιος ο Α' βασίλευσε 50 χρόνια και οι σημερινοί βασιλιάδες είναι απόγονοί του» (Πάτση & Σίβα, 1950: 113).

⁶⁰Αντίστοιχη αναφορά υπάρχει και στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη, 1971, σ.137.

⁶¹Αντίστοιχες αναφορές: Καμπανάς, 1950, σ.106. Σακκαδάκης, 1971, σ.137.

⁶²Αντίστοιχη αναφορά: Σακκαδάκης, 1971, σ.137.

οικονομικώς και να εισάγη τον τεχνικόν πολιτισμόν της Ευρώπης(...) είχεν ισχυράν **θέλησιν, διάνοιαν φωτεινήν, γνώσεις** ευρυτάτας και είναι αναμφιβόλως μια εκ των **επιβλητικοτάτων προσωπικοτήτων** της νεότερας Ελλάδος»⁶³(Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1971: 393).

Ωστόσο τα μεγάλα έργα που επιχείρησε «απήτησαν μεγάλας δαπάνας και εκαλύφθησαν με δάνεια και φόρους. Τελευταία ο Τρικούπης(..) έκαμε πτώχευσιν». Ο λαός παρουσιάζεται ως αγάριστος απέναντι του καθώς «**τα μεγάλα έργα του**(..) δεν ήταν δυνατόν να εκτιμηθούν(..) Δι' αυτό και τον κατεψήφισαν» (Σακκαδάκης, 1971: 141).

B) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΟΥ ΓΕΩΡΓΙΟΥ Α' ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΑΡΙΛΑΟΥ ΤΡΙΚΟΥΠΗ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

1. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Α'

Στα εγχειρίδια της υπερορίας ο Γεώργιος παρουσιάζεται ως όργανο της αγγλικής πολιτικής. Παρουσιάζεται, μάλιστα, να δεσμεύεται από μυστικές συμφωνίες με την Αγγλία ώστε «ν' αποφύγει κάθε επαναστατική ενέργεια σε βάρος της Τουρκίας». Αυτό πρακτικά μεταφράζεται σε «ρύθμιση της πολιτικής της Ελλάδας σύμφωνα με τα συμφέροντα της Αγγλίας, σαν να ήταν **αποικία** της. Κι ο βασιλιάς των Ελλήνων δεχόταν να εξυπηρετήσει τυφλά αυτά τα σχέδια» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 145).

Για την επιτέλεση του παραπάνω ρόλου, οι Γκλύξμπουργκ -παρουσιάζεται να- έθεσαν οικονομικούς όρους στην Αγγλία, σύμφωνα με τους οποίους: «εκτός από την επιχορήγηση που θα έπαιρνε ο Γεώργιος απ' το ελληνικό δημόσιο ταμείο, η Ελλάδα θα του πλήρωνε κι άλλες δώδεκα χιλιάδες λίρες το χρόνο από τους τόκους και τα χρεωλύσια των εξωτερικών δανείων» (ibid: 145).

2. ΧΑΡΙΛΑΟΣ ΤΡΙΚΟΥΠΗΣ

Η οικονομική πολιτική του Τρικούπη παρουσιάζεται στα σχολικά εγχειρίδια της υπερορίας ως αντίθετη με τα συμφέροντα του ελληνικού λαού: «Ο Τρικούπης φόρτωσε στο λαό **φορολογικά βάρη αβάσταχτα**(...) βαφτίστηκε από τον λαό “**φορομπήχτης**” και “**πετρέλαιος**”» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 160).

Όσον αφορά την εξωτερική πολιτική του Τρικούπη, υποστηρίζεται ότι όντας σταθερά προσανατολισμένος προς την Αγγλία, θεωρούσε πως «οι γειτονικοί σλαβικοί λαοί αποτελούν κίνδυνο για την Ελλάδα. Η σωβινιστική του αυτή

⁶³ Αντίστοιχη αναφορά: Πάτση & Σίβα, 1950, σ.115

πολιτική οδήγησε στην **απομόνωση** της χώρας μας **από τους γειτονικούς λαούς**» (Μαμάτσης, 1971: 197).

3.2.2 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1862-1899

Α) Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Όπως παρατέθηκε και εισαγωγικά η εξεταζόμενη περίοδος σημαδεύτηκε από την προσπάθεια εσωτερικής οργάνωσης του ελληνικού κράτους. Η κατεύθυνση αυτής της ανάπτυξης οδήγησε στον συνεχή εξωτερικό δανεισμό και εν τέλει στην χρεοκοπία. Ωστόσο, είναι άξιο παρατήρησης το γεγονός ότι σε μόλις δύο από τα συνολικά επτά εγχειρίδια της μεταπολεμικής περιόδου υπάρχουν αναφορές στις αιτίες της χρεοκοπίας. Το γεγονός αυτό εξηγείται, αν ληφθεί υπόψη ότι τα εγχειρίδια της περιόδου εκείνης υιοθετούσαν τις αρχές της παραδοσιακής ιστορίας, σύμφωνα με την οποία αποσιωπούνται ή υποτιμούνται τα γεγονότα εκείνα της εθνικής ιστορίας που δεν εξυπηρετούν τα σχήμα της αναβίωσης ενός ένδοξου παρελθόντος.

Συγκεκριμένα, στο εγχειρίδιο των Θεοδωρίδη και Λαζάρου(1972: 356-357) αναφέρεται: «Η Ελλάς ευρίσκετο βιομηχανικώς εις πρωτόγονον κατάστασιν. Ούτως ήτο υποχρεωμένη **να εισάγη** ξένα προϊόντα ενώ συγχρόνως είχεν ανάγκη να κατασκευάζη δημόσια έργα. Δια τούτον ο κρατικός Προϋπολογισμός ουδέποτε παρουσίαζεν ισοζύγιον(.) Αι δαπάναι του Δημοσίου ανεμετωπίζοντο δια της συνάψεως **δανείων**»⁶⁴.

Άλλες αναφορές σχετικές με την ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης, υπάρχουν μόνο στο επίπεδο της ανάδειξης/εκθειαςμού του έργου του Τρικούπη, ο οποίος «όλες του τις δυνάμεις τις έρριξε στην **εσωτερική διοργάνωση** του Έθνους. Κατεσκεύασε δρόμους και σιδηροδρομικές γραμμές. Αποξήρανε τα έλη και προστάτευσε τους γεωργούς από την τοκογλυφία»⁶⁵(Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 103).

Β) Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ

⁶⁴ Ανάλογη αναφορά: Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950, σ.99.

⁶⁵ Ανάλογες αναφορές: Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1971, σ.395 και Δημητρακόπουλος, 1950, σ.128.

ΠΕΡΙΟΔΟ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στα εγχειρίδια της υπερορίας υπάρχουν εκτενείς αναφορές σχετικές με την ανάπτυξη της παραγωγικής βάσης της χώρας. Τα βιβλία της προσφυγιάς καταπιάνονται τόσο με τις εξελίξεις που αφορούν το αγροτικό ζήτημα και την κατανομή της αγροτικής γης, όσο και με την ανάπτυξη που σημειώθηκε κατά την περίοδο αυτή στο εμπόριο και τη βιομηχανία. Η ανάπτυξη αυτή είχε ως αποτέλεσμα την γέννηση της εργατικής τάξης στην χώρα.

Όσον αφορά το αγροτικό ζήτημα, το βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π αξιολογεί τον νόμο του 1871 για την διανομή της εθνικής γης ως αρνητικό για τα αγροτικά νοικοκυριά: «Έτσι όπως έγινε η διανομή δεν ωφέλησε τους αγρότες» καθώς αυτοί «πήραν πολύ μικρούς κλήρους γιατί δεν είχαν τα μέσα να καλλιεργήσουν(...) Για ν' αποκτήσουν οι αγρότες λίγη γη(..) **χρεώνονταν στους τοκογλύφους**». Αμέσως παρακάτω αναφέρεται πως «πουλήθηκαν 2.600.000 στρέμματα. Μα η αγροτιά πήρε μόνο **ψίχουλα**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 149-150). Στο σημείο αυτό εντοπίζεται σημαντική απόκλιση μεταξύ των δύο εγχειριδίων της υπερορίας. Στο εγχειρίδιο του Μαμάτση(1971: 188) εντοπίζονται θετικές πτυχές όσον αφορά τον συγκεκριμένο νόμο καθώς «παρ' όλες τις ελλείψεις **βοήθησε** στη βελτίωση της κατάστασης της αγροτιάς και στην ανάπτυξη του εμπορίου».

Τα εγχειρίδια της υπερορίας εντοπίζουν την αιτία της χρεοκοπίας(1893) στον υπέρογκο εξωτερικό δανεισμό και την αδυναμία αποπληρωμής τους εξαιτίας των «τοκογλυφικών» όρων που συνόδευαν την σύναψή τους: «Από το 1879 ως το 1890 έγιναν 7 εξωτερικά δάνεια. Το ονομαστικό ποσό ήταν **643 εκατομμύρια** φράγκα. Πραγματικά η Ελλάδα πήρε **345 εκατομμύρια**(..) Πλήρωσε για **χρεωλύσια 455 εκατομμύρια**(...) Το χρέος που αντιστοιχούσε σε κάθε Έλληνα τριπλασιάστηκε(...) Στα 1893 ο Τρικούπης κήρυξε **χρεωκοπία**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 160-161). Ένα μείζον ζήτημα που χαρακτήριζε την δανειακή πολιτική της εποχής αφορά την αξιοποίηση των δανείων καθώς, όπως αναφέρει το εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 151) «απ' τα δάνεια που έγιναν σ' εβδομήντα χρόνια(απ' τα 1823 ως τα 1893) μόνο **6%** ξοδεύτηκαν σε **παραγωγικούς σκοπούς**».

Σε ό,τι αφορά την βιομηχανική παραγωγή αναφέρεται πως «ως τα 1870(...) σχεδόν δεν υπήρχε» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 150). Οι αιτίες αυτής της καθυστέρησης εντοπίζονται στο γεγονός ότι «οι εμποροτραπεζίτες, ξένοι και ντόπιοι, (...) **δεν ήθελαν** να γίνει **βιομηχανική χώρα** η Ελλάδα. Ήθελαν να την κρατούν χώρα **γεωργική**. Να παράγει **πρώτες ύλες** για τη βιομηχανία των **δυτικών χωρών**(..) Κι

από εκεί να φέρνει έτοιμα βιομηχανικά προϊόντα που θα τα **πληρώνει** ο ελληνικός λαός στο **δεκαπλάσιο**» (ibid: 150).

Παρόλα αυτά, κατά το τελευταίο τέταρτο του 19ου αιώνα «αρχίζει και στην Ελλάδα κάποια βιομηχανική ανάπτυξη» η οποία αφορούσε κυρίως την «**ελαφρά βιομηχανία**».(ibid: 152) Αντίστοιχη ανάπτυξη σημειώνεται και στον κλάδο του εμπορίου, ωστόσο το 1880 «οι εισαγωγές εμπορευμάτων από το εξωτερικό αντιπροσωπεύουν ποσό **διπλάσιο από τις εξαγωγές**»⁶⁶(ibid: 152). Η ανάπτυξη αυτή «δημιούργησε μια **καινούρια κοινωνική τάξη, την εργατική(...)** Εξαθλιωμένοι αγρότες έρχονταν(..) για να βρουν δουλειά στα εργοστάσια. Η **εκμετάλλευση** της εργατικής τάξης σ' αυτά τα χρόνια ήταν **απάνθρωπη**» (ibid: 152-153).

3.2.3 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899

A) Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Τα εγχειρίδια της υπερορίας αναφέρονται στην πρωταρχική εμφάνιση του εργατικού κινήματος, το οποίο παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα των μεταβολών που συντελέστηκαν στην παραγωγική βάση της χώρας. Η ανάπτυξη της βιομηχανίας απαιτούσε την αξιοποίηση της εργατικής δύναμης. Οι εργάτες προκειμένου να αντιμετωπίσουν την εκμετάλλευση «**άρχισαν να οργανώνονται**. Εμφανίστηκαν οι πρώτες **συνδικαλιστικές οργανώσεις**» (Μαμάτσης, 1971: 190).

Πραγματοποιήθηκαν οι πρώτες εργατικές κινητοποιήσεις: «Στα 1879 έγινε στη Σύρα η πρώτη εργατική απεργία» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 153). «Το 1882 **απήργησαν** οι τυπογράφοι της Αθήνας. Το 1883 **απήργησαν** οι τσαγκαράδες της Αθήνας και οι ραφτάδες του Πειραιά».(Μαμάτσης, 1971: 198) «Στα 1896 έκαναν **απεργία** οι μεταλλωρύχοι στο Λαύριο(...) Στα χρόνια 1898 και 1899(..) το **απεργιακό κύμα** απλώθηκε σ' όλες τις πόλεις» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 168).

Τα εγχειρίδια της υπερορίας αποτιμώντας την πρωταρχική δραστηριότητα της εργατικής τάξης ανέφεραν ότι αυτή «**δεν είναι ακόμα ώριμη(...)** Παρουσιάστηκαν **ελπιδοφόρες εκδηλώσεις** που είναι **πρόδρομοι** της σοβαρής προσπάθειας» τα αποτελέσματα της οποίας φάνηκαν αργότερα.(Ε.ΒΟ.Π, 1951: 168)

⁶⁶Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971, σ.189.

Αντίθετα, στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους απουσιάζει η οποιαδήποτε αναφορά σχετικά με τις κοινωνικές διεργασίες και τη δραστηριότητα του λαϊκού παράγοντα κατά την περίοδο αυτή. Πρόκειται για άλλη μια ένδειξη του διαφορετικού προσανατολισμού που υπήρχε μεταξύ των δύο ελληνικών εκπαιδευτικών συστημάτων της εποχής.

3.2.4 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ

3.2.4.1 ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899

Κατά την εξεταζόμενη περίοδο συνέβησαν σημαντικά γεγονότα που σχετίζονται με τις εθνικές στοχεύσεις του ελληνικού κράτους για απελευθέρωση των περιοχών εκείνων στις οποίες υπήρχε συγκροτημένος ελληνικός πληθυσμός: η Κρητική Επανάσταση(1866-1869), η εμπλοκή στον ρωσοτουρκικό πόλεμο(1877-1878) καθώς και ο ελληνοτουρκικός πόλεμος(1897). Λόγω του γεγονότος ότι στην έκβαση των παραπάνω στρατιωτικών και διπλωματικών καταστάσεων υπήρξε καταλυτική η εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων, κρίνεται απαραίτητο να διευκρινιστεί ότι στο εν λόγω υποκεφάλαιο εξετάζεται αποκλειστικά ο τρόπος παρουσίασης των εθνικών στοχεύσεων, των ηρωικών πράξεων καθώς και των ελλείψεων που αφορούν το ελληνικό κράτος. Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων, και ως εκ τούτου η έκβαση των συγκεκριμένων διεκδικήσεων, εξετάζεται ξεχωριστά σε άλλο υποκεφάλαιο.

Α) ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Άξονας της εθνικής πολιτικής κατά την περίοδο αυτή, όπως αυτή αναφέρεται στο εγχειρίδιο των Θεοδωρίδη-Λαζάρου(1972: 356) είναι η διεκδίκηση «ωρισμένων επαρχιών της τουρκικής αυτοκρατορίας ως της Κρήτης, της Θεσσαλίας, της Ηπείρου και της Μακεδονίας εις τας οποίας **το Ελληνικό στοιχείον διετήρει καθαράν πλειοψηφίαν**».

Ο Κρητικός λαός παρουσιάζεται ως ένα από τα πιο δραστήρια εθνικά στοιχεία

των “αλύτρωτων” περιοχών του ελληνικού κράτους. Στο εγχειρίδιο των Πάτση-Σίβα(1950: 114) οι Κρητικοί παρουσιάζονται ως «**ακράτητοι** για λευθεριά», ενώ και σε αυτό των Λαζάρου-Θεοδωρίδη(1972: 378) αναφέρεται πως «το συντριπτικώς υπερέχον χριστιανικό στοιχείο(.) ετέλει συνεπεία τούτων εις **διαρκήν αναβρασμόν**». Στα 1866 ξέσπασε κρητική εξέγερση αιτία της οποίας παρουσιάζεται να είναι η «επιβολή **φόρων**» αντίθετων με τις διατάξεις του σουλτανικού φερμανίου του 1858, που προκάλεσε την «έντονον **αντίδραση** των Ελλήνων της νήσου» Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1971: 378).

Όσον αφορά τη στάση του ελληνικού κράτους απέναντι στην κρητική εξέγερση αναφέρεται πως δεν υπήρχε δυνατότητα επαρκούς βοήθειας στην κατεύθυνση εκείνη που αποτελούσε «γενική επιθυμία όλου του έθνους». Ωστόσο στην Κρήτη έσπευσαν «εθελονταί και αξιωματικοί από την ελευθέραν μητέρα» (Δημητρακόπουλος, 1950: 126).

Ως ηρωικότερη σελίδα της συγκεκριμένης εξέγερσης αναφέρεται σε όλα τα μεταπολεμικά εγχειρίδια η θυσία των 900 πολιορκημένων στην μονή Αρκαδίου, η οποία λειτουργούσε ως πυριτιδαποθήκη. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο των Πάτση και Σίβα(1950: 114): «Ένα όμως **κατόρθωμα ηρωισμού** και θυσίας αστράφτει πιο πολύ απ' όλα. Το **θρυλικό Αρκάδι**. Η ανατίναξη της πυριτιδαποθήκης σκόρπισε τον θάνατο σε 1500 Τούρκους. Κατ' αυτόν τον τρόπο «ανανέωσε τας ηρωικάς θυσίας του Σουλίου και του Μεσολογγίου και κατέστη σύμβολον, εξ εκείνων που γονιμοποιούν την ιστορίαν εις την μνήμην των λαών»⁶⁷(Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1971: 181).

Το 1877 βαλκανικοί λαοί(Σέρβοι, Βόσνιοι, Βούλγαροι) επαναστατούν υποβοηθούμενοι από την Ρωσία. Υπό τις αγγλικές υποδείξεις η Ελλάδα έμεινε ουδέτερη ως τον Μάιο του 1877. Ωστόσο «η εθνική φιλοτιμία ετρώθη, διότι οι Σλαύοι έλυνον οριστικώς το ανατολικό πρόβλημα, χωρίς να λαμβάνουν υπόψιν τον ελληνικό παράγοντα» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 388). Έτσι, η Ελλάδα εισήλθε στον πόλεμο, έχοντας ωστόσο κινηθεί πολύ αργά καθώς «εν τω μεταξύ επήλθεν **ανακωχή** Ρώσων και Τούρκων» (ibid: 388).

Το επίδικο του ελληνοτουρκικού πολέμου(1897) παρουσιάζεται πως ήταν το Κρητικό Ζήτημα, ενώ αφορμή στάθηκε η σφαγή Χριστιανών στα Χανιά η οποία «προεκάλεσεν μέγιστον ερεθισμόν εις τας Αθήνας(...) εις τας οδούς των Αθηνών επικρατούσαν οι “Ζητωπόλεμοι”. Τοιουτοτρόπως ενεργήθη **επιστράτευσις**» (ibid:

⁶⁷ Αντίστοιχες αναφορές: Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 100. Δημητρακόπουλος, 1950: 126. Σακκαδάκης, 1971: 138-139. Καμπανάς, 1950: 107

396-397). Στην πολεμική αναμέτρηση, που κράτησε έναν μήνα, εξαιρείται ο ηρωισμός του ελληνικού στρατού, ο οποίος «με δύο Μεραρχίας μόνον έκαμε **θαύματα ανδρείας** εις την Ήπειρον και την Θεσσαλίαν. Αλλ' ήτο ολίγος και ανέτοιμος και δια τούτο ενικήθη». (Δημητρακόπουλος, 1950: 129) Ως αιτία της ήττας αναφέρεται το γεγονός ότι «η Ελλάς δεν ήτο οργανωμένη στρατιωτικώς, επεκράτει δε μεγίστη **αταξία** εις τας υπηρεσίας».

Β) ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στα εγχειρίδια της υπερορίας διακρίνεται η έντονη κριτική απέναντι στις ελληνικές κυβερνήσεις που, υπηρετώντας τα αγγλικά συμφέροντα, δεν αξιοποίησαν την ευκαιρία για την απελευθέρωση των υπόδουλων ελληνικών περιοχών.

Ως αιτία της κρητικής εξέγερσης (1866) παρουσιάζεται η τουρκική κακοδιαχείριση, εκμετάλλευση και οι καταπιέσεις που επιδρούσαν καταλυτικά στον κρητικό λαό ζωντανεύοντας «τον **πόθο** που είχε πάντοτε για την **ένωση** με την Ελλάδα». ⁶⁸(Ε.ΒΟ.Π, 1951: 145-146) Μέσα από τα εγχειρίδια της υπερορίας παρουσιάζονται οι σαφείς στόχοι των επαναστατών, οι οποίοι το 1867 απέρριψαν τις προτάσεις των Τούρκων για «αυτονομία και σύνταγμα» καθώς και τις αντίστοιχες των Άγγλων για τεθούν υπό την «προστασία» της, αξιώνοντας «**πλήρη αυτονομία**» (Μαμάτσης, 1971: 186-18).

Ως αιτία του ατελέσφορου κρητικού αγώνα παρουσιάζεται «η ανικανότητα και η προδοσία της ολιγαρχίας, ο αντεθνικός ρόλος του βασιλιά και η σατανική πολιτική της Αγγλίας» που «**καταδίκασαν** την ηρωϊκή Κρήτη στη **σκλαβιά**(..) **ταπεινώσαν** κι **εξευτέλισαν** τον **ελληνικό λαό**» (ibid: 148).

Γύρω στο 1870 παρατηρείται η εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων οι οποίοι υποβοηθούνται από την Ρωσία. Απέναντι στην διαμορφούμενη κατάσταση αναφέρεται πως το Πατριαρχείο «δεν ήθελε την εθνική αφύπνιση των Βουλγάρων γιατί ήθελε να κρατεί εκείνο κάτω από την καθοδήγησή του τις εκκλησίες και τα σχολεία». Το ίδιο και η ελληνική κυβέρνηση, η οποία «προσπαθούσε με κάθε τρόπο να εμποδίσει την εθνική απολύτρωση των Βουλγάρων» (ibid: 157-158). Έτσι λοιπόν, όταν το 1877 «οι **σκλαβωμένοι βαλκανικοί λαοί** πολέμουςαν για την **απελευθέρωσή** τους» και «η περίσταση ήταν **μοναδική** και για την Ελλάδα

⁶⁸Αντίστοιχη αναφορά στο εγχειρίδιο του Μαμάτση, 1971, σ.185.

να πολεμήσει **μαζί τους** ενάντια στην Τουρκία», η ελληνική κυβέρνηση το έπραξε με μεγάλη καθυστέρηση και μόνον κάτω από την «**αγανάκτηση** του λαού» (ibid: 158).

Τα εγχειρίδια της υπερορίας παρουσιάζουν την κρητική εξέγερση του 1897 ως υποκινούμενη από την Αγγλία, η οποία στα πλαίσια των ανταγωνισμών της με την Γερμανία, ήθελε να θέσει την Κρήτη υπό αγγλική προστασία. Την «ευνοϊκή τροπή» που πήρε το Κρητικό Ζήτημα ανέτρεψε η «άσκοπη» επέμβαση του ελληνικού στρατού, καθώς αυτή «έδωσε την ευκαιρία στους Τούρκους να συγκεντρώσουν στρατό στα σύνορα» (ibid: 162-163).

Οι ανεπάρκειες του ελληνικού στρατού στηλιτεύονται από το εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 163): «Αυτά ήταν τα **χάλια** της ολιγαρχίας. **Ξεπούλησε** την Ελλάδα με τα δάνεια, τη **λύγισε** κάτω απ' τους φόρους, **αναστάτωσε** το λαό με τις φιλοπόλεμες κραυγές της μα **δεν είχε στρατό** έτοιμο για πόλεμο».

3.2.4.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899

A) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους, αν και αναδεικνύονται οι -κατα περιπτώσεις- επίσημες παρεμβάσεις της Αγγλίας όσον αφορά τις εθνικές επιδιώξεις της Ελλάδας, δύναται να διατυπωθεί ότι σε γενικές γραμμές αποτιμάται θετικά ο ρόλος της. Δεν μπορεί, βέβαια, να υποστηριχθεί το ίδιο και όσον αφορά τον ρόλο της Ρωσίας.

Καταρχήν, παρουσιάζεται ως «**δώρο**» της Αγγλίας η προσάρτηση των Επτανήσων(1864) καθώς «η εκλογή του Γεωργίου ευχαρίστησε την Αγγλία που μας **παρεχώρησε τα Επτάνησα**»⁶⁹(Καμπανάς, 1950: 106). Διατυπώνεται, μάλιστα, πως «το έθνος διεδήλωσε την **ευγνωμοσύνην** του προς την Αγγλίαν δια την **γενναιοδωρίαν** της» (Δημητρακόπουλος, 1950: 125).

Σε ότι αφορά την ανάμειξη των μεγάλων δυνάμεων στην έκβαση της Κρητικής Επανάστασης, αναφέρεται πως μετά την απειλή της Τουρκίας για κήρυξη πολέμου εναντίον της Ελλάδας «επενέβησαν οι Μεγάλες Δυνάμεις(...) δεν εσυμφώνησαν να λύσουν το ζήτημα(..) υπέρ της Ελλάδος. **Υπεχρέωσαν** μόνο την

⁶⁹ Αντίστοιχες εκφράσεις: Πάτση & Σίβα, 1950, σ.113. Σταματίου, 1950, σ.95. Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950, σ.99.

ελληνικήν κυβέρνησι **να εμποδίσει** την αποστολή εθελοντικού στρατού και πολεμοφοδίων στην Κρήτη» (Καμπανάς, 1950: 107). «Κατόπιν τούτου η επανάστασις **ητόνισε** και την άνοιξιν του 1869 **εξέπνευσεν**» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 381). Εντοπίζονται, ωστόσο, και διατυπώσεις που προσπαθούν να μετριάσουν τον ρόλο της Αγγλίας, όπως αυτή στο βιβλίο του Σταματίου(1950: 91) όπου αναφέρεται πως οι Δυνάμεις **«υπεχρέωσαν** και την Τουρκία **να παραχωρήση** μερικά προνόμια στην Κρήτη».

Η στάση της Αγγλίας αιτιολογείται ως εξής: «Η **Αγγλία** υπήρξεν εξ αρχής και καθ' όλην την διάρκειαν της επαναστάσεως σαφώς **εχθρική** προς αυτήν διότι ήτο **υπέρμαχος** του εξυπηρετούντος τα συμφέροντά της δόγματος της **ακεραιότητος της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας(...)** ενώ η **Ρωσία(...)** παρουσιάζετο **υποστηρικτής** των Χριστιανών, τους οποίους(...) εξώθει εις την εξέγερσιν» (ibid: 379).

Η Συνθήκη του Αγίου Στεφάνου(1878) σύμφωνα με την οποία παραχωρούνταν εκτεταμένες περιοχές στην Βουλγαρία, μετά την λήξη του ρωσοτουρκικού πολέμου, αναφέρεται πως «έλυε το ανατολικόν ζήτημα υπέρ των Σλαύων». Ωστόσο «εθεωρήθη υφ' όλων ως έργον βίας» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1971: 388). Αυτός ήταν και ο λόγος που «την 13ην Ιουνίου 1878 συνήλθεν(..) Συνδιάσκεψις του Βερολίνου(...) Το συνέδριον δια της **θερμής συνηγορίας της Γαλλίας** επεδίκασεν εις την Ελλάδα την Θεσσαλίαν και την Ήπειρον. Δεν επρόκειτο όμως περί όρου υποχρεωτικού» (ibid: 388). Ωστόσο, «μετά πολλὰς προστριβὰς και δια της παρεμβάσεως των Δυνάμεων» (ibid: 391). παραχωρήθηκε η Θεσσαλία και η νοτιοανατολική Ήπειρος στην Ελλάδα.

Φαίνεται πως στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους εμφανίζεται ως σωτήρια για τα ελληνικά συμφέροντα η παρέμβαση της Γαλλίας και -ιδίως- της Αγγλίας, καθώς διατυπώνεται πως **«ευτυχώς** στα σχέδια των Ρώσων, αντιτάχθηκε ο πρωθυπουργός της Αγγλίας **Γλάσδων**»(Καμπανάς, 1950: 109) ο οποίος **«επέτυχε να αναγνωρισθούν ως σύνορα της Ελλάδος οι ποταμοί Καλαμάς και Αλιάκμων**» (Σακκαδάκης, 1971: 140).

Σε ο,τι αφορά την αποζημίωση των 100 εκατομμυρίων χρυσών φράγκων που υποχρεώθηκε να πληρώσει η Ελλάδα στην Τουρκία μετά την ήττα στον πόλεμο του 1897, το δάνειο που παραχώρησαν οι Δυνάμεις στην Ελλάδα για τον σκοπό αυτόν και την υπαγωγή του κράτους στον Διεθνή Οικονομικό Έλεγχο, το βιβλίο των Θεοδωρίδη και Λαζάρου(1972: 398) αναφέρει πως «η ελληνική δημόσια οικονομία ετέθη υπό τον **έλεγχον** των ξένων και ήρχισεν η **απομύζησις** της

χώρας». Πρόκειται για το μοναδικό σχόλιο στο σύνολο των σχολικών βιβλίων του ελληνικού κράτους το οποίο συνοδεύει την εν λόγω πληροφορία.

B) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1862-1899 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Τα εγχειρίδια της υπερορίας αποτιμούν ως εξαιρετικά επιζήμιο και παρακωλυτικό τον ρόλο της Αγγλίας όσον αφορά την προσπάθεια του ελληνικού λαού για απελευθέρωση των υπόδουλων περιοχών.

Ήδη από την αρχή της εξεταζόμενης περιόδου, διαφαίνεται η αντίθεση με τα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους σε ο,τι αφορά την ανάδειξη των παραγόντων που συνέβαλαν στην προσάρτηση των Επτανήσων. Στο βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 145) αναφέρεται πως η Αγγλία «παρουσίασε σαν γενναιοδωρία της μια πράξη που ήταν **αναγκασμένη** να κάνει ύστερα από τους **πολύχρονους** και **ασταμάτητους επαναστατικούς αγώνες** που έκανε ο λαός στα Επτάνησα για την ένωσή του με την Ελλάδα. Η Αγγλία θέλησε ν' ανεβάσει στα μάτια του ελληνικού λαού το κύρος του βασιλιά, παρουσιάζοντας ότι έφερε στην Ελλάδα ένα σημαντικό δώρο, τα Επτάνησα».

Ιδιαίτερα αρνητική για τα ελληνικά συμφέροντα παρουσιάζεται η στάση της Αγγλίας κατά την Κρητική Επανάσταση. Αναφέρεται πως μετά το ολοκαύτωμα στο Αρκάδι «οι κυβερνήσεις της Γαλλίας, της Ρωσίας, της Πρωσίας και της Ιταλίας έκαμαν διάβημα(..) για να πάψει ο πόλεμος(..) και να γίνει δημοψήφισμα. Μόνο η **Αγγλία** κράτησε και τώρα **φιλοτουρκική στάση**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 147). Μάλιστα, αναφέρεται πως η Αγγλία «έβαλε τότε σε ενέργεια ένα **σατανικό σχέδιο**. Σπρώχνει την Τουρκία ενάντια στο ανεξάρτητο ελληνικό κράτος για να φέρει σε **δύσκολη θέση** τον ελληνικό λαό και να τον **ταπεινώσει**» (ibid: 148).

Αλλά και στη διάρκεια του ρωσοτουρκικού πολέμου(1877-1878), η Αγγλία - παρουσιάζεται να- εκμεταλλεύτηκε την καθυστερημένη είσοδο της Ελλάδας στον πόλεμο και «**υποχρέωσε** την ελληνική κυβέρνηση να **ανακαλέσει** τις στρατιωτικές δυνάμεις από την Θεσσαλία» (Μαμάτσης, 1971: 192). Σχετικά με την - εκπορευόμενη από την αγγλόφιλη πολιτική- στάση των ελληνικών κυβερνήσεων στην συγκεκριμένη περίπτωση, ο Μαμάτσης(1971: 192-193) αναφέρει: «Ακολουθώντας **δουλικά** την Αγγλία, οι ελληνικές κυβερνήσεις **πρόδοσαν** τα εθνικά συμφέροντα, γιατί όχι μόνο δεν εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία για να απελευθερώσουν τα σκλαβωμένα ελληνικά εδάφη, αλλά και **επέτρεψαν** στην

Αγγλία να αρπάξει την Κύπρο».

3.2.5 ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Όσο πλησιάζουμε σε εγγύτερες ιστορικές περιόδους οι διαφορές μεταξύ των σχολικών εγχειριδίων του ελληνικού κράτους και των αντίστοιχων της υπερορίας γίνονται εμφανέστερα διακριτές. Στα βιβλία του ελληνικού κράτους ο ρόλος των πολιτικών ηγετών της εποχής προβάλλεται ως θετικότατος. Ο Γεώργιος Α' είναι ο νομιμόφρων, ειρηνικός, μακροβιότερος Βασιλέας, θεματοφύλακας της τάξης. Ο Χ.Τρικούπης είναι ο ικανότατος εκσυγχρονιστής πολιτικός. Σε εθνικό επίπεδο προβάλλονται τα ηρωικά κατορθώματα των Κρητών επαναστατών που πολεμούν σκληρά(1866-1869) αλλά ηττώνται. Στα χρόνια αυτά η Ελλάδα επεκτείνει τα σύνορα της χάρη στη σωτήρια παρέμβαση της Αγγλίας(Συνέδριο Βερολίνου, 1877) κόντρα στα καταχθόνια σχέδια των σλαβικών κρατών. Ηρωισμό επέδειξαν οι Έλληνες και στον πόλεμο του 1897, αλλά ηττήθηκαν και πάλι. Και το εθνικό τραύμα της ήττας υπήρξε βαρύ. Συνεπή στην συγκάλυψη των γεγονότων που υπονομεύουν το κυρίαρχο εθνικό αφήγημα, στη συντριπτική τους πλειοψηφία τα εξεταζόμενα βιβλία του ελληνικού κράτους αποσιωπούν την χρεοκοπία του 1893.

Για τα εγχειρίδια της υπερορίας οι Γεώργιος Α' και Χ.Τρικούπης είναι οι ακραία αγγλόφιλοι πολιτικοί ηγέτες. Ο δεύτερος, μάλιστα, είναι ο αντιδραστικός “φορομπήχτης” πολιτικός. Κατά την περίοδο αυτή οι αγρότες φυτοζωούν. Η Ελλάδα δανείζεται με επονείδιστους όρους και δεν αξιοποιεί τα δάνεια για την παραγωγική της ανάπτυξη. Για χάρη των συμφερόντων των μεγάλων δυνάμεων - κυρίως των αγγλικών- η Ελλάδα μένει υπανάπτυκτη και εκμεταλλεύσιμη. Έτσι, το 1893 επέρχεται η χρεοκοπία. Η μερική βιομηχανική ανάπτυξη έχει ως επακόλουθο την γέννηση της εργατικής τάξης, η οποία αντιτίθεται στους απάνθρωπους όρους εργασίας και αναπτύσσει τους πρώτους εργατικούς αγώνες. Στο εθνικό μέτωπο ο ηρωικός Κρητικός λαός προδίδεται από την αντιδραστική αγγλική πολιτική(1869), η φιλοαγγλική και αντισλαβική κατεύθυνση της πολιτικής ηγεσίας έχει ως αποτέλεσμα την απώλεια την ευκαιρίας για έγκαιρη και ουσιαστική συμμετοχή στα πολεμικά γεγονότα του Κριμαϊκού πολέμου με σκοπό την απελευθέρωση του υπόδουλου ελληνισμού, ενώ ο ελληνικός λαός πληρώνει τους τυχοδιωκτισμούς της ολιγαρχίας το 1897.

Συνοψίζοντας, θα λέγαμε ότι ο άξονας των αφηγήσεων των εγχειριδίων του

ελληνικού κράτους είναι η δραστηριότητα του ελληνικού λαού και στρατού που πολεμά -όχι πάντοτε νικηφόρα, μα ηρωικά- για την διεύρυνση της ελληνικής κυριαρχίας. Η Αγγλία αποτελεί σύμμαχο της χώρας, παρά την διατήρηση της πολιτικής του status quo. Παράλληλα, αποσιωπούνται στοιχεία κοινωνικής ανισότητας. Αντίθετα, για τα εγχειρίδια της υπερορίας τα αγγλικά συμφέροντα αποτελούν τον παράγοντα υπονόμησης των εθνικών επιδιώξεων του ελληνικού κράτους. Άξονα των αφηγήσεων αποτελούν οι αιτίες και τα αποτελέσματα της όξυνσης των κοινωνικών ανισοτήτων κατά την εξεταζόμενη περίοδο.

3.3 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1900 ΕΩΣ ΤΟ 1939

Από τις αρχές του 20ου αιώνα έως την έναρξη του Β' Παγκοσμίου Πολέμου εκτυλίχθηκαν γεγονότα που συνέβαλαν καθοριστικά στην διαμόρφωση της ταυτότητας, του προσανατολισμού, της έκτασης και -εν γένει- της μορφής και του χαρακτήρα που έλαβε το νεοελληνικό κράτος. Οι ανακατατάξεις στην Βαλκανική, με την διάλυση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την εκδίωξη των Τούρκων από το ευρωπαϊκό έδαφος, σηματοδότησε μια πορεία πολεμικών επιχειρήσεων, συγκλίσεων -αλλά και- ανταγωνισμών μεταξύ των βαλκανικών λαών. Την αξιοσημείωτη εδαφική επέκταση του νεοελληνικού κράτους, ακολούθησε η Μικρασιατική καταστροφή που αποτέλεσε το κύκνειο άσμα του μεγαλοϊδεατικού προσανατολισμού του νεοελληνικού κράτους. Παράλληλα, η Οκτωβριανή Σοσιαλιστική Επανάσταση στην Ρωσία(1917) και τα κοινωνικά προβλήματα που δημιουργήθηκαν εξαιτίας της έλευσης του μεγάλου όγκου των προσφύγων πυροδότησαν την ποιοτική άνοδο των κοινωνικών διεργασιών και την ανάπτυξη του εργατικού κινήματος. Πάνω σε αυτό το έδαφος γίνονται ακόμη πιο διακριτές οι διαφορές μεταξύ των δύο εξεταζόμενων “σχολών” σκέψης(της παραδοσιακής και της ιστορικής-υλιστικής) όπως αυτές αποτυπώνονται μέσα από τα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας της εποχής. Σταθερά προσανατολισμένα προς την κατεύθυνση της ανάδειξης του εθνικού ηρωικού παρελθόντος τα σχολικά εγχειρίδια του νεοελληνικού κράτους έχουν ως άξονα των αφηγήσεών τους τα κατορθώματα των Ελλήνων απέναντι στους γειτονικούς λαούς. Αντιθέτως υπάρχει η τάση να αποδίδονται οι αποτυχίες σε εξωγενείς παράγοντες(στάση ορισμένων Δυνάμεων, βαρβαρότητα του εχθρού) ή στις ατυχείς συγκυρίες. Από την άλλη, τα βιβλία της

προσφυγιάς προσανατολίζονται στην καταδίκη της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής του ελληνικού κράτους, ενώ παράλληλα δίνουν έμφαση στις κοινωνικές διεργασίες και την ανάπτυξη των εργατικών αγώνων της εποχής.

3.3.1 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΗΓΕΤΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ 1900-1939

Ως σημαίνουσες πολιτικές προσωπικότητες της εποχής ξεχωρίζουν στα σχολικά εγχειρίδια ο Ελευθέριος, Βενιζέλος, οι βασιλείς Κωνσταντίνος και Γεώργιος Β' ενώ υπάρχουν αναφορές και στον Ιωάννη Μεταξά. Ανάλογα με τους ιδεολογικούς στόχους που εξυπηρετούσε το κάθε εγχειρίδιο μέσα στο ευρύτερο κοινωνικό και εκπαιδευτικό πλαίσιο ένταξής του, αποτιμάται και διαφορετικά η καθεμιά από τις παραπάνω προσωπικότητες. Στα μεν εγχειρίδια του ελληνικού κράτους παρατηρείται μια προσπάθεια ηρωοποίησης των παραπάνω προσωπικοτήτων. Αντίθετα, στα βιβλία της υπερρορίας αποτιμάται αρνητικά ο ρόλος τους συνδεδεμένος μάλιστα με τα συμφέροντα των Δυνάμεων εκείνων που εξυπηρετούσαν τα συγκεκριμένα πρόσωπα.

A. ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ

Στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους, ο Βενιζέλος παρουσιάζεται ως «ικανώτατος», «έξυπνος και μεγάλος πολιτικός της πατρίδας μας» (Πάτση & Σίβα, 1950: 118, 122). Όσον αφορά το έργο του σε οικονομικό και κοινωνικό επίπεδο χαρακτηρίζεται ως «άξιος» καθώς «διώρθωσε την εσωτερική διοίκηση, φρόνισε για τα οικονομικά, έκαμε νόμους προστατευτικούς για τα εργατικά ζητήματα(...) και γενικότερα έβαλε τις βάσεις για την ανάπτυξη και την πρόοδο του Κράτους».(Σταματίου, 1950: 99-100)

Όσον αφορά την εξωτερική του πολιτική, αναφέρεται πως «είχε στρέψει όλην την προσοχήν του προς την αναδιοργάνωσιν της κρατικής μηχανής και την **πολεμικήν παρασκευήν** της χώρας δια της ενισχύσεως των ενόπλων δυνάμεων» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1971: 408). Κατ' αυτόν τον τρόπο κατάφερε κι «έστησε την γαλανόλευκη από τον Ταίναρο έως τον Αίμο»(Πάτση & Σίβα, 1950: 124) προσανατολίζοντας και καθοδηγώντας τον ελληνικό λαό στην κατεύθυνση των στρατιωτικών επιτυχιών που διέυρναν σημαντικά τα όρια του κράτους.

Στα εγχειρίδια της υπερρορίας ο Βενιζέλος παρουσιάζεται να προδίδει το επαναστατικό του παρελθόν και να μετατρέπεται σε όργανο της αγγλικής πολιτικής: «Στην Κρήτη άρχισε σα **λαϊκός επαναστάτης**. Πέρασε κατόπι με τους **αστούς φιλελεύθερους**(..) Με τον ερχομό του στην Αθήνα πήρε γρήγορα

“μετριοπαθή” στάση» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 196). Στην κατεύθυνση αυτή «αντί να ακολουθήσει πολιτική που να εξυπηρετεί τον ελληνικό λαό, έγινε **όργανο της Αγγλίας** και της Γαλλίας και φρόντισε να **αποκαταστήσει** τις σχέσεις του με το **παλάτι**»(Μαμάτσης,1971: 204) καθώς έτσι νόμιζε πως «θα μπορούσε να πετύχει τους εθνικούς(..) στόχους κι αυτός(..) να παραμείνει στην εξουσία» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 197).

Η πολιτική του Βενιζέλου, ιδιαίτερα κατά την τελευταία περίοδο της διακυβέρνησης του(1928-1932) παρουσιάζεται να έχει αυταρχικά στοιχεία καθώς «για να χτυπήσει το αριστερό κίνημα, να εμποδίσει τους αγώνες των εργαζομένων(...) ψήφισε το **Ιδιώνυμο**. Δηλαδή νόμο που χαρακτήριζε τον **κομμουνισμό**(..) ως **βαρύ αδίκημα**. Με βάση τον νόμο αυτό έπιανε κομμουνιστές(...) και τους έκλεινε φυλακή» (Μαμάτσης, 1971: 220).

Β. ΒΑΣΙΛΙΑΣ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ

Το στοιχείο των αναφορών που παραπέμπει ευθέως στην παπαρηγοπούλεια θεώρηση περί τρισχιλιετούς ιστορικής πορείας του έθνους, είναι η προσπάθεια δημιουργίας συνειρμών με το όνομα του βασιλιά Κωνσταντίνου. Σε τρία εγχειρίδια(Καμπανάς, 1950 & Δημητρακόπουλος, 1950 & Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950) αναφέρεται ως Κωνσταντίνος ΙΒ', ώστε να εξυπηρετηθεί το σχήμα της ιστορικής συνέχειας του έθνους παρουσιάζοντας τον βασιλιά ως διάδοχο των βυζαντινών αυτοκρατόρων και δη του Κωνσταντίνου ΙΑ Παλαιολόγου⁷⁰. Εντοπίζονται, μάλιστα, και αναφορές που τον χαρακτηρίζουν «Στρατηλάτη».(Πάτση & Σίβα, 1950: 122 & Καμπανάς, 1950: 115) Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο των Θεοδωρίδη-Λαζάρου(1972: 415): «Το όνομα του νέου βασιλέως, προσφιλές, διότι υπενθύμιζε τον **άρρηκτον δεσμόν** του έθνους με την **βυζαντινή αυτοκρατορίαν**(...) εφείνετο ότι έδιδε σάρκα και οστά εις τα όνειρα του ελληνισμού. Ο νέος βασιλεύς ανήρχετο εις τον θρόνον υπό τους αισιωτέρους οιωνούς και υπό τας ευχάς και τας ελπίδας του πολεμούντος λαού». Ύστερα, μάλιστα, από τους Βαλκανικούς Πολέμους ο ελληνικός λαός «έβλεπε ότι οι εθνικοί πόθοι και τα ιδανικά του έθνους πραγματοποιούνται στο πρόσωπο του **Κωνσταντίνου ΙΒ**» (Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 109).

Στα εγχειρίδια της υπερορίας, οι μόνες αναφορές στον Κωνσταντίνο είναι αυτές που τον χαρακτηρίζουν **όργανο της γερμανικής πολιτικής**, καθώς επί βασιλείας του «το παλάτι(..) ήταν προσκολλημένο στη **γερμανική πολιτική**» και

⁷⁰Ενεργοποιώντας κατ' αυτόν τον τρόπο συνειρμούς οι οποίοι παραπέμπουν στον λαϊκό θρύλο σχετικά με την Κωνσταντινούπολη: «Κωνσταντίνος την έχτισε, Κωνσταντίνος την έχασε, Κωνσταντίνος θα την ξαναπάρει».

ο βασιλιάς πλαισιώνονταν από μια «γερμανόφιλη κλίκα» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 204).

Γ. ΓΕΩΡΓΙΟΣ Β'

Η μόνη αναφορά στην προσωπικότητα και το έργο του Γεωργίου Β' κατά την εξεταζόμενη περίοδο, εντοπίζεται στο εγχειρίδιο της δικτατορικής περιόδου, του Σακκαδάκη(1971: 162) όπου εμφανίζεται ως ο γεφυροποιός των σχέσεων του παλατιού με τα πολιτικά κόμματα καθώς «ως βασιλεύς όλων των Ελλήνων εχορήγησε γενικήν αμνηστία».

Πάνω σε αυτό το ζήτημα η προσέγγιση των εγχειριδίων της υπερορίας ήταν εκ διαμέτρου αντίθετη, καθώς αναφέρεται πως ο Γεώργιος «θέλησε να εξαπατήσει το λαό και παρουσιάστηκε σα συνταγματικός βασιλιάς(..) Μα στην πραγματικότητα ετοιμάζε τη **δικτατορία** σύμφωνα με τη θέληση και τις **υποδείξεις της Αγγλίας**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 230).

ΙΩΑΝΝΗΣ ΜΕΤΑΞΑΣ

Όσον αφορά τα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους, οι αναφορές στον Ιωάννη Μεταξά περιορίζονται στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη⁷¹, που αξιοποιήθηκε κατά τη δικτατορία. Ο λόγος για τον οποίον συμβαίνει αυτό, είναι ότι όλα τα εξεταζόμενα βοηθητικά εγχειρίδια του 1950 σταματούν την ιστορική αφήγηση της προπολεμικής περιόδου λίγο πριν την έλευση του καθεστώτος της 4ης Αυγούστου. Εικάζουμε ότι αυτό συμβαίνει εξαιτίας των αποστάσεων που ήθελε να κρατήσει το μεταπολεμικό καθεστώς από την δικτατορία. Πιθανότατα να υπήρχε αμηχανία και δυσκολία διαχείρισης της σύνδεσης των πεπραγμένων ενός δικτάτορα με την απόδοση σε αυτόν της «ιδιοκτησίας» του ηρωικού ΟΧΙ στους Ιταλούς.

Το εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1971: 162) αποτιμά θετικά τον ρόλο του Μεταξά, αναφέροντας πως «εφήρμοσε **κοινωνικήν πολιτικήν**» και απέβλεπε «εις την **ανάπτυξιν** της χώρας και εις την **πολεμικήν προπαρασκευήν** αυτής»

Αντιθέτως, τα βιβλία της προσφυγιάς παρουσιάζουν το καθεστώς Μεταξά με τα πλέον μελανά χρώματα. Το καθεστώς συνδέεται με τα συμφέροντα της μοναρχίας και της Αγγλίας, ενώ παρουσιάζεται και ως αντιδημοφιλές. Στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 230) αναφέρεται: «Ο Μεταξάς(..) έριξε τον εργαζόμενο κόσμο κάτω από την πιο **ταπεινωτική σκλαβιά**(...) Μεταχειρίστηκε όλα τα μέσα και τις μέθοδες του χιτλερισμού(...) Κυρίως στράφηκε ενάντια στο ΚΚΕ». Αντίστοιχα, και το εγχειρίδιο του Μαμάτση(1971: 224) χαρακτηρίζει το

⁷¹Το έτερο εξεταζόμενο εγχειρίδιο της δικτατορικής περιόδου, των Θεοδωρίδη-Λαζάρου, σταματά την ιστορική αφήγηση λίγο πριν την έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου.

καθεστώς ως ένα «από τα πιο μαύρα(..) που γνώρισε ο ελληνικός λαός». Σύμφωνα με τα εγχειρίδια της υπερορίας η δικτατορία της 4ης Αυγούστου υπήρξε ένα φασιστικό, αντιλαϊκό, φιλομοναρχικό και αντικομμουνιστικό καθεστώς.

3.3.2 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ

3.3.2.1 ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939

Οι σημαντικές ανακατατάξεις και μεταβολές που συντελέστηκαν στον χώρο της βαλκανικής κατά τις πρώτες δύο δεκαετίες του 20ου αιώνα δίνουν την δυνατότητα στον μελετητή των σχολικών βιβλίων ιστορίας να εξάγει σημαντικά συμπεράσματα σχετικά με την κατεύθυνση της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης στην οποία το κάθε εγχειρίδιο επιδιώκει να προσανατολίσει τους μαθητές. Σημαντικά γεγονότα της εποχής αποτελούν ο Μακεδονικός αγώνας(1904-1908), οι Βαλκανικοί Πόλεμοι(1912-1913), η συμμετοχή της χώρας στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο καθώς και η Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή. Όσον αφορά τα γεγονότα αυτά το ενδιαφέρον εστιάζεται στην ανίχνευση των αιτιών και των κινήτρων που το κάθε εγχειρίδιο προβάλλει αξιολογώντας τις εθνικές μάχες καθώς και στον τρόπο παρουσίασης των επιτυχιών και την αξιολόγηση των αποτυχιών. Όλα τα παραπάνω δίνουν χρήσιμες πληροφορίες σχετικά με την προβολή του εθνικού εαυτού, την αξιολόγηση των γειτονικών λαών(εθνικά “άλλων”) και εν γένει την εθνική ταυτότητα που το κάθε εγχειρίδιο επιδιώκει να οικοδομήσει.

A) ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Όπως μας πληροφορούν και τα σχολικά εγχειρίδια, στις αρχές του 20ου αιώνα «η **Μακεδονία** απέβαινε θέατρον αγριοτάτου **ανταγωνισμού**, διότι Έλληνες, Βούλγαροι και Σέρβοι προσέβλεπον εις αυτήν ως εις το στάδιον εδαφικής επεκτάσεως» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 399). Σύμφωνα με τα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους, η Μακεδονία ήταν «**από τα αρχαία χρόνια χώρα Ελληνική**»(Πάτση & Σίβα, 1950: 117) αποτελώντας την «**καρδιά του Έθνους**, που εστάθηκε **φωτοδότρα** του ελληνικού πολιτισμού μέσα στα βάθη της Ανατολής» (Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 105). Έτσι λοιπόν, «οι

Έλληνες της Μακεδονίας(..) διετήρησαν τον εθνισμό τους και(...) ετοιμάζονταν για την απελευθέρωση» (Πάτση & Σίβα, 1950: 117).

Μέσα στα πλαίσια της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, οι υπόλοιποι διεκδικητές της Μακεδονίας -ιδιαίτερα οι Βούλγαροι-εμφανίζονται ως “άγριοι” και απολίτιστοι: «Στα βόρεια μέρη της Μακεδονίας(...) είχαν εγκατασταθή ορισμένοι γεωργοί και κτηνοτρόφοι **Σλαβικής καταγωγής**. Αυτοί **δεν ήταν μορφωμένοι**, ούτε γράμματα ήξεραν ούτε πολιτισμό είχαν(...) τόλμησαν όμως να ισχυριστούν ότι η Μακεδονία είναι δική τους» (Πάτση & Σίβα, 1950: 117-118). Στα πλαίσια των εθνικών ανταγωνισμών οι Βούλγαροι συγκροτούν στις αρχές του αιώνα το Βουλγαρικό Κομιτάτο που, αξιοποιώντας όλα τα μέσα -«με το μαχαίρι και το χρυσάφι», επιδιώκει να “αφελληνίσει” την Μακεδονία. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρεται στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1971: 142): «Αι εκκλησΐαι και τα σχολεία έπρεπε να εκβουλγαρισθούν. Όλα έπρεπε να είναι έτοιμα δια να δεχθούν την “Μεγάλην Βουλγαρίαν”». Για τον σκοπό αυτόν επιστρατεύτηκαν «άγριοι κομιτατζήδες» που «**ελήστευον και εδολοφόνουν** με όλους τους τρόπους»(Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 400) ενώ παράλληλα οι Βούλγαροι «έστελλον(..) διδασκάλους και σχισματικούς δικούς τους ιερείς»(Σακκαδάκης, 1971: 142) οι οποίοι «με **φοβερή προπαγάνδα**(...) ανάγκαζαν τους σλαβόφωνους και(..) τους Έλληνες κατοίκους να δεχθούν τη γλώσσα και τη θρησκεία τους».(Σταματίου, 1950: 98) Ως σκοπός των Βουλγάρων παρουσιάζεται η δημιουργία αυτόνομου μακεδονικού κράτους, το οποίο «ήλπιζαν πως θα είχε την τύχη της Ανατολικής Ρωμυλίας» (Καμπανάς, 1950: 111). Αποκορύφωμα αυτής της προσπάθειας εμφανίζεται να είναι η «**βουλγαρική τεχνητή επανάσταση του “Ιλιντεν”**» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 400). Στην παρουσίαση της φυσιογνωμίας, των σκοπών και των μέσων των Βουλγάρων από τα μεταπολεμικά σχολικά εγχειρίδια διακρίνεται μια σημαντική αντίφαση. Οι Βούλγαροι εμφανίζονται ως απολίτιστοι κι αμόρφωτοι, ενώ παράλληλα φέρονται να είναι ικανοί και επικίνδυνοι -για τα ελληνικά συμφέροντα- προπαγανδιστές στην κατεύθυνση της αφομοίωσης του πληθυσμού των αμφισβητούμενων περιοχών. Αν ληφθεί υπόψη ότι το εν λόγω σχήμα εντάχθηκε στα σχολικά βιβλία την εποχή που καλλιεργούνταν επίσημα στην Ελλάδα ο “από Βορράν κίνδυνος”, γίνεται αντιληπτή η έμφαση που δίνεται στην επικινδυνότητα των Βουλγάρων.

Η ελληνική ανάμειξη στον Μακεδονικό Αγώνα(1904) εμφανίζεται ως απάντηση στην προκλητικότητα της Βουλγαρίας. Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο των Θεοδωρίδη-Λαζάρου(1972: 401): «Υπό τας περιστάσεις ταύτας κατενόησαν

εις τας Αθήνας ότι χρειάζετο **βία κατά της βίας**». Συγκροτήθηκαν αντάρτικα σώματα τα οποία «ενίσχυνεν η Ελληνική κυβέρνησις με τους δραστήριους προξένους της» ενώ «εις τας Αθήνας επιτροπαί από ιδιώτας κατήρτιζον σώματα εθελοντών και τα έστελλον εις την Μακεδονίαν». Δεν παραλείπεται να γίνει μνεία στον ηρωισμό των Μακεδονομάχων, οι οποίοι «εξετόπισαν τους Βουλγάρους από τα περισσότερα μέρη και ο αγών **εθριάμβευσεν**» (Σακκαδάκης, 1971: 142-143). Όπως, αντίστοιχα, αναφέρουν και οι Θεοδωρίδης-Λαζάρου(1972: 402): «Το μακεδονικόν έδαφος, ποτισθέν από **ποταμούς ελληνικού αίματος**, κρύπτει εις τα βάθη του οστά αληθινών αλλ' αφανών ηρώων». Όσον αφορά την σημασία του μακεδονικού αγώνα, κρίνεται ως «**εξαιρετική**» καθώς «υπήρξεν η **αφετηρία** των ενδόξων απελευθερωτικών πολέμων(...) και ο **δημιουργός** της συγχρόνου Ελλάδος» (ibid: 402).

Οι διαφορές μεταξύ των βαλκανικών λαών -παρουσιάζεται πως- άρθηκαν προσωρινά το 1912 εξαιτίας της επιθετικότητας των Νεοτούρκων. Η δράση των Νεοτούρκων χαρακτηρίζεται ως «εξωφρενική πολιτική της **τουρκοποιήσεως**»(Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 409), η οποία «υπερέβη παν όριον» καθώς «αι φυλακίσεις, αι εξορίες, αι αυθερεσίες, η καταπάτησις όλων των προνομίων εξηρέθησαν όλους τους βαλκανικούς λαούς» που, μάλιστα, «εκινδύνευον να εξαφανισθούν»⁷².(Σακκαδάκης, 1971: 145) Οι πομπώδεις εκφράσεις αξιοποιούνται -και σε αυτήν την περίσταση- ώστε να περιγραφούν οι στρατιωτικές επιτυχίες κατά τον Α' Βαλκανικό Πόλεμο. Αναφέρεται πως οι Έλληνες «με πρωτοφανή ενθουσιασμόν έσπευσαν υπό τα όπλα»(ibid: 146) ενώ «οι Ευρωπαίοι έμειναν κατάπληκτοι μπρος στα ηρωικά κατορθώματα των μικρών κρατών. Μέσα σε 20 ημέρες δεν άφησαν τούρκικο ποδάρι στην Ευρώπη».(Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 106)

Ωστόσο, η ασυμφωνία στην διανομή των εδαφών οδήγησε υστερα από λίγους μήνες(Ιούνιος 1913) στον Β' Βαλκανικό Πόλεμο, κατά τον οποίον Ελλάδα-Σερβία-Μαυροβούνιο συνασπίστηκαν ενάντια στην Βουλγαρία. Αιτία, και σε αυτήν την περίπτωση, παρουσιάζεται να είναι η απληστία των Βουλγάρων. Οι Βούλγαροι χαρακτηρίζονται ως «**άμετροι** εις τας απαιτήσεις και **αυθάδεις** εις τους τρόπους»(Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 417) καθώς «με την δικαιολογία ότι εβάστασαν το μεγαλύτερον βάρος του πολέμου» είχαν αξιώσεις οι οποίες ήταν «**παράλογοι** και **αγεφύρωτοι**».(Σακκαδάκης, 1971: 150) Συγκεκριμένα, «ζητούσαν από την Ελλάδα τη Θεσσαλονίκη κι από τους Σέρβους την περιοχή του

⁷²Αντίστοιχες αναφορές: Καμπανάς, 1950: 113. Πάτση & Σίβα, 1950: 119.

Μοναστηρίου».(Σταματίου, 1950: 98)

Στον πόλεμο αυτόν, ο ελληνικός στρατός που είχε «διπλασιασθή από την προσέλευσι εθελοντών εκ των νέων περιοχών»(Καμπανάς, 1950: 116) αγωνίστηκε «με φανατισμόν και αφάνταστον ηρωισμόν» έχοντας «επικεφαλής τον βασιλέα Κωνσταντίνον».(Σακκαδάκης, 1971: 150) Το αποτέλεσμα αυτού του πολέμου είναι ότι «οι πλεονέκτες Βούλγαροι έχασαν ό,τι είχαν κερδίσει στον πόλεμο του 1912»(Καμπανάς, 1950: 118) ενώ «η Ελλάς εδιπλασιάσθη» (Σακκαδάκης, 1971: 151). Τα σχολικά εγχειρίδια αποδίδουν μεγάλο μερίδιο της νίκης αυτής στους ηγέτες Βενιζέλο και Κωνσταντίνο. Αυτό είχε ως αποτέλεσμα, κατά την λήξη των Βαλκανικών Πολέμων ο λαός να τρέφει «μεγίστην **εμπιστοσύνην** εις τους **αρχηγούς** του» (Θεοδωρίδης & Λαζάρου, 1972: 421).

Η έναρξη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου βρήκε την Ελλάδα ουδέτερη και τον πολιτικό της κόσμο διχασμένο για το αν θα έπρεπε να ακολουθηθεί η είσοδος στον πόλεμο υπό την Αντάντ(Βενιζέλος) ή θα έπρεπε η χώρα να παραμείνει ουδέτερη ώστε να μην καταφερθεί ενάντια στην Γερμανία(Κωνσταντίνος). Τα σχολικά εγχειρίδια τηρούν αποστάσεις από τα γεγονότα του λεγόμενου «Εθνικού διχασμού» και δεν τοποθετούνται -άμεσα- υπέρ την μίας ή της άλλης άποψης. Στο πλαίσιο μάλιστα της υπεράσπισης της εθνικής ενότητας, που αποτελεί «δόγμα» όλων των μεταπολεμικών εγχειριδίων, εντοπίζονται αναφορές στις οποίες ο διχασμός αξιολογείται αρνητικά: «Η **καταραμένη** αυτή **διαφωνία** έβλαψε πολύ την Ελλάδα γιατί ανέπτυξε μεταξύ του λαού πείσματα και **μίσση** που χρειάστηκαν πολλά χρόνια για να σβήσουν».(Σταματίου, 1950: 106) Ωστόσο, υπάρχουν αναφορές που -έμμεσα- δια του αποτελέσματος δικαιώνουν την πολιτική κατεύθυνση του Βενιζέλου για είσοδο στον πόλεμο.

Η σύντομη περίοδος συμμετοχής της ελληνική συμμετοχής στον πόλεμο παρουσιάζεται ως ηρωική και επιτυχής καθώς «ο ελλ. στρατός επολέμησε(..) γενναία στο πλευρό των Αγγλογάλλων κι έσπασε το γερμανοβουλγαρικό μέτωπο στη Μακεδονία»⁷³(Καμπανάς, 1950: 119-120). Με την λήξη του πολέμου «ο Βενιζέλος εκόμιζεν εις την Ελλάδα την υπογραφήν της συνθήκης των **Σεβρών**, η οποία ήτο **η λαμπρότερα** από όσας υπέγραψαν οι Έλληνες από της εποχής της ανεξαρτησίας των» (Σακκαδάκης, 1971: 158). Κατ' αυτόν τον τρόπο «αιώνων τα όνειρα εξεπληρώθησαν. Ποτάμια αίμα Ελληνικό που χύνονταν 500 χρόνια τώρα, βρήκε επί τέλους τη **δικαίωσή** του. Η Ελλάδα ήταν **μεγάλη** και **ελεύθερη**» (Πάτση & Σίβα, 1950: 124).

Μέσα σε αυτές τις συνθήκες, πραγματοποιείται η απόβαση του ελληνικού

⁷³ Αντίστοιχη αναφορά: Πάτση & Σίβα, 1950: 123.

στρατού στην Σμύρνη(2/5/1919) η οποία χαρακτηρίζεται «συγκινητική»: «Ο Μητροπολίτης Χρυσόστομος, επί κεφαλής του κλήρου και του λαού υπεδέχθη τους θρυλικούς ευζώνους» (Σακκαδάκης, 1971: 157).

Η ακολουθούμενη εκστρατεία στο εσωτερικό της Μικράς Ασίας περιγράφεται ως μια από τις πλέον ηρωικές στιγμές της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας, παραλληλιζόμενη μάλιστα με την πορεία του Μεγάλου Αλεξάνδρου: «Ο στρατός μας ακολουθώντας το δρόμο **του Μεγάλου Αλεξάνδρου**, επέρασε το Σαγγάριο και την Αλμυρά έρημο και τον Αύγουστο έφτασε έξω από την **Άγκυρα(...)** Ο **ηρωισμός** του στρατού μας εκεί στα βάθη της Μικρασίας προκάλεσε τον θαυμασμό όλης της ανθρωπότητας»⁷⁴(Καμπανάς, 1950: 121).

Η ήττα που επήλθε κατά την συγκεκριμένη εκστρατεία αποδίδεται σε διάφορους παράγοντες, όπως η έλλειψη βοήθειας από τους Συμμάχους, ο πολιτικός διχασμός και η κούραση του στρατού: «**Μόνοι, διχασμένοι και αβοήθητοι** οι Έλληνες ήτο αδύνατον να επιτύχουν(...) Το Έθνος μας υφίσταντο την καταστρεπτικήν εσωτερικήν διάβρωσιν. Οι Έλληνες στρατιώται επολέμουν από του 1912 και **είχον κουρασθή**»⁷⁵(Σακκαδάκης, 1971: 159). Η μικρασιατική καταστροφή χαρακτηρίζεται ως «η μεγαλύτερα εξ όλων όσων υπέστη ο Ελληνισμός κατά την μακραίωνα ιστορίαν του» (Σακκαδάκης, 1971: 159). Η καταστροφή της Σμύρνης περιγράφεται, μάλιστα, με τα πλέον μελανά χρώματα: «Το πέμπτο του ελλ. πληθυσμού, ως 50.000(..) **εσφαγιάσθηκε** και **κατεκρεουργήθηκε**, μαζί δε και ο Μητροπολίτης Σμύρνης Χρυσόστομος που σαν άλλος Γρηγόριος Ε' δεν ηθέλησε ν' αποχωρισθή από το ποίμνιό του»⁷⁶(Καμπανάς, 1950: 122-123).

Το γεγονός ότι η Τουρκία μεταπολεμικά βρισκόταν στο ίδιο στρατόπεδο με την Ελλάδα, στο δυτικό, ενώ το σύνολο των βόρειων γειτόνων της χώρας οικοδομούσαν Λαϊκές Δημοκρατίες, προσανατολίζει τα σχολικά βιβλία στην κατεύθυνση της άμβλυνσης των διαφορών με τους ανατολικούς γείτονες και την, ταυτόχρονη, επισήμανση των κινδύνων από τον Βορρά. Ο τρόπος με τον οποίον περιγράφεται η σημασία της ελληνοτουρκικής Συνθήκης Φιλίας του 1930 είναι χαρακτηριστικός: «Από τότε αι σχέσεις των δύο χωρών **προώδευσαν** ακόμα περισσότερο και σήμερον Ελλάς και Τουρκία ευρίσκονται εις εγκάρδιον συνεννόησιν, διότι και τα **συμφέροντά** των είναι **κοινά** και οι ενδεχόμενοι **κίνδυνοι επίσης κοινοί**» (Δημητρακόπουλος, 1950: 139).

⁷⁴ Αντίστοιχες περιγραφές: Σταματίου, 1950: 107. Σακκαδάκης, 1971: 158-159.

⁷⁵ Αντίστοιχες περιγραφές: Καμπανάς, 1950: 121.

⁷⁶ Αντίστοιχες περιγραφές: Πάτση & Σίβα, 1950, 124-125. Σταματίου, 1950: 107.

Β) ΟΙ ΕΘΝΙΚΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π υπάρχει ένα εκτενές κεφάλαιο που αναφέρεται στην ιστορία των Σλαβομακεδόνων, το οποίο αφορά την βραχύχρονη μεν, αλλά εξαιρετική σημαντική περίοδο από τα τέλη του 19ου αιώνα(1893) έως το 1908. Στην πρώτη σελίδα του συγκεκριμένου κεφαλαίου διατυπώνεται η άποψη ότι «ανάμεσα στους βαλκανικούς λαούς είναι και ο **μακεδονικός λαός**, που αποτελεί **ξεχωριστή εθνότητα**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 180). Η συμπερίληψη του εν λόγω κεφαλαίου και η διατύπωση της παραπάνω θέσης βρίσκουν την εξήγησή τους στην ύπαρξη μεγάλου όγκου Σλαβομακεδόνων μέσα στους κόλπους των πολιτικών προσφύγων.⁷⁷ Παράλληλα, ο φορέας διαμόρφωσης της εκπαιδευτικής πολιτικής των προσφύγων, το Κ.Κ.Ε, αναγνώριζε την ύπαρξη μακεδονικής μειονότητας στην Ελλάδα προβάλλοντας παράλληλα την αναγκαιότητα διεκδίκησης δικαιωμάτων για τους μειονοτικούς πληθυσμούς της Μακεδονίας.⁷⁸

Υπό αυτό το πρίσμα τοποθετείται το εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π σχετικά με τους εθνικούς ανταγωνισμούς Ελλάδας-Σερβίας-Βουλγαρίας σε ό,τι αφορά την προσπάθεια εδαφικής επέκτασης στον χώρο της Μακεδονίας: «Την ανάπτυξη του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος των Μακεδόνων, οι κυβερνήσεις της Ελλάδας, Σερβίας και Βουλγαρίας δεν την είδαν με καθόλου καλό μάτι, γιατί καθεμιά από αυτές ήθελε τη Μακεδονία **για δικό της λογαριασμό**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 184). Ως οι πλέον «**επικίνδunami** κι **επιθετικοί**» θεωρούνται «οι εκβιασμοί της **μεγαλοβουλγαρικής κλίμακας** στη Μακεδονία».(ibid: 184) Αναφέρεται πως οι

⁷⁷Σύμφωνα με τα ανέκδοτα στοιχεία των προσφυγικών σλαβομακεδονικών οργανώσεων στα τέλη του 1949 επί του συνόλου 55.881 προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες(εξαιρουμένης της Γιουγκοσλαβίας) οι 22.822 κατηγοριοποιήθηκαν ως “Μακεδόνες”.(Γούναρης & Μιχάλης, 2004: 48). Η πραγματικότητα αυτή είχε την αντανάκλασή της και στον μαθητικό πληθυσμό. Σύμφωνα με μαρτυρίες πολιτικών προσφύγων στην Ανατολική Γερμανία τα περισσότερα παιδιά ήταν ελληνόπουλα, ενώ στην Πολωνία το 1951 ήταν περίπου ίσος ο αριθμός Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων μαθητών. Στην Ουγγαρία από τα 3.000 παιδιά τα 1.750 ήταν σλαβομακεδονικής καταγωγής και τα υπόλοιπα 1.250 ήταν ελληνικής καταγωγής. Στη Ρουμανία το 1949 από το σύνολο των 4.727 παιδιών, τα 2.177 ήταν Σλαβομακεδόνες και τα 2.079 Έλληνες.(Πόπα, 2015: 49)

⁷⁸Στην 5η Ολομέλεια της Κ.Ε του Κ.Κ.Ε(Ιανουάριος 1949) διατυπώνεται η θέση περί αυτοδιάθεσης των Σλαβομακεδόνων μέχρι του δικαιώματος αποχωρισμού, καθώς σαν αποτέλεσμα της νίκης του Δ.Σ.Ε «ο **μακεδονικός λαός θα βρει την πλήρη εθνική αποκατάστασή του έτσι όπως το θέλει ο ίδιος**».(Κ.Κ.Ε-Επίσημα Κείμενα, τόμος 6, 1987: 337-338) Λίγους μήνες αργότερα, στην 6η Ολομέλεια της Κ.Ε(Οκτώβριος 1949) μεταβάλλεται η θέση για το Μακεδονικό, εξαιρώντας τις αναφορές που παραπέμπουν στον αποχωρισμό: «Το κόμμα πρέπει να φυλάξει και να δυναμώσει παραπέρα τους δεσμούς ανάμεσα στον ελληνικό και σλαβομακεδονικό λαό, που σφυρηλατήθηκαν μέσα στον κοινό σκληρό αγώνα. Η πάλη ενάντια στην καταπίεση των Σλαβομακεδόνων, η πάλη για την ισοτιμία τους, η αναγνώριση του δικαιώματος να ζούνε καλύτεροι και αφέντες στην πατρική τους γη, **δένει τους Μακεδόνες με τους Έλληνες**».(Κ.Κ.Ε-Επίσημα Κείμενα, τόμος 7, 1995: 18) Παρά τις σημαντικές διαφορές που παρατηρούνται ανάμεσα στις δύο θέσεις, κοινό στοιχείο αποτελεί η αναγνώριση της σλαβομακεδονικής μειονότητας και η προβολή της αναγκαιότητας πάλης ώστε να κατακτηθούν τα δικαιώματά της.

Βούλγαροι επιδίωξαν να καθοδηγήσουν την επανάσταση του Ίλιντεν στην κατεύθυνση της εκπλήρωσης των εθνικών τους σκοπών, ωστόσο «χάρη στην σωστή πολιτική» των επαναστατών Σλαβομακεδόνων αυτή «πέρασε στα χέρια των πραγματικών αγωνιστών» (ibid: 192). Τόσο τα ελληνικά, όσο και τα βουλγαρικά και σερβικά ένοπλα τμήματα που συγκρούστηκαν στην Μακεδονία(1904-1908) χαρακτηρίζονται ως «**συμμορίες**» οι οποίες «εργάζονται για τα **καταχτητικά συμφέροντα** της πλουτοκρατικής κλίκας των χωρών τους» (ibid: 194).

Αξιοσημείωτο είναι το γεγονός ότι στο έτερο εγχειρίδιο της υπερορίας, του Μαμάτση(1971), το Μακεδονικό Ζήτημα αποσιωπάται εντελώς. Σημαντικό ρόλο σε αυτό ενδέχεται να διαδραμάτισε η μαζική μετακίνηση των Σλαβομακεδόνων στην Γιουγκοσλαβία, ύστερα από την μερική αποκατάσταση των σχέσεων Ε.Σ.Σ.Δ-Γιουγκοσλαβίας από το 20ο Συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε(1956) και μετά.⁷⁹ Ίσως οι ιθύνοντες της ελληνικής εκπαίδευσης να έκριναν ότι στις νέες συνθήκες έλλειψης των Σλαβομακεδόνων μαθητών, έπρεπε να εκλείψει η συμπερίληψη αναφορών που θα μπορούσαν να χαρακτηριστούν ως «αντεθνική προπαγάνδα».

Στα εγχειρίδια της υπερορίας ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος χαρακτηρίζεται «**δίκαιος**» και «**απελευθερωτικός**» από την σκοπιά των βαλκανικών λαών (Μαμάτσης, 1971: 208). Ωστόσο, το εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 200) αναφέρει πως «τ' αποτελέσματα θα ήταν σημαντικά αν έμεναν οι βαλκανικές χώρες ως το τέλος ενωμένες(..) Έτσι θα μπορούσαν ευκολότερα ν' αποσπαστούν από τις επιρροές των ιμπεριαλιστικών κρατών»⁸⁰. Αναφέρεται, επίσης ότι ο Β' Βαλκανικός πόλεμος όξυνε τους εθνικούς ανταγωνισμούς και δημιούργησε μια νέα κατάσταση υπό την οποία διαιωνίζονταν η καταπίεση των μειονοτήτων. Ως ιδιαίτερη περίπτωση αναφέρεται το παράδειγμα της Μακεδονίας, η οποία «κομματιάστηκε σε τρία κομμάτια(..) Οι σωβινιστές του Βελιγραδίου, Αθήνας και Σόφιας, πήραν όλα τα μέτρα για να **αφομοιώσουν το μακεδονικό λαό**» (ibid: 200).

⁷⁹Ενδεικτικά αναφέρεται πως μετά το 1956 εκδηλώνεται μεταναστευτικό ρεύμα 5.300 Σλαβομακεδόνων από την Πολωνία προς την Γιουγκοσλαβία που αντιστοιχούσαν στο 35% των πολιτικών προσφύγων της χώρας.(Αντωνίου & Καλύβας, 2015: 115) Ανάλογη ήταν η τάση και στις υπόλοιπες χώρες υποδοχής. Μάλιστα, γύρω στο 1976 καταργήθηκαν τα σχολεία και ο σλαβομακεδονικός τύπος, εξαιτίας της εμφανούς μείωσης των Σλαβομακεδόνων μαθητών.(Πόπα, 2015: 27)

⁸⁰Η θέση αυτή βασίζεται στις εκτιμήσεις του Λένιν σχετικά με τους Βαλκανικούς Πολέμους, όπως διατυπώθηκε σε άρθρο του στην εφημερίδα ΠΡΑΒΝΤΑ στις 21/10/1912: «Παρόλο που στα Βαλκάνια δημιουργήθηκε συμμαχία μοναρχιών κι όχι δημοκρατιών, παρόλο που πραγματοποιήθηκε συμμαχία χάρη στον πόλεμο κι όχι χάρη στην επανάσταση, παρ' όλα αυτά, έγινε ένα μεγάλο βήμα μπροστά, προς την εξάλειψη των υπολειμμάτων του μεσαίωνα σ' ολόκληρη την Ανατολική Ευρώπη ».(Λένιν, 1986: 191)

Τα εγχειρίδια της προσφυγιάς, ακολουθώντας την λενινιστική προσέγγιση⁸¹, χαρακτηρίζουν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο ως «**άδικο**» και «**καταχτητικό**» (ibid: 220). Υπό αυτό το πρίσμα, η διαμάχη βενιζελικών-αντιβενιζελικών που εκδηλώθηκε με φόντο τον εν λόγω πόλεμο, προσεγγίζεται ως διαμάχη δύο ολιγαρχικών σχηματισμών που δεν αφορά τα συμφέροντα του ελληνικού λαού: «**Η μεγαλοαστική τάξη(..) ήταν στενά δεμένη με την αγγλική και γαλλική κεφαλαιοκρατία(..) Το παλάτι, αντίθετα, ήταν προσκολλημένο στην γερμανική πολιτική(...)** Έτσι, ενώ ο λαός δεν θέλει τον πόλεμο, οι δύο παρατάξεις(..) προσπαθούν να τον ρίξουν η καθεμιά εκεί που έχει τα συμφέροντά της».⁸²

Το Κ.Κ.Ε υπήρξε το κόμμα εκείνο που είχε αντιταχθεί στην Μικρασιατική εκστρατεία.⁸³ Είναι, επομένως, λογικό κι επόμενο τα εγχειρίδια της υπερορίας να παρουσιάζουν την συγκεκριμένη εκστρατεία ως εξής: «Σ' όλη την εκστρατεία ο ελληνικός στρατός **υπέφερε τα πάνδεινα**. Εδωσε σκληρές μάχες σ' έναν πόλεμο που ένιωθε πως ήταν **άδικος(...)** και πλήρωσε ακριβά την **προδοτική πολιτική** της ελληνικής ολιγαρχίας»⁸⁴ (ibid: 220). Η ακολουθούμενη, μάλιστα, καταστροφή χαρακτηρίζεται ως «ολοκληρωτική **χρεωκοπία της μεγαλοϊδεατικής πολιτικής**» υπεύθυνη της οποίας είναι η «προδοτική πολιτική της ελληνικής ολιγαρχίας» (ibid: 221).

3.3.2.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939

Α) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Την εμπλοκή των Μεγάλων Δυνάμεων στην ελληνική κοινωνική και πολιτική ζωή εντοπίζεται στο περιεχόμενο των μεταπολεμικών εγχειριδίων κυρίως στα κεφάλαια εκείνα που αναφέρονται στον Εθνικό Διχασμό και στην Μικρασιατική Εκστρατεία και καταστροφή.

⁸¹ «Ο πόλεμος ανάμεσα σε ιμπεριαλιστικές μεγάλες δυνάμεις (δηλαδή σε δυνάμεις που καταπιέζουν μια ολόκληρη σειρά ξένους λαούς, που τους τυλίζουν με τα δίκτυα της εξάρτησης από το χρηματιστικό κεφάλαιο κτλ) ή σε συμμαχία μ' αυτές, είναι ιμπεριαλιστικός πόλεμος. Τέτοιος είναι ο πόλεμος του 1914-1916. Η «υπεράσπιση της πατρίδας» σ' αυτόν τον πόλεμο είναι απάτη, είναι δικαίωσή του».(Λένιν, 1986: 79-85)

⁸² Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971: 209.

⁸³ Ο Νίκος Ζαχαριάδης, σε άρθρο που δημοσιεύτηκε στις 12/7/1935 στην εφημερίδα Ριζοσπάστης αναφέρει σχετικά: «Η αστικοτσιφλικάδικη Ελλάδα στη Μικρασία πήγε όχι ως εθνικός απελευθερωτής μα σαν ιμπεριαλιστική δύναμη, όργανο των Εγγλέζων μεγαλοκαρχαριών».

⁸⁴ Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971: 218.

Όπως προαναφέρθηκε, τα εγχειρίδια του μεταπολεμικού κράτους αποφεύγουν τις αξιολογικές κρίσεις όσον αφορά την περίοδο του εθνικού διχασμού. Επομένως, οι αναφορές στην αποβίβαση στρατού των δυνάμεων της Αντάντ στη Θεσσαλονίκη(18/11/1916) ή του συμμαχικού αποκλεισμού της πρωτεύουσας(1917) κινούνται στο επίπεδο της απλής αναφοράς φτάνοντας -σε ορισμένες περιπτώσεις- και στα όρια της, έμμεσης, δικαιολόγησης. Μια τέτοια - έμμεση- δικαιολόγηση θα μπορούσε να χαρακτηριστεί η προσέγγιση που γίνεται στο εγχειρίδιο των Δασκαλογιάννη και Μεγαλόπουλου(1950: 110): «Η Ελλάδα βαστούσε ουδετερότητα. Οι Αγγλογάλλοι, όμως, **για να βοηθήσουν τους Σέρβους** από τους Γερμανοβούλγαρους και τους Τούρκους αποβίβασαν στρατό στη Θεσσαλονίκη. Επίεξαν δε την Ελληνική Κυβέρνηση να κηρύξει τον πόλεμο κατά των Γερμανών». Με εντελώς αποστασιοποιημένο τρόπο και καθαρά πληροφοριακά το εγχειρίδιο του Σταματίου(1950: 106) αναφέρει πως τα αγγλογαλλικά στρατεύματα «έκαμαν αποκλεισμό στην Ελλάδα κι απαίτησαν με τηλεσίγραφο την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου». Το, δε, εγχειρίδιο του Δημητρακόπουλου(1950: 136) με μια υπόρρητη ικανοποίηση ενημερώνει πως ύστερα από την απομάκρυνση του Κωνσταντίνου «η Ελλάς **ηνώθη και ετάχθη με τους συμμάχους**».

Αντίθετα με τις περιγραφές που αναφέρονται στον Εθνικό Διχασμό, ο ρόλος των Δυνάμεων αποτιμάται ως έντονος και καταλυτικός κατά την περίοδο της Μικρασιατικής Εκστρατείας, έτσι ώστε να δικαιολογηθεί η ήττα αποδιδόμενη σε εξωγενείς παράγοντες. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1971: 158): «Την εποχήν αυτήν **ουδείς εκ των συμμάχων** είχε συμφέρον να βοηθήση την Ελλάδα. Οι Ιταλοί είχαν οικονομικά συμφέροντα με την παλαιάν Τουρκίαν. Οι Άγγλοι εφοβούντο την αντίδρασιν των μουσουλμάνων των Ινδιών από τον διαμελισμόν της Τουρκίας. Όλοι εθεώρουν την επάνοδον του βασιλέως Κωνσταντίνου ως στροφήν προς την Γερμανίαν. Οι Ρώσοι και οι Γάλλοι ήρχισαν να προσφέρουν επισήμως όπλα προς τον Κεμάλ».⁸⁵ Στο βιβλίο του Καμπανά(1950: 121-122) αναφέρεται: «Όταν μάλιστα οι Ιταλοί εγκατέλειψαν την κοιλάδα του Μαιάνδρου κι οι Γάλλοι την Κιλικία, άφησαν όλο το υλικό στους Τούρκους οι οποίοι ενισχύθηκαν πολύ». Ως αποτέλεσμα αυτής της κατάστασης «η χώρα **εγκαταλείφθη** εις τας ιδίας της δυνάμεις και δεν εδυνήθη ν' ανθέξη» (Δημητρακόπουλος, 1950: 138). Επομένως, παρά την «ηρωική» προσπάθεια του ελληνικού στρατού, οι εξωγενείς παράγοντες(έλλειψη συμμαχικής βοήθειας) παρουσιάζονται ως εκείνοι που επέδρασαν καταλυτικά στην αρνητική έκβαση της

⁸⁵ Αντίστοιχες αναφορές: Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 110. Σταματίου, 1950: 106.

εκστρατείας.

B) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1939 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στα σχολικά εγχειρίδια της υπερορίας εντοπίζεται στο επίπεδο των αναφορών που αφορούν τόσο την περίοδο των Βαλκανικών Πολέμων, όσο και αυτήν της Μικρασιατικής Εκστρατείας και καταστροφής.

Σε ό,τι αφορά τον ρόλο των Δυνάμεων της Αντάντ στην συγκρότηση της Βαλκανικής Συμμαχίας(1912) το βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 199) αναφέρει: «Οι τρεις Δυνάμεις της Ανταντ(Ρωσία-Αγγλία-Γαλλία) βοήθησαν να σχηματιστεί η βαλκανική συμμαχία(...) Η Ρωσία φρόντιζε να σχηματιστεί μια βαλκανική ένωση που την ήθελε σαν όπλο ενάντια στην Αυστρία και στη Γερμανία. Παράλληλα μ' αυτό η Αγγλία κι η Γαλλία υποστήριζαν το Βενιζέλο στις συνεννοήσεις που άρχισε με τη Βουλγαρία». Επομένως, πέρα από την καταπίεση των βαλκανικών λαών από την νεοτουρκική πολιτική, η βαλκανική συμμαχία φέρεται να συγκροτήθηκε και κάτω από την παρέμβαση των δυνάμεων της Αντάντ. Το αποτέλεσμα των Βαλκανικών Πολέμων φαίνεται να λειτούργησε καταλυτικά στην διαμόρφωση των συμμαχιών του επερχόμενου Α' Παγκοσμίου Πολέμου, καθώς «η Βουλγαρία προσέγγισε με την Τουρκία. Και οι δυο μαζί μπήκαν κάτω από την επιρροή της Γερμανίας και της Αυστρίας. Τα άλλα βαλκανικά κράτη ήταν κάτω από την επιρροή της Αγγλίας, Ρωσίας και Γαλλίας» (ibid: 200-201).

Στα εγχειρίδια της υπερορίας, η Αγγλία φέρεται να είναι ο παράγοντας εκείνος που ευθύνεται για την μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή, καθώς «μετά τον πόλεμο ήθελε να στεριώσει τη θέση της στην Τουρκία(...) Σ' αυτά τα σχέδια της χρειαζόταν η **Ελλάδα σα μισθοφόρος** της».⁸⁶(ibid: 219)

Ο ρόλος των Μεγάλων Δυνάμεων στην εξέλιξη και έκβαση της Μικρασιατικής εκστρατείας αποδίδεται στους ανταγωνισμούς ανάμεσα στην Αγγλία, την Γαλλία και της Ιταλία: «Οι Γάλλοι και οι Ιταλοί ιμπεριαλιστές δεν έβλεπαν με καλό μάτι το άπλωμα του αγγλέζικου ιμπεριαλισμού στην Τουρκία(..) Αρχισαν, λοιπόν, να ενισχύουν τους Τούρκους ενάντια στους Έλληνες» (ibid: 220).

⁸⁶Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971: 216.

Αρνητικά αποτιμάται και ο ρόλος της Αγγλίας στην παλινόρθωση του βασιλιά(1935) καθώς παρουσιάζεται ως υπεύθυνη για την επαναφορά του Γεωργίου Β' ώστε «να κάνει φασιστικό καθεστώς στην Ελλάδα» (ibid: 225).

3.3.3 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1900-1939

Αναφορές στην κατάσταση της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας καθώς και στην ανάπτυξη των κοινωνικών διεκδικήσεων και αγώνων κατά την συγκεκριμένη περίοδο εντοπίζονται αποκλειστικά και μόνο στα εγχειρίδια της υπερορίας. Η προσκόλληση στην παραδοσιακή ιστορία φαίνεται να επιδρά καταλυτικά στις αφηγήσεις των σχολικών ιστοριογράφων του ελληνικού κράτους όσο εγγύτερα είναι τα ιστορικά γεγονότα με την εποχή συγγραφής των σχολικών βιβλίων. Κατά την περιγραφή των προπολεμικών γεγονότων του 20ου αιώνα(1900-1939) από τα σχολικά εγχειρίδια του ελληνικού κράτους εκλείπουν όλα τα στοιχεία εκείνα που αφορούν την κοινωνική και οικονομική ιστορία του τόπου, τις κοινωνικές ανισότητες, την περιγραφή της καθημερινής ζωής και τον ρόλο των λαϊκών μαζών. Όλα καλύπτονται κάτω από το πέπλο του επίσημου εθνικού αφηγήματος που ομογενοποιεί και συσπειρώνει το έθνος με πυξίδα τις ένδοξες στιγμές και τα τραύματα. Ένα έθνος που διαθέτει ως προστάτες και καθοδηγητές τους πολιτικούς ηγέτες και βασιλείς.

Αντίθετα, σύμφωνα με τα εγχειρίδια της υπερορίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο σηματοδοτείται μια ποιοτική αναβάθμιση του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Η βαθύτερη πρόσδεση της ελληνικής οικονομίας με τις προστάτιδες δυνάμεις, που γίνονται τώρα ιμπεριαλιστικές δυνάμεις, το κοσμοϊστορικό γεγονός της Οκτωβριανής Επανάστασης και η συνεπαγόμενη ωρίμανση του εργατικού κινήματος, η έλευση του τεράστιου όγκου προσφύγων, η όξυνση των αντιθέσεων του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής όπως εκδηλώνονται με τον πλέον δραματικό τρόπο στην παγκόσμια κρίση(1929-33) και τον αντίκτυπό της στην Ελλάδα πιάζουν για την λύση των αστικοδημοκρατικών προβλημάτων όπως ήταν το αγροτικό ζήτημα και τα εργατικά και λαϊκά δικαιώματα κι ελευθερίες.

Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1900-1939 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ

ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Ιδιαίτερη έμφαση στα εγχειρίδια της υπερορίας δίνεται στο ζήτημα της κατανομής της αγροτικής γης, το λεγόμενο Αγροτικό Ζήτημα. Η αιτία των ανισοτήτων στον τομέα αυτό εντοπίζεται στο γεγονός ότι «επειδή(...) η Θεσσαλία δεν απελευθερώθηκε επαναστατικά ή με πόλεμο, γι' αυτό οι Τούρκοι μπέηδες κράτησαν τα τσιφλίκια τους. Δεν έγιναν “εθνικά” κτήματα. Οι Τούρκοι τα πωλούσαν σε ντόπιους. Τη γη την κατείχαν έλληνες **τσιφλικάδες** και **μπέηδες**(..) Οι αγρότες ζούσαν στη **φτώχεια** και τη δυστυχία» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 197).

Ύστερα από την έλευση των προσφύγων, το πρόβλημα της διανομής της αγροτικής γης γίνεται πειστικό με αποτέλεσμα να παρθούν μέτρα στην κατεύθυνση της μερικής λύσης του συγκεκριμένου ζητήματος. Οι εξελίξεις αυτές αποτυπώνονται ως εξής στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 223): «Κάτω από την πίεση του **επαναστατικού κινήματος** των μαζών και της πλημμύρας ενάμισι εκατομμυρίου **προσφύγων**, η πλουτοκρατία αναγκάστηκε να εφαρμόσει την αγροτική μεταρρύθμιση(...) Το Φλεβάρη του 1923 βγήκε νόμος για την **απαλλοτρίωση**. Μ' αυτό το νόμο θα μοιράζονταν τα τσιφλίκια στους αγρότες κι οι τσιφλικάδες θάπαιρναν αποζημίωση(...) Διατηρήθηκαν όμως αρκετά τσιφλίκια και μοναστηριακά χτήματα. Και στους αγρότες πέσανε πολλά **βάρη**».⁸⁷ Σύμφωνα με το εγχειρίδιο η αγροτική μεταρρύθμιση υπήρξε το αποτέλεσμα της πίεσης του λαϊκού παράγοντα, ενώ το αγροτικό ζήτημα αντιμετωπίστηκε μόνον εν μέρει, με τους αγρότες να εξακολουθούν να βιώνουν την καταπίεση και τα οικονομικά προβλήματα.

Αναφορές στην παραγωγική βάση της χώρας υπάρχουν και στα κεφάλαια εκείνα που πραγματεύονται την περίοδο του Μεσοπολέμου. Σχετικά με την τετραετία 1926-1930 που αποτελεί την περίοδο της σχετικής σταθερότητας της οικονομίας, αναφέρεται: «Ο καπιταλισμός στην Ελλάδα κάνει μερικές προσπάθειες για ανόρθωση(..) Έχουν μερικές επιτυχίες. Σταθεροποιούν το νόμισμα. Μα όλα αυτά είναι στην επιφάνεια. Το βάθος είναι σάπιο. Οι λαϊκές τάξεις υποφέρουν» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 224).

Η χρεοκοπία της ελληνικής οικονομίας το 1932 παρουσιάζεται ως αποτέλεσμα της διεθνούς οικονομικής κρίσης(1929-1933): «Είχε παρουσιαστεί τότε και σ' όλον τον κόσμο **οικονομική κρίση** κι αυτή είχε τον **αντίκτυπό** της στην **Ελλάδα**. Η κρίση σταμάτησε την ανάπτυξη της παραγωγής. Η βιομηχανία(..) περιορίστηκε ακόμη περισσότερο. Πιότερο από τους μισούς εργάτες μένουν

⁸⁷ Αντίστοιχες αναφορές: Μαμάτσης, 1971: 218.

άνεργοι ή μισοάνεργοι(...) Η αγροτική παραγωγή έπεσε(..) Η εξάρτηση της χώρας από τους ξένους έγινε μεγαλύτερη» (ibid: 225).

3.3.4 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1900-1909

Το γεγονός που σηματοδοτεί το σημείο καμπής για την ποιότητα, την ένταση και τον χαρακτήρα των κοινωνικών-λαϊκών κινητοποιήσεων και εν γένει του λαϊκού κινήματος, αποτελεί η Οκτωβριανή Επανάσταση.

Προ της Οκτωβριανής Επανάστασης ξεχωρίζουν οι κινητοποιήσεις των αγροτών για την δίκαιη διανομή της αγροτικής γης: «Από το 1900 κι εδώ έγιναν στο θεσσαλικό κάμπο πολλές εξεγέρσεις. Οι αγρότες ζητούσαν να τους δοθεί η γη που καλλιεργούσαν»⁸⁸(Ε.ΒΟ.Π, 1951: 197). Οι εξεγέρσεις αυτές, με αποκορύφωμα αυτήν στο Κιλελέρ(1910) «ανάγκασαν αργότερα το Βενιζέλο να μοιράσει ένα μέρος της θεσσαλικής γης στους κολλήγους» (ibid: 198).

Το ξέσπασμα της Οκτωβριανής Επανάστασης «άσκησε τεράστια επίδραση στην χώρα μας» καθώς «οι Έλληνες εργάτες άρχισαν να οργανώνονται πιο μαζικά στα συνδικάτα(...) στο τέλος του 1917 υπήρχαν σ' όλη την Ελλάδα 207 εργατικά σωματεία με 52.129 μέλη και τον Οκτώβρη του 1918 320 εργατικά σωματεία με 79.306 μέλη» (Μαμάτσης, 1971: 213).

Αποτέλεσμα της Οκτωβριανής Επανάστασης ήταν η ίδρυση του Κ.Κ.Ε, η ύπαρξη και λειτουργία του οποίου αναφέρεται πως συντέλεσε καθοριστικά στην ποσοτική ανάπτυξη και ποιοτική αναβάθμιση του λαϊκού κινήματος: «Παλιά, οι πλουτοκράτες και τα κόμματά τους είχαν επιρροή στο λαό και στρέφανε την προσοχή του εκεί που αυτοί θέλανε(..) Μετά την **ίδρυση** όμως του **ΚΚΕ** η εργατική τάξη και οι εργαζόμενοι άρχισαν να νιώθουν τον **προορισμό** τους και όλο και περισσότερο αναπτύσσουν τους **αγώνες** τους» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 228). Προς επιβεβαίωση της παραπάνω διαπίστωσης τα εγχειρίδια της υπερορίας αναφέρονται οι κυριότερες κινητοποιήσεις από το 1923 έως τον Μάιο του 1936 και τα γεγονότα της Θεσσαλονίκης που παρουσιάζονται ως η επιτομή του προπολεμικού εργατικού κινήματος.

3.3.5 ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

⁸⁸ Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971: 204.

Η προπολεμική περίοδος του 20ου αιώνα, περίοδος σημαντικών γεγονότων που διαμόρφωσαν την μορφή και -εν πολλοίς- τον χαρακτήρα του νεοελληνικού κράτους κατά τον 20ο αιώνα, αποτελεί πεδίο έντονων αποκλίσεων μεταξύ των εγχειριδίων του ελληνικού κράτους και των αντίστοιχων της υπερορίας.

Στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους ο Ε.Βενιζέλος και ο Κωνσταντίνος Α(ΙΒ) αποτελούν τους στρατηλάτες, τους δημιουργούς της Ελλάδας των “δύο ηπείρων και των πέντε θαλασσών”. Ο πρώτος, μάλιστα χαρακτηρίζεται ως θεμελιωτής της προόδου. Μήλον της έριδος αποτελεί η περιοχή της Μακεδονίας. Βασικοί ανταγωνιστές οι άγριοι Βούλγαροι, με τους οποίους οι Έλληνες αναμετρήθηκαν τόσο κατά την περίοδο του Μακεδονικού Αγώνα(1904-1908), όσο και στα πλαίσια του Β' Βαλκανικού Πολέμου. Τα εγχειρίδια αποφεύγουν να πάρουν θέση σε ό,τι αφορά την περίοδο του εθνικού διχασμού. Άλλωστε, οτιδήποτε διχαστικό είναι εξ ορισμού απορριπτέο. Στέκονται στην εντυπωσιακή επέκταση του ελληνικού κράτους με την Συνθήκη του Βουκουρεστίου(1913) και των Σεβρών(1920). Περιγράφουν τα ηρωικά κατορθώματα των Ελλήνων κατά τη Μικρασιατική Εκστρατεία. Η ήττα αποδίδεται κυρίως σε εξωγενείς παράγοντες(έλλειψη βοήθειας από τους Συμμάχους) και την κούραση του ελληνικού στρατού. Οι περιγραφές της καταστροφής λεπτομερείς και εκτενείς.

Τα εγχειρίδια της υπερορίας αντιμετωπίζουν το σύνολο των πολιτικών προσωπικοτήτων ως εκφραστές της αντιλαϊκής πολιτικής. Είναι η περίοδος των μεγάλων αγροτικών εξεγέρσεων, με αποκορύφωμα αυτήν του Κιλελέρ(1910). Είναι η περίοδος της ποιοτικής ανόδου του εργατικού κινήματος, με την ίδρυση του Κ.Κ.Ε(1918). Το εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π αναφέρεται στην διαδικασία εθνογένεσης των Σλαβομακεδόνων και στην καταπίεση που δέχτηκαν από τους γειτονικούς λαούς. Από τις πολεμικές αναμετρήσεις του έθνους, μόνον ο Α' Βαλκανικός Πόλεμος αποτιμάται θετικά, γιατί μ' αυτόν οι συνασπισμένοι βαλκανικοί λαοί εκδίωξαν τους Οθωμανούς καταπιεστές από την Ευρώπη. Η συμμετοχή στον Α' Παγκόσμιο Πόλεμο έγινε για την εξυπηρέτηση των αλλότριων, ιμπεριαλιστικών συμφερόντων της ANTANT. Το ίδιο ισχύει και για την Μικρασιατική Εκστρατεία. Την ευθύνη για ήττα και την καταστροφή φέρουν οι τυχοδιώκτες πολιτικοί ηγέτες. Η ήττα αυτή αποτελεί το κύκνειο άσμα της καταστροφικής μεγαλοϊδεατικής πολιτικής.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι άξονα της ανάλυσης των βιβλίων του ελληνικού κράτους αποτελούν οι εθνικές μάχες, οι οποίες ομογενοποιούν και συσπειρώνουν το έθνος με τα ηρωικά κατορθώματα αλλά και τα επώδυνα τραύματα. Από την

άλλη, τα εγχειρίδια της υπερορίας στέκονται ιδιαίτερα στις σημαντικές κοινωνικές διεργασίες της εποχής και στην ποιοτική τους αναβάθμιση με την ίδρυση του ΚΚΕ.

3.4 Η ΠΕΡΙΟΔΟΣ ΑΠΟ ΤΟ 1940 ΕΩΣ ΤΟ 1949

Πρόκειται για την συντομότερη από τις εξεταζόμενες περιόδους. Επιλέχθηκε να ιδωθεί ξεχωριστά εξαιτίας των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών της. Ουσιαστικά, οι σχολικοί ιστοριογράφοι καλούνται να αποδώσουν τα ιστορικά γεγονότα στα οποία οι ίδιοι συμμετείχαν. Καλούνται να αφηγηθούν την ίδια τους την ιστορία. Κατά την περίοδο αυτή, τα γεγονότα είναι ιδιαίτερα πυκνά και -κυρίως- σημαντικά καθώς αποτελούν σημείο αναφοράς και -εν πολλοίς- παράγοντα διαμόρφωσης της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης τόσο στις συνθήκες της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης του ελληνικού κράτους, όσο και σε αυτές της υπερορίας. Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος, η γερμανική επίθεση, η κατοχή, η αντίσταση, τα γεγονότα του Δεκέμβρη(1944) και ο εμφύλιος πόλεμος κάνουν ιδιαίτερα έκδηλο το διαφορετικό ιδεολογικό πρόσημο υπό το οποίο προβάλλονται και αξιολογούνται τα ιστορικά γεγονότα τις περιόδου στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις. Στα μεν εγχειρίδια του ελληνικού κράτους διαφαίνεται καθαρά πως άξονας της προσέγγισης και παρουσίασης των γεγονότων αποτελεί η προσπάθεια ενστάλαξης της εθνικοφροσύνης τόσο δια της προβολής των κατορθωμάτων του ηρωικού ελληνικού λαού, ο οποίος μάχεται εναντίον υπέρτερων δυνάμεων μα -εν τέλει- καταφέρνει να πετύχει ένδοξες και σημαντικές νίκες, όσο και δια του εξοβελισμού των εσωτερικών εχθρών, των κομμουνιστών. Από την άλλη πλευρά, τα εγχειρίδια της υπερορίας προβάλλουν τη σημασία των γεγονότων της Εθνικής Αντίστασης τονίζοντας τον πρωταγωνιστικό ρόλο των κομμουνιστών σε αυτά. Παράλληλα προβάλλεται ο πατριωτισμός του ελληνικού λαού και του ΕΑΜικού κινήματος, σε αντίθεση με τον -ανοιχτά η συγκαλυμμένα- προδοτικό ρόλο της άρχουσας τάξης και τον επίσημο ρόλο των Δυτικών Δυνάμεων. Πρόκειται για την περίοδο εκείνη, η κατάληξη των γεγονότων της οποίας οδήγησε στην διαμόρφωση της συγκεκριμένης κοινωνικοπολιτικής κατάστασης σε αμφοτέρως τις εξεταζόμενες περιπτώσεις. Η εκδήλωση, εξέλιξη και έκβαση του εμφυλίου πολέμου οδήγησε στην διαμόρφωση του χαρακτήρα της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης του κράτους. Απότοκο της έκβασης των γεγονότων αυτών αποτελεί ο εξοβελισμός, η υπερορία, οι προσφυγικές ροές προς τις σοσιαλιστικές χώρες για δεκάδες χιλιάδες ηττημένων Ελλήνων και Σλαβομακεδόνων. Το διεθνές

ψυχροπολεμικό κλίμα της εποχής επιτείνει την σφοδρή ιδεολογική και πολιτική σύγκρουση σε όλο το φάσμα της κοινωνικής και πολιτικής ζωής, συμπεριλαμβανομένης της εκπαίδευσης.

3.4.1 Η ΑΝΑΠΤΥΞΗ ΤΗΣ ΕΘΝΙΚΗΣ ΣΥΝΕΙΔΗΣΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΝ ΠΡΟΒΟΛΗ ΤΩΝ ΕΘΝΙΚΩΝ ΣΤΟΧΕΥΣΕΩΝ, ΠΡΟΚΛΗΣΕΩΝ, ΑΝΤΑΓΩΝΙΣΜΩΝ ΚΑΙ ΜΑΧΩΝ

3.4.1.1 ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949

Στην συγκεκριμένη κατηγορία εντάσσονται οι αναφορές στον χαρακτήρα των αγώνων του ελληνικού στρατού για την προάσπιση των κυριαρχικών δικαιωμάτων της Ελλάδας(ελληνοϊταλικός πόλεμος, αντίσταση κατά της γερμανικής κατοχής). Εξετάζεται το πρίσμα υπό το οποίο προσεγγίζονται τα συγκεκριμένα γεγονότα, η προβολή των κινητήριων δυνάμεων κατά τους συγκεκριμένους εθνικούς αγώνες καθώς και η αξιολόγηση των αποφάσεων που επισφράγισαν και καθόρισαν τις συγκεκριμένες εθνικές μάχες(χαρακτήρας του “ΟΧΙ”, συνθηκολόγηση με τους γερμανούς εισβολείς). Η διαφορετική προσέγγιση στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις αναδεικνύει -εν πολλοίς- τον χαρακτήρα της εθνικής και κοινωνικής συνείδησης που το εκάστοτε κοινωνικοοικονομικό σύστημα επεδίωκε να διαμορφώσει.

Α) ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Η βεντάλια των ιστορικών γεγονότων της περιόδου “ανοίγει” με την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου. Έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον η προβολή του παράγοντα λήψης της απόφασης για άρνηση ελεύθερης εισόδου των ιταλικών στρατιωτικών δυνάμεων στην χώρα. Πρόκειται για το ερώτημα εκείνο που προκαλεί μέχρι σήμερα διενέξεις και η απάντηση στο οποίο αποτελεί σημαντική ένδειξη για την οπτική θέασης των ιστορικών γεγονότων της σύγχρονης ελληνικής ιστορίας: Ποιος εξέφρασε το ιστορικό ΟΧΙ; Ή καλύτερα: ποιος είναι ο παράγοντας εκείνος χωρίς την καθοριστική συμβολή του οποίου δε θα είχε συντελεστεί η αποτελεσματική αντιμετώπιση των Ιταλών εισβολέων;

Το εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 126) προσεγγίζει το ζήτημα αυτό με έναν

διπλωματικό τρόπο, προβάλλοντας ως εκφραστή του ΟΧΙ την «Ελλάδα» η οποία όντας «πιστή στη μακρά και ένδοξη ιστορία της επρόβαλλε το πρώτο ιστορικό “Οχι”». Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκεται και η αναφορά του Σταματίου(1950: 109) προβάλλοντας επίσης ως εκφραστή του ΟΧΙ την «Ελλάδα», η οποία - ωστόσο- εκπροσωπήθηκε δια «του Πρωθυπουργού της Μεταξά». Τα περισσότερα εγχειρίδια της μεταπολεμικής περιόδου προβάλλουν ως συνδιαμορφωτές της απόφασης για το ιστορικό ΟΧΙ τόσο τον Μεταξά και τον Γεώργιο Β', όσο και τον στρατό και τον λαό. Χαρακτηριστική είναι η αναφορά στο εγχειρίδιο του Δημητρακόπουλου(1950: 140): «**ΟΧΙ!** απήντησεν ο τότε Κυβερνήτης **Ι.Μεταξάς**. **ΟΧΙ!** είπεν αμέσως και ο βασιλεύς **Γεώργιος ο Β'** και ο **στρατός** και ο **λαός**».⁸⁹ Το μοναδικό εγχειρίδιο που προβάλλει ως αποκλειστικό εκφραστή του ΟΧΙ τον Ι.Μεταξά, είναι αυτό της δικτατορίας: «Ο Ιωάν. Μεταξάς ηρνήθη. Είπε το ιστορικόν “ΟΧΙ”. Ήτο το “**μολών λαβέ**”, το οποίον επρόβαλεν ο Λεωνίδας εις τας Θερμοπύλας» (Σακκαδάκης, 1971: 165).

Ο ελληνοϊταλικός πόλεμος περιγράφεται υπό το πρίσμα της ανάδειξης των μεγαλειωδών επιτυχιών του έθνους, το οποίο κλήθηκε να αντιμετωπίσει έναν ισχυρότερο εχθρό επιτυγχάνοντας, ωστόσο, να τον κατανικήσει. Το εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1971: 166) χαρακτηρίζει τις επιτυχίες του ελληνικού στρατού στα ελληνοαλβανικά σύνορα ως «**θαύμα**» καθώς το έθνος που «εμάχετο ηνωμένον “υπέρ βωμών και εστιών”» κατάφερε να επαναλάβει τις «σελίδες δόξης του 1912-13». Το εγχειρίδιο των Πάτση και Σίβα(1950: 126) αναφέρει: «**Μια φούχτα ανδρείοι Έλληνες** κατενίκησαν τους διαφόρους “Λύκους” και “Κενταύρους” του Ιταλικού στρατού και τους υπεχρέωσαν να παραδίδονται χιλιάδες-χιλιάδες μαζί». Παρόμοια αναφορά, με την συμπερίληψη και του θρησκευτικού στοιχείου, εντοπίζεται στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 128): «Ο στρατός μας με τη βοήθεια της **Μεγαλόχαρης(...)** έπραξε το καθήκον του. Μπροστά στην ορμή του ηρωικού στρατού μας οι Ιταλοί, μολονότι ήταν **περισσότεροι** κι εφοδιασμένοι μ' όλα τα σύγχρονα όπλα κι άφθονα, αντί να κάμουν τον περίπατό τους στην Αθήνα, όπως υπολόγιζαν, **υποχωρούσαν** έντρομοι στη Βόρειο Ήπειρο».⁹⁰ Οι επιτυχίες αυτές του ελληνικού στρατού, προκάλεσαν τον θαυμασμό της διεθνούς κοινότητας, η οποία «περιέπιπτε από εκπλήξεως εις έκπληξιν δια την ανδρείαν των Ελλήνων» (Δημητρακόπουλος: 1950: 141).

Στα σχολικά βιβλία παρουσιάζεται πως οι συσχετισμοί των δυνάμεων επιδεινώθηκαν κατάφωρα σε βάρος της Ελλάδας, όταν την άνοιξη του 1941

⁸⁹Παρόμοια αναφορά: Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 113.

⁹⁰Παρόμοια περιγραφή: Δημητρακόπουλος, 1950: 140.

κλήθηκε ο ελληνικός στρατός να αντιμετωπίσει την ναζιστική πολεμική μηχανή: «Ο Χίτλερ όταν(..) είδε ότι οι Ιταλοί ενικήθηκαν απεφάσισε να ρίξει επάνω στη **μικρή αλλ' ηρωική** Ελλάδα και τη γερμανική πολεμική μηχανή των **80 εκατομ. κατοίκων!**...» (Καμπανάς, 1950: 131) Έτσι, λοιπόν, οι Γερμανοί «μας εκτύπησαν πισώπλατα» (Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 114). Ωστόσο, οι Έλληνες παρουσιάζονται και πάλι αλύγιστοι καθώς «η πατρίδα μας συνεπής(..) στην ιστορία της, με το ιστορικό διάγγελμα του Γεωργίου Β', αντέταξε το δεύτερο “ΟΧΙ”» (ibid: 131). Και σε αυτήν την περίπτωση αναφέρεται πως «ο ελληνικός στρατός επί πολύ καθυστέρησε την είσοδο των σιδηροφράκτων Γερμανών εις τα ιερά της Ελλάδος εδάφη».(Δημητρακόπουλος, 1950: 141)

Αναφορές σχετικά με την συνθηκολόγηση υπάρχουν σε μόλις δύο εγχειρίδια. Στο εγχειρίδιο του Σταματίου(1950: 109) αναφέρεται πως η Ελλάδα «**αναγκάστηκε** να υποταχθή στους σκληρούς κατακτητές». Αξιοσημείωτη είναι, ωστόσο, η αντιφατική αναφορά στο βιβλίο του Καμπανά(1950: 133), ο οποίος, αφενός δικαιολογεί εμμέσως την συνθηκολόγηση αναφέροντας πως συνέτρεχαν αντικειμενικοί λόγοι που δεν επέτρεπαν στον ελληνικό στρατό να συνεχίσει τον πόλεμο καθώς «οι Γερμανοί **είχαν εισχωρήσει** στη Δυτική Μακεδονία και στην Ήπειρο κι ο στρατός που εμάχονταν με τους Ιταλούς είχε **αποκοπεί**». Απ' την άλλη, όμως, η απόφαση αποδίδεται σε ορισμένους «από τους τοπικούς ηγέτες του στρατού» οι οποίοι «εσυνθηκολόγησαν με τους Γερμανούς, παρα τις **αντίθετες διαταγές** της Κυβερνήσεως».

Η τριπλή κατοχή που ακολούθησε της συνθηκολόγησης παρουσιάζεται με ιδιαίτερα μελανά χρώματα. Από τις 27 Απριλίου 1941 «**βαρύς πέπλος** μαύρης σκλαβιάς εσκέπαζε την ένδοξη πρωτεύουσα της Ελλάδος».(Καμπανάς, 1950: 133) και «ήρχισαν τα δεινά **δουλείας** αφορήτου(..) από λαούς οι οποίοι εθεωρούντο ανεπτυγμένοι» (Δημητρακόπουλος, 1950: 141). Ιδιαίτερες αναφορές εντοπίζονται σχετικά με τον ρόλο των Βουλγάρων ως κατακτητών. Στο εγχειρίδιο του Σταματίου(1950: 100) αναφέρεται πως οι Γερμανοί «κουβαλούσαν μαζί τους σαν **παράσιτα τσακάλια** τους **αιμοβόρους Βουλγάρους**». Αντίστοιχα, στο βιβλίο του Καμπανά(1950: 132) αναφέρεται πως «η γερμανική πολιτική παρέδωσε τα τίμια κι αιματοβαμμένα εδάφη της Αν.Μακεδονίας και Θράκης, στον **ύπουλο εχθρό** μας το Βούλγαρο ο οποίος ερήμαζε πολλές πολιτείες και χωριά μας».

Η τελευταία πράξη του πολεμικού δράματος διαδραματίστηκε στην Κρήτη, όπου -παρα την κατάληψη της- επιτελέστηκε ο σκοπός του ελληνικού και αγγλικού επιτελείου που ήταν «η κατατριβή και η εξάντλησις των γερμανικών

δυνάμεων ώστε να κερδίσουν χρόνο οι σύμμαχοι για την γενική προπαρασκευή τους»⁹¹(Καμπανάς, 1950: 134).

Οι εθνικές αυτές μάχες παρουσιάζεται πως συνέβαλαν καθοριστικά στην τελική νίκη των Συμμάχων και την συντριβή του ναζισμού, καθώς: «α) Με το θρίαμβο του στρατού μας στην Αλβανία και τη σθεναρή αντίστασι κατά των Γερμανών, **έπεσε ο θρύλος** ότι οι αξονικοί στρατοί είναι ανίκητοι(..) β) Έφθειρε τις αξονικές δυνάμεις σε μεγάλο βαθμό κι έδωσε αρκετό χρόνο στους **συμμάχους να προετοιμαστούν** και γ) **Καθυστέρησε** την επίθεσι κατά της Ρωσίας δύο μήνες» (Καμπανάς, 1950: 139). Τονίζεται, μάλιστα, σε ορισμένα εγχειρίδια πως παρά τις τεράστιες θυσίες των Ελλήνων και την σημαντική συμβολή στην νίκη κατά του ναζισμού, η Ελλάδα δεν ανταμείφθηκε από τους Συμμάχους «όσο της άξιζε κι όπως υπόσχονταν. Μόνον τα Δωδεκάνησαν της έδωκαν που κατείχαν οι Ιταλοί» (Σταματίου, 1950: 110). Ωστόσο, αναφέρεται πως «μένουν(..) κι άλλες ελληνικές χώρες κι' **αλύτρωτοι αδελφοί** που ζητούν την ένωση» (Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 114).

Επιτομή της ελληνοκεντρικής προσέγγισης της ιστορίας αποτελεί η αναφορά στο εγχειρίδιο των Δασκαλογιάννη και Μεγαλόπουλου(1950: 115) σχετικά με τους στόχους της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης της Ελλάδας: «Ο προορισμός μας(..) είναι να ηγηθούμε και πάλιν του κόσμου. Να δουλέψωμε για ν' αναπτυχθούν οι διάνοιες, που χρειάζονται, για να συνθέσουν τον καινούργιο τεχνικό πολιτισμό, με τις ακατάλυτες χριστιανικές ελληνικές αρχές. Κι' αυτός δε θ' αναπτυχθή έξω από τη γαλανή δυάδα του Αιγαίου και του ελληνικού ουρανού».

B) ΟΙ ΕΘΝΙΚΟΙ ΑΓΩΝΕΣ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Στα εγχειρίδια της υπερορίας παρουσιάζεται ως κινητήρια δύναμη των εθνικών αγώνων ο ελληνικός λαός. Οι πολιτικοί και στρατιωτικοί εκπρόσωποι της άρχουσας τάξης είτε φάνηκαν ανάξιοι να σταθούν στο ύψος των περιστάσεων, είτε πρόδωσαν ανοιχτά αυτούς τους αγώνες.

Εκφραστής του ΟΧΙ παρουσιάζεται να είναι ο ελληνικός λαός, ο οποίος «ξεσηκώθηκε(..) απ' άκρη σ' άκρη της Ελλάδας».(Μαμάτσης, 1971: 229) Μάλιστα, αναφέρεται πως «αν και το δικτατορικό καθεστώς είχε αφήσει τη χώρα στρατιωτικά **απροετοίμαστη**, στρατός και λαός αντιμετώπισαν με απαράμιλλο

⁹¹Αντίστοιχη αναφορά: Σακκαδάκης, 1971: 167.

θάρος τους επιδρομείς».(ibid: 229) Το κίνητρο του ΟΧΙ που διατυπώθηκε από την πολιτική ηγεσία της χώρας αποδίδεται στην εξυπηρέτηση των ιδιαίτερων συμφερόντων της Αγγλίας. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π(1951:234): «Ο Μεταξάς κι ο Γκλύξμπουργκ αντιστάθηκαν στα σχέδια του Μουσολίνι, γιατί βλέπανε πως στρεφότανε **κατά της Αγγλίας**. Την επίθεση που άρχισε η φασιστική Ιταλία ενάντια στην Ελλάδα την έβλεπαν σαν ένα επεισόδιο σ' έναν πόλεμο ανάμεσα σε δύο ιμπεριαλισμούς». Κινητήρια δύναμη των εθνικών μαχών του ελληνικού λαού παρουσιάζεται να είναι το μίσος απέναντι στον ξένο και εγχώριο φασισμό. Αναφέρεται πως ο λαός «αγωνίστηκε ηρωικά ενάντια στην **ξένη φασιστική επιδρομή**, ξέροντας πως η νίκη του θα φέρει το γκρέμισμα και της **ντόπιας τυραννίας**» (ibid: 234).

Η νίκη του ελληνικού λαού αποδίδεται στον δίκαιο αντιφασιστικό σκοπό της πάλης του: «Η Ιταλία αν και ήταν μεγάλη δύναμη νικήθηκε από την Ελλάδα. Κι αυτό γιατί οι Ιταλοί έκαναν έναν **άδικο καταχτητικό πόλεμο** ενώ ο ελληνικός λαός πολεμούσε ενάντια στον φασισμό για τη **λευτεριά** του» (ibid: 235). Οι νίκες, μάλιστα, αυτές συνέβαλαν σημαντικά στην αντιφασιστική πάλη των λαών καθώς «έδειξαν σε όλον τον κόσμο ότι οι φοβερές δυνάμεις του φασισμού **δεν είναι αήττητες**» (Μαμάτση, 1971: 230).

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην στάση που κράτησε το Κ.Κ.Ε κατά την έναρξη του ελληνοϊταλικού πολέμου. Στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π παρατίθεται ολόκληρο το πρώτο γράμμα του Γενικού Γραμματέα της Κ.Ε του Κ.Κ.Ε Ν.Ζαχαριάδη, που καλούσε το ελληνικό λαό να πολεμήσει ενάντια στους εισβολείς. Χαρακτηρίζεται, μάλιστα, ως «παλλαϊκό προσκλητήριο ενάντια στους φασίστες» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 234). Αναφορές στο συγκεκριμένο γράμμα υπάρχουν και στο εγχειρίδιο του Μαμάτση, χωρίς ωστόσο να αναφέρεται το όνομα του Ζαχαριάδη. Η αποσιώπηση αυτή δύναται να αποδοθεί στην πολιτική κατεύθυνση που ακολουθήθηκε στα πλαίσια του παγκόσμιου κομμουνιστικού κινήματος μετά την “αποσταλινοποίηση”(20ο Συνέδριο Κ.Κ.Σ.Ε, 1956) και τον αντίκτυπο που αυτή είχε στο εσωτερικό του ελληνικού κομμουνιστικού κινήματος.⁹²

⁹²Το 20ο Συνέδριο του Κ.Κ.Σ.Ε που πραγματοποιήθηκε το 1956 ανέτρεψε την προηγούμενη πολιτική κατεύθυνση του κομμουνιστικού κινήματος: καταδίκασε την “προσωπολατρία” απέναντι στον προηγούμενο Γραμματέα του Κ.Κ.Σ.Ε Ι.Β Στάλιν(Khrushchev , N.S, 2007: 9), υιοθέτησε την κατεύθυνση της “ειρηνικής συνύπαρξης” με τα καπιταλιστικά κράτη στα πλαίσια της εξωτερικής πολιτικής, διατύπωσε τη θέση πως υπάρχει δυνατότητα “ειρηνικού, δημοκρατικού περάσματος” μιας σειράς κρατών στον σοσιαλισμό(ο.π, σσ 40-42), ενώ αποφασίστηκαν και μια σειρά άλλα μέτρα που αφορούσαν την κοινωνική και οικονομική πολιτική. Οι εξελίξεις αυτές οδήγησαν στην αλλαγή πολιτικής κατεύθυνσης και ηγεσίας στο Κ.Κ.Ε, όπως αυτές αποτυπώθηκαν στην 6η(1956) και 7η(1957) Ολομέλεια της Κ.Ε του Κ.Κ.Ε, στις οποίες αποφασίστηκε η καθαίρεση και η διαγραφή του Ζαχαριάδη αντίστοιχα. Το 8ο Συνέδριο του Κ.Κ.Ε το 1961 επικύρωσε την

Η ευθύνη για την συνθηκολόγηση που υπογράφηκε με τους Γερμανούς εισβολείς αποδίδεται στο σύνολο της ηγεσίας του ελληνικού στρατού που πρόδωσε τα συμφέροντα του ελληνικού λαού: «Το επιτελείο του στρατού με τον αρχιστράτηγο Παπάγο βρισκόταν στην Αθήνα κι από εκεί έδινε διαταγές. Ο στρατηγός Τσολάκογλου(...) και ο στρατηγός Μπακόπουλος(...), **προδίνοντας** τα συμφέροντα του λαού, συνθηκολόγησαν με τον εχθρό».⁹³(Ε.ΒΟ.Π, 1951: 236)

Η αντίθεση μεταξύ της ανεπάρκειας ή/και προδοσίας της άρχουσας τάξης και του ηρωικού αγώνα του ελληνικού λαού διαπερνά ολόκληρη την αφήγηση αμφοτέρων των εξεταζόμενων σχολικών εγχειριδίων της υπερορίας. Ωστόσο, συνοψίζεται και γίνεται ευδιάκριτη στην παρακάτω αναφορά του εγχειριδίου της Ε.ΒΟ.Π(1951: 236): «Τα παλιά πολιτικά κόμματα και οι κυρίαρχες τάξεις έδειξαν τότε στο λαό τι άξιζαν! **Συνεργάστηκαν** με τον κατακτητή. Άλλοι **λούφαξαν** από τον φόβο και περίμεναν να τους σώσει μια μέρα η Αγγλία. Μα ο καταληστεμένος, ο σκλαβωμένος και προδομένος λαός δεν παραδόθηκε. Το κομμουνιστικό κόμμα μπαίνει επικεφαλής του λαού κι αρχίζει την **ένοπλη αντίσταση** ενάντια στους ξένους κατακτητές και τους ντόπιους προδότες».⁹⁴

Η απελευθέρωση της Ελλάδας(1944) αποδίδεται σε δύο κυρίως παράγοντες· αφενός, την πορεία αντεπίθεσης του Κόκκινου Στρατού στην Ανατολική Ευρώπη με κατεύθυνση το Βερολίνο κι αφετέρου την δράση του Ε.Λ.Α.Σ στο εσωτερικό της χώρας: «Κατά την άνοιξη του 1944 ο Κόκκινος Στρατός κατέβηκε στα Βαλκάνια κι έδωσε το τελικό χτύπημα στον κατακτητή. Η Ελλάδα χάρη στην προέλαση του Κόκκινου Στρατού και με τη βοήθεια του ΕΛΑΣ απελευθερώθηκε τον Οκτώβριο του 1944» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 242). Παρουσιάζεται, επομένως, η συμβολή των κομμουνιστών -τόσο εντός, όσο κι εκτός συνόρων- ως αναντικατάστατη όσον αφορά την υπόθεση της απελευθέρωσης και της συντριβής του ναζισμού.

3.4.1.2 Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949

παραπάνω κατεύθυνση ψηφίζοντας το νέο Πρόγραμμα του Κόμματος(Το 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ - Εισηγήσεις, Ομιλίες, Χαιρετιστήρια, Αποφάσεις, 1961). Οι κατευθύνσεις αυτές, πριν ακόμα αποκρυσταλλωθούν με την μορφή επίσημων αποφάσεων, δίχασαν την μεγαλύτερη κοινότητα πολιτικών προσφύγων στο 13ο διαμέρισμα της Τασκένδης και οδήγησαν σε αιματηρά επεισόδια τον Σεπτέμβριο του 1955. Τελικά, η νέα πολιτική κατεύθυνση υιοθετήθηκε επηρεάζοντας και το περιεχόμενο της εκδοτικής και εκπαιδευτικής δραστηριότητας του υπεροριακού ελληνισμού. Ενδεικτικό είναι το γεγονός ότι η Ε.ΒΟ.Π διαλύθηκε το 1956 και το έργο της συνέχισε η Κεντρική Εκπαιδευτική Επιτροπή.

⁹³Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971: 231.

⁹⁴Αντίστοιχη αναφορά: Μαμάτσης, 1971: 232.

Στην συγκεκριμένη ενότητα εξετάζεται ο ρόλος των Γερμανών ως δύναμης κατοχής καθώς επίσης και ο ρόλος των Άγγλων, των Σοβιετικών και των Αμερικάνων τόσο κατά τη διάρκεια της εξέλιξης των πολεμικών αναμετρήσεων του 1940-41, όσο και κατά τη διάρκεια των ένοπλων συγκρούσεων του Δεκεμβρίου 1944 και του εμφυλίου πολέμου(1946-1949).

A) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Οι δυνάμεις του Άξονα αποσκοπούσαν στην κατάληψη του ελλαδικού χώρου, λαμβάνοντας υπόψη την σημαίνουσα στρατηγική θέση της χώρας όσον αφορά την χάραξη του ευρύτερου πολεμικού τους σχεδιασμού. Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 126): «Ο Χίτλερ ενέκρινε τα σχέδια του Μουσολίνι γιατί εγνώριζε πως αν καταλαμβάνονταν η Ελλάδα χωρίς αντίστασι, ο γερμανικός στρατός θα κατελάμβανε εύκολα την Τουρκία και τα κράτη της Μέσης Ανατολής για να τα χρησιμοποιήσει ως βάσι εξορμήσεως κατά της Ρωσίας».

Στον αγώνα κατά των προσπαθειών του Άξονα για κατάληψη της χώρας «μόνοι σύμμαχοι και συμπολεμιστές μας μένουν οι Άγγλοι. Οι άλλοι ή έχουν φοβηθή ή μένουν ουδέτεροι»⁹⁵(Δασκαλογιάννης & Μεγαλόπουλος, 1950: 113-114). Ο ρόλος των Άγγλων εξαιρείται κυρίως όσον αφορά την παροχή βοήθειας στο αγώνα εναντίον της ναζιστικής πολεμικής μηχανής. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο του Σακκαδάκη(1971: 167): «Οι Άγγλοι και οι Νεοζηλανδοί, οι οποίοι είχαν έρθει εις την Ελλάδα, αντέταξαν ισχυράν άμυναν». Στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 131) αναφέρεται, μάλιστα, ότι «ο Άγγλος στρατηγός Ουείβελ έστειλε από το μέτωπο της Λιβύης ως 60.000 στρατό στην Ελλάδα να την ενισχύση». Σημαντική παρουσιάζεται πως υπήρξε η συμβολή της Αγγλίας και στην άμυνα της Κρήτης, όπου «ο αγγλικός στόλος υπεράσπιζεν δια θαλάσσης την μεγαλόνησον» (Σακκαδάκης, 1971: 167).

Με μελανά χρώματα αποτυπώνεται ο ρόλος των Γερμανών ως δύναμης κατοχής. Οι κατακτητές παρουσιάζονται ως ιδιαίτερα σκληροί, ιδιαίτερα όσον αφορά τα αντίποινα τους απέναντι στις αντιστασιακές πράξεις του ελληνικού λαού: «Τα αντίποινα των εχθρών ήσαν σκληρά: φυλακίσεις, τουφεκισμοί, καταστροφαι χωριών ή πόλεων. Χιλιάδες εκλείσθησαν εις στρατόπεδα συγκεντρώσεως ή μεταφέρθησαν εις την Γερμανίαν δι' αναγκαστικήν εργασίαν ή να υποβληθούν εις μαρτύρια» (ibid: 168).

⁹⁵Παρόμοια αναφορά: Καμπανάς, 1950: 130.

Ως ιδιαίτερα σημαντικός αποτιμάται ο ρόλος των Άγγλων και των Αμερικάνων όσον αφορά την έκβαση των ένοπλων συγκρούσεων του Δεκεμβρίου(1944) και του εμφυλίου πολέμου(1946-1949) απέναντι στους εσωτερικούς εχθρούς, το ΕΑΜικό και κομμουνιστικό κίνημα. Όσον αφορά την σύγκρουση του Δεκεμβρίου(1944) αναφέρεται πως αρχικά «οι Άγγλοι και οι Αμερικάνοι εδέχθησαν αδιάφοροι τα γεγονότα».(ibid: 169) Μόνον ύστερα από την άρνηση παραίτησης του Γεωργίου Β', που οι ίδιοι οι Άγγλοι προέκριναν ώστε να πάψει να υπάρχει «το πρόσχημα των κινηματιών», μεταβλήθηκε η αγγλική πολιτική. Έτσι λοιπόν «κατέφθανον μεγάλοι **αγγλικά δυνάμεις** και τα ρουκετοβόλα αεροπλανοφόρα **διέλυον** τας **κομμουνιστικές συγκεντρώσεις**. Ταυτοχρόνως τα βαρέα αγγλικά τάνκς ενεφανίσθησαν εις τους δρόμους των Αθηνών» (ibid: 170). Ταυτόχρονα, ο βασικός σύμμαχος των δυνάμεων του ΕΑΜ, η Ε.Σ.Σ.Δ, παρουσιάζεται ως ανήμπορη να βοηθήσει διπλωματικά ή στρατιωτικά τους κινηματίες. Εμμέσως πλην σαφώς αναφέρεται πως θυσιάσε τα συμφέροντα των Ελλήνων συμμάχων της ώστε να προασπίσει τις κατακτήσεις και τα συμφέροντά της: «Ο Στάλιν είχε επιτύχει τόσα πολλά, ώστε δεν ήτο δυνατόν να ρισκοκινδυνέψη ταύτα με την ενισχυσιν των Ελλήνων κομμουνιστών» (ibid: 170).

Θετικά αποτιμάται η συμβολή των Η.Π.Α όσον αφορά την έκβαση του εμφυλίου πολέμου. Στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 142) αναφέρεται: «Οι **σύμμαχοί** μας **Αμερικανοί** μας εφοδίαζαν με αεροπλάνα και πυροβολικό νεοτάτου τύπου». Στο ίδιο μήκος κύματος βρίσκονται και οι αναφορές στο βιβλίο του Σακκαδάκη(1971: 171) ο οποίος αναφέρει πως «ο Πρόεδρος των Η.Π.Α διεκήρυξεν ότι η Αμερική θα προστατεύση την ανεξαρτησίαν και ακεραιότητα των λαών(“Δόγμα Τρούμαν”). Η Ελλάς έλαβεν οικονομικήν βοήθειαν και ησχολείτο με την ανασυγκρότησίν της». Με ιδιαίτερα πομπώδη τρόπο παρουσιάζεται η αμερικανική βοήθεια στο εγχειρίδιο του Δημητρακόπουλου(1950: 144): «Η διακεκριμένη χώρα της ελευθερίας, η Αμερική, έδωκε και εξακολουθεί να δίδη εις την Ελλάδα κάθε ηθικήν και υλικήν συνδρομήν».

Β) Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΜΕΓΑΛΩΝ ΔΥΝΑΜΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Οι Γερμανοί κατακτητές παρουσιάζονται μέσα από τα εγχειρίδια της υπερορίας ως απάνθρωποι, επικίνδυνοι, κτηνώδεις και ικανοί να προξενήσουν την οποιαδήποτε καταστροφή. Για τον σκοπό του εξανδραποδισμού του ελληνικού

λαού επιστράτευσαν όλα τα μέσα: οικονομική αποστέρηση και πείνα, τρομοκρατία, εκτελέσεις αγωνιστών, μαζικές εκτελέσεις ως αντίποινα, καταστροφές ολόκληρων περιοχών.

Η οικονομική αποστέρηση δεν παρουσιάζεται απλώς ως το αποτέλεσμα της δυσμενούς κατάστασης, αλλά προβάλλεται ως ένα από τα όπλα των κατακτητών για την υποδούλωση του ελληνικού λαού: «Οι καταχτητές και οι ντόπιοι συνεργάτες τους(...) προσπαθούσαν και με το φοβερό αυτό όπλο της πείνας **να γονατίσουν** το λαό και να τον κάνουν ανίκανο για κάθε αντίσταση» (Μαμάτση, 1971: 236).

Από το φθινόπωρο του 1943 η επιθετικότητα των κατακτητών εντείνεται εναντίον της απελευθερωτικής δράσης του ελληνικού λαού. Τον Οκτώβριο του έτους αυτού «οι χιτλερικοί(..) μετέφεραν στην Ελλάδα άλλες δύο με τρεις μεραρχίες και εξαπέλυσαν μεγάλη εκστρατεία κατά των ελεύθερων περιοχών». (ibid: 240-241) Η αποτυχία της εκστρατείας αυτής παρουσιάζεται ως η αιτία της περεταίρω ενίσχυσης των τρομοκρατικών μέσων εκ μέρους των κατακτητών προχωρώντας «σε **μαζικές εκτελέσεις πατριωτών, σε καταστροφές χωριών** και σε άλλα **φοβερά εγκλήματα**» (ibid: 246). Ως μια από τις σκληρότερες πράξεις αντιποίνων παρουσιάζονται τα γεγονότα της Πρωτομαγιάς του 1944 που έλαβαν χώρα στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής. Εκεί «οι Γερμανοί(...) εκτέλεσαν(...) **διακόσιους κομμουνιστές** που ήταν κλεισμένοι στο στρατόπεδο του Χαϊδαρίου» (ibid: 246).

Τους τελευταίους μήνες της Κατοχής οι Γερμανοί παρουσιάζονται ως ικανοί για την διάπραξη των ειδεχθέστερων εγκλημάτων. Μερικά από αυτά τα εγκλήματα περιγράφονται στο εγχειρίδιο του Μαμάτση(1971: 249): «Στο Χορτιάτη Θεσσαλονίκης έκαψαν ζωντανούς στους φούρνους, έσφαξαν και τουφάκισαν 246 γέρους, γυναίκες και παιδιά. Επίσης κατέστρεψαν συθέμελα το ηρωϊκό χωριό Κοζαρέ Ρεθύμνου και στις 5 Σεπτέμβρη εκτέλεσαν στο Σκοπευτήριο της Καισαριανής 50 έλληνες πατριώτες. Ανάμεσά σ' αυτούς ήταν κι ένα δωδεκάχρονο αγόρι».

Οι Άγγλοι εμφανίζονται να εργάζονται από την περίοδο -ακόμα- της Κατοχής για την αποτροπή της εγκαθίδρυσης Λαϊκής Δημοκρατίας στην Ελλάδα. Αναφέρεται πως υποβοήθησαν τις ενέργειες της τελευταίας κατοχικής κυβέρνησης του Ι.Ράλλη, η οποία «συγκέντρωσε τα πιο προδοτικά και εγκληματικά στοιχεία και τα όπλισε. Δημιούργησε τα τάγματα ασφαλείας και εξαπόλυσε επίθεση ενάντια στον λαό» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 242). Αναφέρεται πως «ο **βασιλιάς** και η

ψευτοκυβέρνηση του Καΐρου καθοδηγούνται από τους Άγγλους και **βοηθούν** αυτές τις εγκληματικές ενέργειες» (ibid: 242). Παρά το γεγονός ότι «το ΚΚΕ κατέβαλε μεγάλες προσπάθειες για την ομαλή δημοκρατική ζωή του τόπου» οι Άγγλοι ενέτειναν την «υπονομευτική τους δράση» εκδίδοντας, μάλιστα, την 1η Δεκεμβρίου «διαταγή για την αποστράτευση του ΕΛΑΣ» (Μαμάτσης, 1971: 253).

Όλα παρουσιάζεται πως λειτούργησαν βάσει σχεδίου, καθώς οι Άγγλοι μετά την απελευθέρωση «ήρθαν σαν **καινούργιοι κατακτητές**» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 242). Μάλιστα, αναφέρεται πως «έσπευσαν(...) να διασώσουν και να συγκεντρώσουν τα προδοτικά τάγματα ασφαλείας» ενώ προχώρησαν και «στον εξοπλισμό των δυνάμεων της αντίδρασης» (Μαμάτσης, 1971: 253). Μέσα από τις περιγραφές της ένοπλης σύγκρουσης οι Άγγλοι παρουσιάζονται ως εγκληματίες πολέμου καθώς «για να σταματήσουν την προώθηση των τμημάτων του ΕΛΑΣ και να πτοήσουν το λαό, βομβάρδισαν με εκδικητική μανία τον **άμαχο πληθυσμό** της συνοικιών» (ibid: 255). Φαίνεται, λοιπόν, πως οι Άγγλοι κατάφεραν να επιτύχουν τον σκοπό τους καθώς «**προκάλεσαν εμφύλιο πόλεμο** στην Ελλάδα και χρησιμοποιώντας τον σαν πρόφαση, επενέβηκαν ένοπλα και **επέβαλαν** ξανά στη χώρα αντιδραστικό καθεστώς» (ibid: 252).

3.4.2 Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1940-1949

Η εμπόλεμη κατάσταση στην οποία βρέθηκε η Ελλάδα κατά τη διάρκεια της περιόδου 1940-1949 είχε άμεσες συνέπειες στην διαμόρφωση του οικονομικού και κοινωνικού υποβάθρου της χώρας. Οι περιγραφές τόσο των σχολικών βιβλίων του ελληνικού κράτους, όσο κι αυτών της υπερροίας επικεντρώνονται στην καταστροφική επίδραση της ναζιστικής κατοχής όσον αφορά την οικονομική κατάσταση της χώρας και του λαού. Οι διαφορές έγκεινται στο βάθος των εν λόγω περιγραφών. Στα μεν εγχειρίδια του ελληνικού κράτους οι αναφορές είναι περισσότερο συναισθηματικές και επικεντρώνονται κυρίως στο αποτέλεσμα της εν λόγω επιδείνωσης, στην υλική αποστέρηση και την πείνα. Αντίθετα, στα εγχειρίδια της υπερροίας περιγράφονται με μεγαλύτερη σαφήνεια οι διαδικασίες με τις οποίες συντελέστηκε η αποσάθρωση της οικονομίας και οι συνεπαγόμενες στερήσεις μεγάλου τμήματος του πληθυσμού. Αν και οι περισσότερες αναφορές στο επίπεδο αυτό αφορούν την περίοδο της κατοχής, στο εγχειρίδιο της δικτατορίας γίνεται λόγος και στις καταστροφές που προκλήθηκαν κατά την περίοδο του εμφυλίου πολέμου, αποδιδόμενες στην δράση του Δ.Σ.Ε και των

κομμουνιστών.

Α) Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

Αναφορές στην άσχημη οικονομική κατάσταση εντοπίζονται στο εγχειρίδιο του Καμπαλά(1950: 137): «Οι κατακτητές αφήρεσαν την παραγωγή και παρέλυσε η οικονομική ζωή της χώρας. Έτσι, το χειμώνα 1941-1942 οι Έλληνες υπέφεραν από το δράμα της πείνας και το **δρεπάνι του χάρου** εθέρισε πολλούς». Αντίστοιχη είναι η αναφορά και στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1950: 167): «Τα στρατεύματα κατοχής διήρπασαν δια της βίας και δια της εκδόσεως χαρτονομίσματος κατοχής όλον τον πλούτον της χώρας. Χιλιάδες Έλληνες απέθανον της πείνης». Ιδιαίτερα, μάλιστα, συναισθηματική ως προς τις συνέπειες της υλικής αποστέρησης είναι η περιγραφή στο βιβλίο των Πάτση και Σίβα(1950: 127): «Ήταν τόσο απελπιστική και τραγική η κατάσταση ώστε υπήρχε **κίνδυνος γενικού αφανισμού**. Η πείνα έκανε τους Έλληνες να τρώνε καρπούς που έτρωγαν τα ζώα πρώτα και στο τέλος έφαγαν γατιά, σκυλιά, άλογα και άλλα ζώα(...) Χιλιάδες πέθαιναν κάθε μέρα και δεκάδες κορμιά έπεφταν στο δρόμο από την πείνα και την εξάντληση».

Το εγχειρίδιο της δικτατορίας, αναφέρεται στις καταστροφές που προκάλεσε ο εμφύλιος πόλεμος. Καταστροφές που χρεώνονται στους κομμουνιστές: «Τα εγκλήματα των συμμοριτών(..) απέβλεπον και εις την ερήμωσιν της υπαίθρου και εξάρθρωσιν της οικονομίας της χώρας(..) Αι οικίαι επυρπολήθησαν, οι αγροί ηρημώθησαν, τα έργα κοινής ωφελείας κατεστράφησαν, η παραγωγή ανεκόπη, ο προϋπολογισμός επεβαρύνθη με την συντηρησιν(..) των προσφύγων».(Σακκαδάκης, 1971:173) Η ψυχροπολεμικές αυτές περιγραφές προσιδιάζουν πλήρως τόσο στο πνεύμα της εποχής, όσο και στο ακραία αντικομμουνιστικό έδαφος της δικτατορικής περιόδου.

Β) Η ΠΑΡΑΓΩΓΙΚΗ ΒΑΣΗ ΤΟΥ ΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΧΩΡΟΥ ΚΑΤΑ ΤΗΝ ΠΕΡΙΟΔΟ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Οι αντίστοιχες αναφορές των εγχειριδίων της υπερορίας εστιάζουν κυρίως στις αιτίες των παραπάνω δεινών, οι οποίες αποδίδονται στην απάνθρωπη και

ληστρική οικονομική πολιτική που εφάρμοσαν οι κατακτητές, οποίοι «**άρπαξαν** συστηματικά όλο τον **πλούτο της χώρας(...)** Άρπαξαν τον ορυκτό πλούτο. Πήραν ότι απόθεμα υπήρχε σε τρόφιμα και το στέλνανε στη Γερμανία. Επέβαλαν στη χώρα τεράστιες πληρωμές για τη συντήρηση του στρατού κατοχής. Εκδόθηκαν από τους Γερμανούς δισεκατομμύρια μάρκα κατοχής(...) Η δραχμή έχασε την αξία της(...) Η κερδοσκοπία και η μαύρη αγορά οργιάζαν».(Ε.ΒΟ.Π, 1951: 236) Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο του Μαμάτση(1971: 232): «Η τιμή, η περιουσία και η ζωή των Ελλήνων ήταν στην απόλυτη διάθεση των ξένων κατακτητών». Σαν συνέπεια της παραπάνω κατάστασης ξέσπασε μεγάλος λιμός στην Αθήνα και τον Πειραιά τον χειμώνα του 1941, κατά τον οποίον «πέθαιναν χίλιοι ως δύο χιλιάδες άνθρωποι τη μέρα από την πείνα» ενώ παράλληλα «ξέσπασαν φοβερές επιδημίες» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 236 & Μαμάτσης, 1971: 235).

3.4.3 Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949

Στην ενότητα αυτή εξετάζεται η προσέγγιση των συγγραφέων όσον αφορά τα κίνητρα, τις επιδιώξεις, την εκδήλωση και την έκβαση της Εθνικής Αντίστασης και των ένοπλων κοινωνικών συγκρούσεων του Δεκέμβρη(1944) και του εμφυλίου πολέμου. Μόλις δύο από τα εξεταζόμενα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους δεν ολοκληρώνουν την αφήγησή τους στην απελευθέρωση της Ελλάδας(1944) και πραγματεύονται ολόκληρη την εξεταζόμενη περίοδο, έως το 1949.⁹⁶ Όλα τα υπόλοιπα αποφεύγουν, με την αιτιολογία ότι πρόκειται για εξαιρετικά πρόσφατα γεγονότα, να αναφερθούν σε ένα συγκρουσιακό ζήτημα όπως είναι ο εμφύλιος πόλεμος. Άλλωστε το αίμα ήταν ακόμα νωπό, οι πληγές ανοιχτές, το τραύμα εμφανές σε όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής του ελληνικού λαού. Το ίδιο ισχύει και για τα εγχειρίδια της υπερορίας, τα οποία ολοκληρώνουν την ιστορική τους αφήγηση με την λήξη της εξέγερσης του Δεκέμβρη και την υπογραφή της Συνθήκης της Βάρκιζας. Αποφεύγεται η παράθεση και αποτίμηση του εμφυλίου πολέμου από τους ίδιους τους πρωταγωνιστές των γεγονότων.

Α) Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ

⁹⁶Πρόκειται για τα εγχειρίδια του Καμπανά(1950) και του Σακκαδάκη(1971).

Ακολουθώντας το σχήμα της εθνικής ομοιογένειας και της αποσιώπησης ή άμβλυνσης των κοινωνικών διαφορών, τα εγχειρίδια της μεταπολεμικής περιόδου προσεγγίζουν την Εθνική Αντίσταση παρουσιάζοντας την ως την περίοδο εκείνη, κατά την οποία σύσσωμος ο ταλαιπωρημένος και μαρτυρικός, μα ηρωικός ελληνικός λαός ύψωσε το ανάστημά του απέναντι στον κατακτητή: «Ο μαρτυρικός λαός μας είχε άριστο ηθικό φρόνημα και μεγάλο ενθουσιασμό να θυσιασθή για την Πατρίδα. Συνέπεια τούτου ήταν να προβάλη(..) **καθολική αντίσταση**»⁹⁷.(Καμπανάς, 1950: 137) Η αντίσταση του ελληνικού λαού διακρίνεται σε: «**παθητική**», διότι σχεδόν κανείς δεν στρατεύτηκε με τον εχθρό καθώς «απ' όλα τα άλλα καταληφθέντα κράτη, η Πατρίδα μας είχε τους ολιγώτερους συνειδητούς προδότες» και «**ενεργητική**» με τις «πολιτικές οργανώσεις στρατιωτικών πληροφοριών(..) και τις εθνικές αντάρτικες ομάδες»⁹⁸(ibid: 137).

Μοναδική κηλίδα στο εθνικό αφήγημα των συγκεκριμένων σχολικών εγχειριδίων αποτελεί η ύπαρξη και δράση της οργάνωσης του Ε.Α.Μ, η οποία παρότι «είχε γίνει πολύ ισχυρή» δεν περιορίζονταν σε «καθαρό εθνικό απελευθερωτικό αγώνα», αλλά επιδίωξε «την εγκαθίδρυση μετά την απελευθέρωση κομμουνιστικού καθεστώτος στην Ελλάδα».(ibid: 138) Το εγχειρίδιο, μάλιστα, της δικτατορίας ψέγει τον πολιτικό κόσμο της εποχής διότι «αι εσωτερικές διενέξεις των κομμάτων και η ελλειψις κοινής οργάνωσης επέτρεψαν εις τους κομμουνιστάς να δώσουν εις το Εθνικόν Απελευθερωτικόν Μέτωπον(Ε.Α.Μ) ευρυτάτην βάση» μετατρέποντάς το τελικά σε «καθαρώς κομμουνιστικόν όργανον» (Σακκαδάκης, 1971: 168).

Ως αιτία της ένοπλης σύγκρουσης του Δεκέμβρη(1944) προβάλλονται οι μεταπολεμικές επιδιώξεις των κομμουνιστών, οι οποίες οδήγησαν το Ε.Α.Μ στην σύγκρουση «με τις εθνικές αντάρτικες ομάδες» επιχειρώντας «να καταλάβη την Αθήνα η οποία ένα μήνα ε γνώρισε τη φρίκη του κομμουνιστικού πολέμου κι είχε μεγάλες καταστροφές και άφθονα θύματα» (Καμπανάς, 1950: 138). Την σύγκρουση, επομένως, παρουσιάζεται πως την προκάλεσε το ΕΑΜ. Στο βιβλίο, μάλιστα, της δικτατορίας οι μαχητές του ΕΛΑΣ προβάλλονται ως «**εγκληματικά και ανατρεπτικά στοιχεία**», ενώ οι δυνάμεις των αστυφυλάκων παρουσιάζονται ως θύματα καθώς «ολίγοι ωπλισμένοι και εγκατεσπαρμένοι εις διάφορα σημεία(...) **απεμονώθησαν ή εσφάγησαν**» (Σακκαδάκης, 1971: 169). Το ίδιο ισχύει και για τις μικρές -σε πρώτη φάση- αγγλικές δυνάμεις οι οποίες «καθ' όμοιον τρόπον

⁹⁷ Αντίστοιχη αναφορά: Σακκαδάκης, 1971: 167-168.

⁹⁸ Αντίστοιχη αναφορά: Σακκαδάκης, 1971: 168.

εξουδετερώθησαν» (ibid: 169).

Ιδιαίτερα κατά την ένοπλη σύγκρουση του 1946-1949 οι κομμουνιστές προβάλλονται ως εκφραστές αλλότριων, σλαβικών συμφερόντων και ο αγώνας εναντίον τους εμφανίζεται να λαμβάνει εθνικά χαρακτηριστικά. Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο του Καμπανά(1950: 140): «Μετά την αποτυχία του Δεκεμβριανού κινήματος με εντολή της Ρωσίας(...) μεγάλα τμήματα Ελασιτών επέρασαν τα βόρεια σύνορά μας κι εμπήκαν στην Αλβανία, τη Γιουγκοσλαβία και τη Βουλγαρία. Εκεί αφού **εγυμνάσθηκαν** κι **εξωπλίσθηκαν** από τα **κομμουνιστικά καθεστώτα**(...), άρχισαν να εισβάλουν στα βόρεια τμήματα της χώρας μας και να προξενούν **καταστροφές**». Γι' αυτό, όπως αναφέρεται στο βιβλίο του Σακκαδάκη(1971: 171) «ο κατά των συμμοριτών αγών έπαυσε να έχει την μορφήν του Δεκεμβριανού κινήματος. Ήτο πλέον **εθνικός αγών κατά του σλαυισμού**» καθώς «οι Σλάβοι συνεργαζόμενοι με μερικούς **κακούς** και **διεστραμμένους Έλληνες** επεβουλεύσθησαν την ανεξαρτησίαν της Ελλάδος και επροκάλεσαν αστεριεύτους ποταμούς αιμάτων» (Δημητρακόπουλος, 1950: 144).

Ιδιαίτερη αναφορά γίνεται στην μετακίνηση δεκάδων χιλιάδων παιδιών στα σοσιαλιστικά κράτη κατά τη διάρκεια του πολέμου, η οποία χαρακτηρίζεται ως «**παιδομάζωμα**(..) **πιο εγκληματικό** από το γνωστό μας επί **Τουρκοκρατίας** γιατί το έκαναν Έλληνες» (Καμπανάς, 1950: 141). Συγκεκριμένα, αναφέρεται πως οι μαχητές του Δ.Σ.Ε «με βάρβαρες απαγωγές εμάζευαν τα ελληνόπουλα(..) και τα έστελναν στις χώρες του Σιδηρού Παραπετάσματος(..) Εκεί τα εκσλάβιζαν και τα προετοίμαζαν να επανδρώσουν τον συμμοριακό στρατό» (ibid: 141).

Η νίκη απέναντι στον Δ.Σ.Ε παρουσιάζεται ως νίκη εθνική, απέναντι στις δυνάμεις του «κομμουνιστικού ολοκληρωτισμού που τις αποτελούσαν **ξενόδοουλοι Έλληνες**» και με την επίτευξή της τέθηκε φραγμός στην «ακόρεστη αρπακτικότητα της κομμουνιστικής Ρωσίας» (ibid: 142). Με την απόδοση της κατηγορίας στους ηττημένους κομμουνιστές ότι εξυπηρετούσαν αλλότρια συμφέροντα, καλλιεργείται και αναπαράγεται η θεωρία του «από Βορράν κινδύνου» που αποσκοπεί στην συσπείρωση του έθνους απέναντι στον εσωτερικό κι εξωτερικό «εχθρό». Υπάρχουν μάλιστα αναφορές σε εγχειρίδια, οι οποίες υπενθυμίζουν και τονίζουν τον συγκεκριμένο κίνδυνο, όπως αυτή στο βιβλίο του Δημητρακόπουλου(1950: 144): «Ο Εθνικός Στρατος(..) στέκεται τώρα **άγρυπνος φρουρός επάνω εις τα βόρεια σύνορα** της χώρας».

Η νίκη αυτή προβάλλεται ως θρίαμβος της ελευθερίας απέναντι στην κομμουνιστική τυραννία. Η ελευθερία συνδέεται άρρηκτα με την έννοια του

έθνους, όπως αυτή σημασιοδοτήθηκε κατά τα πρώτα χρόνια της μεταπολεμικής ανασυγκρότησης. Επιδιώκεται, μάλιστα, να εντυπωθεί η σύνδεση αυτή στις συνειδήσεις των μαθητών με συναισθηματικά φορτισμένες αναφορές: «Την Ελευθερία η Ελλάδα την εγέννησε και ως θεά την ελάτρευσε και το βωμό της εθεμελίωσε με τα κόκκαλα των Ελλήνων τα ιερά» (Καμπανάς, 1950: 143). Η εθνική διάσταση αποτελεί το ένα βάθρο πάνω στο οποίο στηρίζεται η έννοια της ελευθερίας. Το έτερο βάθρο είναι η πορεία του ελληνικού κράτους στις ράγες της συνεργασίας με τα δυτικά καπιταλιστικά κράτη. Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο του Σακκαδάκη(1971: 172): «Όλοι οι ελεύθεροι άνθρωποι ανεγνώρισαν την νίκη αυτήν ως την πλέον σημαντικήν του ελεύθερου κόσμου κατά της κομμουνιστικής επιβουλής».

Β) Ο ΧΑΡΑΚΤΗΡΑΣ ΤΩΝ ΛΑΪΚΩΝ ΚΙΝΗΤΟΠΟΙΗΣΕΩΝ ΣΤΟ ΔΙΑΣΤΗΜΑ 1940-1949 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ ΥΠΕΡΟΡΙΑΣ

Οι αναφορές των εγχειριδίων της προσφυγιάς στον ρόλο του λαϊκού παράγοντα κατά την συγκεκριμένη περίοδο έχει ως άξονα τη δράση του Ε.Α.Μ, το οποίο ιδρύθηκε στις 27 Σεπτεμβρίου 1941 με σκοπό «να ενωθεί ο λαός, να οργανωθεί και μ' επικεφαλής την εργατική τάξη να μπει στον απελευθερωτικό αγώνα» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 241). Η ίδρυση του Ε.Α.Μ παρουσιάζεται ως τομή και ποιοτική αναβάθμιση του αντιστασιακού κινήματος, καθώς μ' αυτήν «έκλεισε η περίοδος των μεμονωμένων ενεργειών και εγκαινιάστηκε η περίοδος της οργανωμένης και καθοδηγημένης αντίστασης του ελληνικού λαού σε πανεθνική κλίμακα» (Μαμάτσης, 1971: 235).

Η δράση του Ε.Α.Μ κατά την πρώτη περίοδο της λειτουργίας του κρίνεται ως καταλυτική στον αγώνα του ελληνικού λαού για την επιβίωσή, καθώς χάρη σε αυτό «κηρύχθηκαν μαζικές απεργίες και έγιναν μαζικές διαδηλώσεις και κινητοποιήσεις που έσωσαν το λαό από την πείνα».(ibid: 236) Καθοριστική παρουσιάζεται η συμβολή του ΕΑΜ και στο επίπεδο της συμβολής στον αντιφασιστικό αγώνα των Συμμάχων και της προάσπισης των εθνικών συμφερόντων, καθώς «οργάνωσε και καθοδήγησε τις μεγαλειώδεις κινητοποιήσεις του λαού κατά της επιστράτευσης» χάρη στις οποίες «ούτε ένας Έλληνας δεν πήγε να πολεμήσει κατά της Σοβιετικής Ένωσης. Κι αυτό αποτελεί μεγάλη περηφάνεια για το λαό μας».(ibid: 236) Ακόμα, χάρη στην δράση του ΕΑΜ το καλοκαίρι του 1943 ματαιώθηκε «η επέκταση της βουλγαρικής κατοχής» στη

Μακεδονία και τη Θράκη (ibid: 236).

Το ΕΑΜ, ως οργανικό τμήμα της αντιφασιστικής πάλης των Συμμάχων και των λαών, επηρεάζεται άμεσα από την τροπή που παίρνει ο πόλεμος και από την άνοιξη του 1943 εντείνει την ένοπλη πάλη του. Όπως αναφέρεται στο βιβλίο του Μαμάτση(1971: 239): «Ο ελληνικός λαός, εμπυχωμένος από τις ιστορικές **νίκες του Σοβιετικού Στρατού** στο Ανατολικό Μέτωπο και από την ανάπτυξη των αντιστασιακών κινήσεων στις κατεχόμενες χώρες(..), δυνάμωσε ακόμα πιο πολύ την πάλη του για την αποτίναξη του φασιστικού ζυγού». Έτσι λοιπόν, στις 10 Μαρτίου 1944 σχηματίζεται στις απελευθερωμένες περιοχές η Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης(ΠΕΕΑ) που χαρακτηρίζεται ως «**ελεύθερο λαϊκό κράτος**»(Ε.ΒΟ.Π, 1951: 242) και «**επιστέγασμα των κατακτήσεων** του λαού στη διάρκεια του απελευθερωτικού αγώνα».(Μαμάτσης, 1971: 244) Κατά τα τέλη Σεπτεμβρίου του 1944 το ΕΑΜ παρουσιάζεται ως η δύναμη απελευθέρωσης του ελληνικού λαού καθώς «τα χιτλερικά στρατεύματα είχαν περιοριστεί στον κεντρικό κορμό της χώρας και δέχονταν από παντού συντριπτικά κτυπήματα. Ο ΕΛΑΣ είχε απελευθερώσει τα **3/4 της χώρας**» (ibid:149).

Η αδυναμία μεταπολεμικής επικράτησης του Ε.Α.Μ αποδίδεται στις αδυναμίες και τα σφάλματα της ηγεσίας του κινήματος. Όπως αναφέρεται στο εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 242): «Από την καθοδήγηση του ΕΑΜ(...) έγιναν **σοβαρά σφάλματα**. Ήρθε σε συμμαχία με την κυβέρνηση του Καΐρου και με τους Άγγλους. Τους επέτρεψε να πατήσουν το πόδι τους στην Ελλάδα που είχε απελευθερωθεί από τις λαϊκές δυνάμεις». Στο βιβλίο του Μαμάτση η κριτική αυτή συγκεκριμενοποιείται. Η Συμφωνία του Λιβάνου(20/5/1944), που παρέδιδε την πρωτοβουλία των κινήσεων στο Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής ενώ προέβλεπε και τον σχηματισμό κυβέρνησης “εθνικής ενότητας” μετά την απελευθέρωση, χαρακτηρίζεται ως «απαράδεκτη υποχώρηση και ένα από τα σοβαρότερα σφάλματα της ηγεσίας του εθνικοαπελευθερωτικού κινήματος».(Μαμάτσης, 1971: 249) Με ανάλογο τρόπο προσεγγίζεται και η Συμφωνία της Καζέρτας(26/9/1944), που έθετε τον ΕΛΑΣ υπό τις διαταγές του διοικητή των αγγλικών στρατευμάτων παραδίδοντας παράλληλα την πρωτεύουσα στην δικαιοδοσία του Άγγλου στρατηγού Σκόμπυ· χαρακτηρίζεται ως «νέα σοβαρή υποχώρηση» (ibid: 250).

Πάνω σε αυτές τις υποχωρήσεις βασίστηκαν οι Άγγλοι απαιτώντας την αποστράτευση του ΕΛΑΣ(1/12/1944). Η απόφαση αυτή οδήγησε το ΕΑΜ να οργανώσει στις 3 Δεκεμβρίου «πάνδημο συλλαλητήριο διαμαρτυρίας».(ibid: 253) Το συλλαλητήριο αυτό αποτέλεσε την απαρχή των γεγονότων του Δεκέμβρη,

καθώς «οι φάλαγγες των **ειρηνικών διαδηλωτών**(...) δέχτηκαν **δολοφονικά πυρά**(...) Τριάντα διαδηλωτές σκοτώθηκαν και περισσότεροι από 100 τραυματίστηκαν».(ibid: 253) Την επόμενη ημέρα κατά την επιστροφή του κόσμου από την κηδεία των θυμάτων «συμμορίες δοσιλόγων και αστυνομικοί εξαπέλυσαν νέα δολοφονική επίθεση. Δεκάδες νεκροί και τραυματίες έβαψαν και πάλι με το αίμα τους τους δρόμους της Αθήνας» (ibid: 254). Το ΕΑΜ ως αμυνόμενο και υπερασπιζόμενο την εθνική ανεξαρτησία απέναντι στην επέμβαση των Άγγλων έλαβε την απόφαση για ένοπλη σύγκρουση: «Ο ηρωικός λαός της Αθήνας και του Πειραιά απάντησε στην ένοπλη επέμβαση των άγγλων ιμπεριαλιστών όπως απάντησε στους γερμανούς κατακτητές και τους συνεργάτες τους. Άρπαξε ξανά τα όπλα και ρίχθηκε στον αγώνα για την υπεράσπιση της **εθνικής ανεξαρτησίας** και της **δημοκρατίας**».(ibid: 255)

Την ήττα του ΕΑΜικού κινήματος ακολούθησε η υπογραφή της Συνθήκης της Βάρκιζας(12/2/1945) και η αποστράτευση των μαχητών του ΕΛΑΣ. Το εγχειρίδιο της Ε.ΒΟ.Π(1951: 242) αναφέρει πως το ΕΑΜ «**αναγκάστηκε** να υποχωρήσει και να κάνει τη συμφωνία της Βάρκιζας για να εξασφαλίσει ειρηνική ζωή και δημοκρατία στον τόπο. Μα η συμφωνία αυτή **καταπατήθηκε** απ' τους μοναρχοφασίστες και τους Άγγλους που άρχισαν την τρομοκρατία και τις δολοφονίες». Η αποφυγή της καταδίκης της Βάρκιζας εδράζεται στις μη ολοκληρωμένες επεξεργασίες του Κ.Κ.Ε σχετικά με το εν λόγω ζήτημα κατά την συγκεκριμένη περίοδο.⁹⁹ Αντίθετα, το εγχειρίδιο του Μαμάτση -επικαλούμενο την Απόφαση του πλέον πρόσφατου συνεδρίου του Κ.Κ.Ε- αντιτίθεται ξεκάθαρα στην συγκεκριμένη συμφωνία: «Το 8ο Συνέδριο του ΚΚΕ(1961) χαρακτήρισε τη συμφωνία της Βάρκιζας “**απαράδεκτο συμβιβασμό** και ουσιαστική συνθηκολόγηση απέναντι στους άγγλους ιμπεριαλιστές και την ντόπια αντίδραση”».(Μαμάτσης, 1971: 256)

Το βιβλίο της Ε.ΒΟ.Π κλείνει με μια φράση που προκρίνει την αναγκαιότητα

⁹⁹Κριτική εκ μέρους του Γ.Γ της Κ.Ε του Κ.Κ.Ε Ν.Ζαχαριάδη σχετικά με την υπογραφή της συμφωνίας της Βάρκιζας διατυπώνεται για πρώτη φορά στην 7η Ολομέλεια της Κ.Ε(Μάιος 1950) και επαναλαμβάνεται στην 3η Συνδιάσκεψη(Οκτώβριος 1950). Δεν πρόκειται, ωστόσο, για ολοκληρωμένη κριτική, καθώς συνυπάρχουν στις τοποθετήσεις του Ζαχαριάδη επιχειρήματα που δικαιολογούν την ανοχή ή/και υιοθέτηση της Βάρκιζας μετά την επιστροφή του ίδιου από το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου: «Μια ανατροπή της γραμμής εκείνης θα σήμαινε ουσιαστικά ανατροπή της γραμμής της Βάρκιζας και ανατροπή της ίδιας της Βάρκιζας, πράγμα που στην κατάσταση που βρισκόμασταν εμείς, κατάσταση οργανωτική, ιδεολογική, πολιτική θα μπορούσε να μας φέρει σε μια κρίση γιατί ο εχθρός μπορούσε να πιαστεί απ' αυτό και ν' αλλάξει την πολιτική του και επωφελούμενος από την κρίση που θα δημιουργούσε σ' όλο το κίνημα, η τέτοια ανοιχτή εκτίμηση της γραμμής μας θα χτυπούσε κατακέφαλα και θα μας έκανε ζημία(...) Ήταν σωστός, αυτός ο δρόμος; Τώρα, αυτή τη στιγμή, από αυτό το βήμα -και θα πρέπει να το πούμε ότι αυτό το τώρα έχει και μια μεγάλη δόση αφαίρεσης απ' την πραγματικότητα- μπορεί κανείς να πει ότι, ίσως, να μην ήταν ο πιο σωστός δρόμος. Όχι, φυσικά, ότι τότε έπρεπε να μπει ένα ζήτημα ριζικής αλλαγής. Αυτό οπωσδήποτε δεν έμεινε».(Ροδάκης & Γραμμένος, 1988: 63-64)

συνέχισης του αγώνα, ο οποίος ξεκίνησε τον Δεκέμβρη του 1944 «ενάντια στο μοναρχοφασισμό και την ξενοκρατία(..) Ο ελληνικός λαός είναι αποφασισμένος ν' αγωνιστεί για την εθνική ανεξαρτησία, για την οριστική λευτεριά του(..) Το επιβάλλει η τιμή και η Ιστορία της Πατρίδας μας» (Ε.ΒΟ.Π, 1951: 243). Πρόκειται για μια σιβυλλική αναφορά, η οποία αν και αναφέρεται στην αναγκαιότητα συνέχισης του αγώνα που είχε ως μορφή την ένοπλη σύγκρουση, ωστόσο δεν ξεκαθαρίζει εάν η πάλη υπό τα νέα δεδομένα θα έχει ένοπλη ή μαζική-πολιτική μορφή. Και αυτή η αναφορά εδράζεται στις μη ολοκληρωμένες επεξεργασίες που είχε το Κ.Κ.Ε κατά το πρώτο διάστημα μετά την ήττα και υποχώρηση του Δ.Σ.Ε.¹⁰⁰

Το εγχειρίδιο του Μαμάτση, αποστασιοποιημένο χρονικά από τα γεγονότα, αποτιμά καταλήγοντας πως «η ένοπλη επέμβαση **στέρησε** τον ελληνικό λαό από τους **καρπούς της νίκης(...)** και αποτέλεσε την **απαρχή** όλων των **δεινών** που ακολούθησαν: εμφύλιος πόλεμος, αμερικανική επέμβαση, καθεστώς υποτέλειας και ανωμαλίας, φασιστική δικτατορία» (Μαμάτσης, 1971: 256).

3.4.4 ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ

Πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία οι ιθύνοντες της εκπαιδευτικής πολιτικής στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις συγκρούστηκαν ένοπλα μεταξύ τους. Είναι η περίοδος που διαμόρφωσε το πλαίσιο της μετεμφυλιακής κοινωνικής και εκπαιδευτικής πραγματικότητας. Ως εκ τούτου το βάθος των διαφορών είναι πρόδηλο.

Σύμφωνα με τα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους το ιστορικό ΟΧΙ και ο ελληνοϊταλικός πόλεμος αποτελούν την επιτομή του ηρωισμού των Ελλήνων. Η ναζιστική κατοχή αποτέλεσε την περίοδο των στερήσεων και της πείνας αλλά και της ηρωικής αντίστασης σύσσωμου του ελληνικού λαού. Ο εθνικός θρίαμβος θα είχε ολοκληρωθεί, αν δεν υπήρχαν οι κομμουνιστικές επιδιώξεις του ΕΑΜ. Αυτό προκάλεσε την ένοπλη σύγκρουση του Δεκέμβρη βάζοντας τα χέρια του με αίμα Ελλήνων. Χάρη στην βοήθεια των Άγγλων το ΕΑΜ νικήθηκε. Υποχώρησε αλλά δεν αποχώρησε, καθώς με την βοήθεια των σλαβικών κομμουνιστικών κρατών

¹⁰⁰Πρόκειται για μια διατύπωση που παραπέμπει στην ανακοίνωση της Προσωρινής Δημοκρατικής Κυβέρνησης μετά την ήττα του Δ.Σ.Ε, στις 17/10/1949: «Ο ΔΣΕ δεν κατέθεσε τα όπλα, μονάχα τα έθεσε παρά πόδα. Υποχώρησε μπροστά στην τεράστια υλική υπεροχή που συγκέντρωσαν οι ξένοι κατακτητές(...) Μα ο ΔΣΕ δεν λύγισε και δεν συντρίφτηκε. Παραμένει ισχυρός με ακέραιες τις δυνάμεις του». Οπωσδήποτε, πάντως, η αναφορά αυτή επισημαίνει την αναγκαιότητα συνέχισης του αγώνα στις νέες συνθήκες με τον συνδυασμό νόμιμης και παράνομης δουλειάς, όπως την επεξεργάστηκε η 7η Ολομέλεια της Κ.Ε του Κ.Κ.Ε(Μάιος 1950) και η 3η Συνδιάσκεψη(Οκτώβριος 1950).

προκάλεσε τον εμφύλιο πόλεμο. Ο πόλεμος αυτός ήταν εθνικός απέναντι στον σλαβοκίνητο κομμουνισμό. Η νίκη απέναντι στους κομμουνιστές χαρακτηρίζεται ως νίκη της ελευθερίας απέναντι στον ολοκληρωτισμό. Η ελευθερία βασίζεται πάνω σε δύο βάθρα: την εθνική παράδοση και τη σύνδεση με τα “ελεύθερα” κράτη της Δύσης.

Σύμφωνα με τα εγχειρίδια της υπερορίας πρόκειται για την περίοδο κατά την οποία γράφτηκαν οι πιο λαμπρές σελίδες στην ιστορία του ελληνικού εθνικού και λαϊκού κινήματος. Παρότι το ΟΧΙ είχε χαρακτήρα υπεράσπισης των αγγλικών συμφερόντων, ο ελληνικός λαός το μετέτρεψε σε αγώνα για την συντριβή του ξένου κι εγχώριου φασισμού. Η ληστρική πολιτική των κατακτητών προκάλεσε τεράστιο ανθρωπιστικό πρόβλημα. Με την ίδρυση, ωστόσο, του ΕΑΜ ο ελληνικός λαός κατάφερε όχι μόνο να επιβιώσει αλλά και να απελευθερώσει τη χώρα. Παρότι το ΕΑΜ κατέβαλε προσπάθειες για την ομαλή δημοκρατική πορεία, η υπονομευτική δράση των Άγγλων και -εν τέλει- η ένοπλη επέμβασή τους αιματοκύλησε την Αθήνα το Δεκέμβρη του 1944. Η ανάμειξη, ωστόσο, των Άγγλων επιτράπηκε από το ίδιο το ΕΑΜ, με τις σοβαρές υποχωρήσεις που έκανε υπογράφοντας τις συνθήκες του Λιβάνου και της Καζέρτας.

Συνοψίζοντας θα λέγαμε ότι στις αφηγήσεις των σχολικών βιβλίων για την εν λόγω περίοδο δεν διακρίνεται απλώς η διαφορετική ιδεολογική θέαση των συγγραφέων. Πρόκειται για δύο διαφορετικές εθνικές αφηγήσεις, για την υπέρτατη αντιπαράθεση σχετικά με το ποια από τις δύο δυνάμεις θα καταστεί κυρίαρχη δύναμη του έθνους. Η οξύτητα που έλαβε η αντιπαράθεση αυτή σε πολιτικό, κοινωνικό και στρατιωτικό επίπεδο γέννησε δύο διαφορετικές -όχι απλώς ιδεολογικές, αλλά- εθνικές αφηγήσεις, όπου η καθεμιά πασχίζει να αποδείξει ότι πρεσβεύει τα γνήσια εθνικά και πατριωτικά χαρακτηριστικά, υπονομεύοντας και εξοβελίζοντας την άλλη.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ολοκληρώνοντας την ανάλυση των σχολικών εγχειρίδιων ανά κατηγορία και με βάση το προκαθορισμένο εργαλείο, διαπιστώνεται ότι οι αφηγήσεις των βιβλίων στις δύο περιπτώσεις επιδιώκουν να ενσταλάξουν μια ορισμένη κατεύθυνση εθνικής συνείδησης στους μαθητές. Ο εντοπισμός αυτού του σημείου σύγκλισης είναι που καθόρισε -εν πολλοίς- και τον χαρακτήρα της έρευνας. Ωστόσο, το κοινωνικό και ιδεολογικό πρόσημο, η ανάδειξη των κινητήριων δυνάμεων της εθνικής και κοινωνικής ζωής στις δύο περιπτώσεις, αποτελεί την ειδοποιό διαφορά. Η λεπτομερής ανάλυση του περιεχομένου των σχολικών

εγχειριδίων, με την ανάδειξη πρότυπων φράσεων/αναφορών από τα σχολικά βιβλία ιστορίας ανέδειξε τον χαρακτήρα, το βάθος και την έκταση της διαφορετικής οπτικής γωνίας, της διαφορετικής αφετηρίας από την οποία εκκινούν οι συγγραφείς στις δύο εξεταζόμενες περιπτώσεις.

Στα μεταπολεμικά σχολικά βιβλία ιστορίας του ελληνικού κράτους, οι βασιλείς και οι πολιτικοί ηγέτες αποτελούν τους στυλοβάτες της εθνικής προσπάθειας, της συσπείρωσης του έθνους για την επίτευξη των εθνικών επιδιώξεων. Οι επιδιώξεις αυτές σε εσωτερικό επίπεδο προσδιορίζονται από την προσπάθεια αναμόρφωσης και εκσυγχρονισμού της ελληνικής κοινωνίας και οικονομίας στα πρότυπα των αναπτυγμένων δυτικών κρατών. Στο επίπεδο της εξωτερικής πολιτικής προσδιορίζονται από την διαρκή προσπάθεια ενσωμάτωσης των αλύτρωτων περιοχών. Προβάλλεται ο ηρωισμός των Ελλήνων απέναντι στους εχθρούς. Τις μερικώς επιτυχείς ή ανεπιτυχείς προσπάθειες απολύτρωσης των υπόδουλων αδελφών του 19ου αιώνα διαδέχονται οι εθνικοί θρίαμβοι της περιόδου 1912-1921 καταλήγοντας εν τέλει στην οδυνηρή ήττα και τη μικρασιατική καταστροφή. Οι νέες σελίδες δόξας των Ελλήνων στην διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου αμαυρώνονται από την δράση των σλαβοκίνητων κομμουνιστών, αλλά οι εθνικές δυνάμεις σημειώνουν νέα σημαντική νίκη απέναντι στα “ανθελληνικά στοιχεία”. Τόσο οι ηρωικές νίκες, όσο και οι οδυνηρές ήττες αποτελούν τα συγκροτητικά στοιχεία της ταυτότητας του έθνους, ο διαρκής αγώνας του οποίου είναι πάντοτε δίκαιος και ιερός.

Σε αυτόν τον δίκαιο αγώνα ο βασικός εχθρός είναι οι γειτονικοί λαοί, οι Τούρκοι και οι Βούλγαροι. Ο ρόλος των Δυτικών Δυνάμεων αξιολογείται -σε γενικές γραμμές- ως θετικός και επικουρικός της εθνικής προσπάθειας των Ελλήνων.

Η ανάδειξη του εδάφους της οικονομικής και κοινωνικής πραγματικότητας του νεοελληνικού κράτους δεν αποτελεί προτεραιότητα για τα μεταπολεμικά βιβλία ιστορίας του ελληνικού κράτους. Οι κοινωνικές διαφοροποιήσεις κρύβονται κάτω απ' το χαλί της εθνικής ομοιογένειας, η οποία στέκεται πάντοτε πέρα και πάνω από τις ταξικές διαφοροποιήσεις της ελληνικής κοινωνίας φτάνοντας στο σημείο να τις εξαφανίζει από τις ιστορικές αφηγήσεις. Για του λόγου το αληθές, αναφορές στον ρόλο του λαϊκού παράγοντα υπάρχουν μόνο σε ότι αφορά τις -ούτως ή άλλως ενσωματωμένες στο κυρίαρχο εθνικό αφήγημα- εξεγέρσεις του 1843 και του 1862. Παρά την ασφάλεια που παρέχει η χρονική απόσταση από τα εν λόγω γεγονότα, οι εκδηλώσεις αυτές προβάλλονται -όχι ως λαϊκές κινητοποιήσεις, αλλά- ως στρατιωτικά κινήματα καθοδηγούμενα από τους

Άγγλους. Ύστερα από τις αναφορές αυτές, θα πρέπει να περάσουν 79 χρόνια εξιστόρησης της πορείας του νεοελληνικού κράτους(1862-1941), ώστε να εντοπιστεί εκ νέου ο ρόλος του λαϊκού παράγοντα. Στις συνθήκες της κατοχής, ωστόσο, δεν πρόκειται για τη δραστηριότητα κάποιας κοινωνικής κατηγορίας εντός της ελληνικής κοινωνίας αλλά για το ίδιο το έθνος που αντιστέκεται σύσσωμο στους κατακτητές. Οι ένοπλες συγκρούσεις του Δεκέμβρη(1944) και του εμφυλίου πολέμου προσεγγίζονται και πάλι υπό το πρίσμα της διαφύλαξης της εθνικής ενότητας και ομοιογένειας, δόγμα της οποίας αποτελεί η θέση πως «οι Έλληνες δεν πολεμούν Έλληνες». Απότοκο αυτής της οπτικής είναι και χαρακτηρισμός του Ε.Α.Μ και του Δ.Σ.Ε ως “σλαβοκίνητα” κινήματα του επάρατου κομμουνισμού. Η νίκη εναντίον τους είναι νίκη εθνική που επήλθε χάρη στην σημαντική συμβολή των συμμάχων του “ελεύθερου” κόσμου, των Άγγλων και των Αμερικανών. Αυτή επέτρεψε στο έθνος να συνεχίσει την “ελεύθερη” πορεία του, πιστό στις ιστορικές του καταβολές και ευθυγραμμιζόμενο με την πορεία του δυτικού “ελεύθερου” κόσμου. Οι διαφορές μεταξύ των εγχειριδίων του 1950 και των αντίστοιχων της δικτατορικής περιόδου έγκεινται στο βάθος και την έκταση του πολιτικού φρονηματισμού. Στις δύο αυτές περιπτώσεις υιοθετείται το ίδιο ιδεολογικό σχήμα, της εθνοκεντρικής, παραδοσιακής ιστορίας. Στα εγχειρίδια της δικτατορικής περιόδου, ωστόσο, γίνονται περισσότερο διακριτά τα στοιχεία του πολιτικού φρονηματισμού.

Από την άλλη, ο άξονας των αφηγήσεων στα εγχειρίδια της υπερορίας βασίζεται στο σχήμα της αντίθεσης μεταξύ των δημοκρατικών τάσεων που υπήρχαν στο εσωτερικό του ελληνικού λαού, από τη μία, και της αυταρχικής, αντιδημοκρατικής διακυβέρνησης της ελληνικής ολιγαρχίας υπό τις επιταγές των Μεγάλων Δυνάμεων, απ' την άλλη. Με τον όρο «δημοκρατικές τάσεις» εννοείται η θέληση του λαού για λύση των βασικών αστικό-δημοκρατικών του προβλημάτων, τόσο σε οικονομικό επίπεδο(λύση του αγροτικού ζητήματος υπέρ των ασθενέστερων οικονομικά αγροτών, βελτίωση της παραγωγικής βάσης της χώρας, άμβλυνση των κοινωνικών ανισοτήτων) όσο και σε πολιτικό(αντιπροσωπευτικότερη εκπροσώπηση στο επίπεδο της διακυβέρνησης, ελευθερία έκφρασης).

Το εν λόγω σχήμα επιβάλλει την στενή παρακολούθηση της δραστηριότητας του λαϊκού παράγοντα μέσα από τις ιστορικές αφηγήσεις των σχολικών εγχειριδίων. Οι εξεγέρσεις του 19ου αιώνα(1843, 1858-1862) εκφράζουν τον πόθο του λαού για δημοκρατικές λύσεις στα οξυμένα προβλήματά του. Το ίδιο ισχύει και για τα πρώτα βήματα του εργατικού κινήματος κατά το τελευταίο τέταρτο του

19ου αιώνα, καθώς και για τις αγροτικές εξεγέρσεις με αποκορύφωμα αυτήν του Κιλιλέρ(1910). Οι εκδηλώσεις αυτές προβάλλονται ως τα πρώτα σκιρτήματα του δημοκρατικού, λαϊκού κινήματος. Λείπει, ωστόσο, εκείνη η δύναμη που θα οργανώσει τον αγώνα σε πανεθνική κλίμακα με σκοπό την κατάληψη της εξουσίας. Η δύναμη αυτή εμφανίζεται το 1918, με την ίδρυση του Σ.Ε.Κ.Ε(Κ.Κ.Ε). Οι αγώνες του λαού αναβαθμίζονται ποιοτικά. Επιτομή της δράσης του λαϊκού κινήματος υπήρξε η ίδρυση και λειτουργία του Ε.Α.Μ που κατάφερε -προσωρινά έστω- να υψώσει την εργατική τάξη σε κυρίαρχη δύναμη του έθνους.

Αυτή η εξύψωση των δημοκρατικών δυνάμεων(κατώτερα στρώματα της κοινωνίας) -με επικεφαλής την εργατική τάξη- σε κυρίαρχη δύναμη του έθνους, αποτελεί και το επίδικο της ιστορικής εξέλιξης, σύμφωνα με τους ιδύνοντες της εκπαιδευτικής πολιτικής στις συνθήκες της υπερορίας. Επομένως, οι εθνικοί αγώνες του ελληνικού λαού δεν λείπουν από το προσκήνιο της ιστορικής αφήγησης. Λαμβάνουν, απλώς, διαφορετικό πρόσημο σε σχέση με αυτό που προσδίδεται στα εγχειρίδια του ελληνικού κράτους. Από αυτή την σκοπιά αντιμετωπίζονται ως δίκαιες οι προσπάθειες των ελληνικών πληθυσμών στις τουρκοκρατούμενες περιοχές για αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού και ένωση με την Ελλάδα κατά τον 19ο αιώνα. Σε αυτές τις προσπάθειες τροχοπέδη στάθηκε η πολιτική της Αγγλίας, τα συμφέροντα της οποίας επέβαλλαν την διαφύλαξη της εδαφικής ακεραιότητας της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας. Οι απελευθερωτικές αυτές προσπάθειες διαχωρίζονται ευθέως από την «αντιδραστική» μεγαλοϊδεατική πολιτική, που δηλητηριάζει τις σχέσεις του ελληνικού με τους γειτονικούς βαλκανικούς λαούς αποπροσανατολίζοντας παράλληλα τον ελληνικό πληθυσμό από τα οξυμένα εσωτερικά του προβλήματα. Κάτω από αυτό το πρίσμα, αποτιμάται θετικά ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, επίδικο του οποίου ήταν συσπείρωση των βαλκανικών λαών για την αποτίναξη του οθωμανικού ζυγού. Με την ίδια λογική, κατακρίνεται η συμμετοχή της Ελλάδας στον ιμπεριαλιστικό, άδικο Α' Παγκόσμιο Πόλεμο και τον άδικο κατακτητικό πόλεμο στην Μικρά Ασία που έγινε για την εξυπηρέτηση των αγγλικών συμφερόντων.

Σύμφωνα με τα εγχειρίδια της υπερορίας, σε όλη την πορεία εξέλιξης των εθνικών και κοινωνικών αγώνων του ελληνικού λαού οι Δυτικές Δυνάμεις(Άγγλοι, Γάλλοι) στάθηκαν εχθρικές. Άλλοτε με υπονομευτικές ενέργειες κι άλλοτε με ανοιχτες επεμβάσεις(1854-1857, 1850, 1885, 1916) λειτουργούσαν ως θεματοφύλακες της αντιδραστικής πολιτικής. Τα συμφέροντά τους ήταν σε πλήρη αντίθεση με τα δημοκρατικά αισθήματα του ελληνικού λαού. Η αντίθεση αυτή

οξύνθηκε στο έπακρο την περίοδο της απελευθέρωσης(1944), όπου εκδηλώθηκε με την μορφή της ένοπλης σύγκρουσης.

Κλείνοντας, θα λέγαμε πως οι συνθήκες κάτω από τις οποίες παράχθηκαν και αξιοποιήθηκαν τα εξεταζόμενα σχολικά βιβλία ιστορίας βάζουν ανεξίτηλα την σφραγίδα τους στο περιεχόμενο των εν λόγω εγχειριδίων. Πρόκειται για την περίοδο που ακολούθησε την ένοπλη σύγκρουση μεταξύ δύο παρατάξεων, επίδικο της οποίας ήταν η κυριαρχία σε πολιτικό, κοινωνικό και εθνικό επίπεδο. Η έκβαση αυτού του αγώνα είχε σαν αποτέλεσμα την διαμόρφωση της διχαστικής μετεμφυλιακής πραγματικότητας, η οποία είχε τον αντίκτυπό της στο επίπεδο της εκπαιδευτικής πολιτικής. Άξονας των εγχειριδίων του μεταπολεμικού κράτους ήταν η ενστάλαξη της εθνικοφροσύνης που την περίοδο αυτή νοηματοδοτείται ως εξής: α) προβολή της ιστορικής συνέχειας με την αξιοποίηση της παραρρηγοπούλειας αντίληψης περί τρισχιλιετούς συνέχειας του ελληνικού έθνους β) εκδίωξη των “σλαβοκίνητων” κομμουνιστών από το εθνικό σώμα και γ) επιλογή στρατοπέδου στον Ψυχρό Πόλεμο, με την στράτευση στην δυτική, καπιταλιστική όχθη.

Από την άλλη, μέσα στις συνθήκες της υπερορίας οι Έλληνες καλούνται να διαχειριστούν την ήττα τους διαφυλάσσοντας δύο βασικές αξίες: α) την πίστη στην μαρξιστική-λενινιστική θεωρία και β) την ελληνικότητά τους. Δε θα μπορούσαν να το επιτύχουν αν δεν ενσωμάτωναν αυτά τα δύο στοιχεία στη συλλογική τους ζωή και δράση, αναπόσπαστο κομμάτι της οποίας είναι το μάθημα της ιστορίας. Για τον λόγο αυτόν, αν μπορούσαμε να βάλουμε τίτλο στις αφηγήσεις της πορείας του νεότερου ελληνικού κράτους μέσα από τα βιβλία της προσφυγιάς θα λέγαμε πως είναι η συνεχής προσπάθεια του ελληνικού λαού να χαράξει αυτόνομη εθνική πορεία.

Βιβλιογραφία

ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ

Dijk, T. (2006). Ideology and discourse analysis. *Journal of Political Ideologies*. 11(2). 115-140.

Mayring, Ph. (2000). *Qualitative Inhaltsanalyse. Grundlagen und Techniken*. Weinheim: Deutscher Studien Verlag.

- Mayring, Ph. (1993). Einführung in die qualitative Sozialforschung: eine Anleitung zu qualitative Denken. Weinheim: Belz.
- Merten, K. (1983). Inhaltsanalyse. Einführung in Theorie, Methode und Praxis. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Voss, J.F & M. Carretero (edit.). (1998). Learning and Reasoning in History International Review of History Education. Vol. 2. 23-38. Portland: Woburn Press

ΕΛΛΗΝΙΚΗ

- Khruschov, S.N. (2007). *Για την προσωπολατρία και τις συνέπειες της. Εισήγηση στο 20^ο Συνέδριο του ΚΚΣΕ*. Αθήνα: Γλάρος.
- Mazower, M. (2003). *Μετά τον πόλεμο. Η ανασυγκρότηση της οικογένειας, του έθνους και του κράτους στην Ελλάδα, 1943-1960*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Westphalen, K. (1998). *Αναμόρφωση των Αναλυτικών Προγραμμάτων – Εισαγωγή στη μεταρρύθμιση του Curriculum, (μτφρ. Πυργιωτάκης, Γ.)*. Θεσσαλονίκη: Κυριακίδης.
- Αβδελά, Ε. (1998). *Ιστορία και Σχολείο*. Αθήνα: Νήσος.
- Αδάμου, Μ. (2000) *.Εθνικό Κράτος- Εκπαιδευτικό Σύστημα: Τα εγχειρίδια ιστορίας ως μέσο εθνικής και πολιτικής διαπαιδαγώγησης στην ελληνική Δευτεροβάθμια Εκπαίδευση κατά το χρονικό διάστημα 1950-1976*. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική Διατριβή.
- Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Αλεξίου, Ε. (1981). *Βασιλική Δρυς. τ. Β'*. Αθήνα: Καστανιώτης.
- Αντωνίου Γ. & Καλύβας, Στ. (2015). *Πολιτικοί Πρόσφυγες του Εμφυλίου Πολέμου- Κοινωνικές και Πολιτικές προσεγγίσεις*. Θεσσαλονίκη: Πανεπιστήμιο Μακεδονίας.
- Βεντούρα, Λ. (1999). *Έλληνες μετανάστες στο Βέλγιο*. Αθήνα: Νεφέλη.
- Γκίκας, Α.(2010). *Ρήξη κι ενσωμάτωση. Συμβολή στην ιστορία του εργατικού-κομμουνιστικού κινήματος του Μεσοπολέμου (1918-1936)*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Γούναρης, Β. & Μιχάλης, Ι. (επιμ.). (2004). *Ίδρυμα Μουσείου Μακεδονικού Αγώνα. Πρόσφυγες στα Βαλκάνια. Μνήμες και ενσωμάτωση*. Αθήνα: Πατάκης.
- Διδασκαλική Ομοσπονδία Ελλάδος. (1969). *Ωρολόγιον και Αναλυτικόν Πρόγραμμα μαθημάτων δημοτικού Σχολείου*. Αθήνα: Έκδοσις Διδασκαλικής Ομοσπονδίας Ελλάδος.
- Επιτροπή Βοήθειας στο Παιδί (Ε.ΒΟ.Π). (2016). *Παιδαγωγικά μαθήματα για ένα δίμηνο φροντιστήριο*. Αθήνα: Όμιλος Εκπαιδευτικού Προβληματισμού(β' έκδοση).
- Ζαχαριάδης, Ν. (1945). *Θέσεις για την ιστορία του ΚΚΕ*. Αθήνα: Εκδόσεις της Κεντρικής Επιτροπής του ΚΚΕ.
- Ζεύγος, Γ. (1945). *Σύντομη μελέτη της νεοελληνικής ιστορίας*. Αθήνα: Νασιώτη.

- Ιριμπατζιάκοφ, Ν. (1978). *Η Κλειώ μπροστά στο δικαστήριο της αστικής φιλοσοφίας. Προς την κριτική της σύγχρονης ιδεαλιστικής φιλοσοφίας της ιστορίας. τ. Β'.* Αθήνα: Δωδώνη.
- Καλλιάφας, Σπ. (1949). *Πρόγραμμα των μαθημάτων των σχολείων της Στοιχειώδους Εκπαιδύσεως.* Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Πέτρου Δημητράκου Α.Ε.
- Κάτσικας, Χρ. & Θεριανός, Κ. (2007). *Ιστορία της νεοελληνικής εκπαίδευσης. Από την ίδρυση του ελληνικού κράτους μέχρι το 2007.* Αθήνα: Σαββάλας
- Κάτσικας, Χρ. & Πολίτου, Ευ. (1999). *Εκτός "Τάξης" το "Διαφορετικό"; Τσιγγάνοι, Μειονοτικοί, Παλιννοστούντες και Αλλοδαποί στην Ελληνική Εκπαίδευση.* Αθήνα: Gutenberg
- Καψάλης, Α. & Χαραλάμπους, Δ. (2007). *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική.* Αθήνα: Μεταίχμιο.
- ΚΕΠΕ. (1978). *Ο πληθυσμός της Ελλάδας, εξελίξεις και θεωρησεις- Έκθεση της Επιτροπής Πληθυσμού.* Αθήνα. 46
- Κ.Κ.Ε. (1981). *Επίσημα Κείμενα, τ.5.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Κ.Κ.Ε. (1987). *Επίσημα Κείμενα, τ. 6.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Κ.Κ.Ε. (1995). *Επίσημα Κείμενα, τ.7.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Κόκκαλης, Π. & Αλεξίου, Ε. & Αθανασιάδης, Γ. (1954). Τα παιδιά μας στις Λαϊκές Δημοκρατίες. *Νέος Κόσμος. τ. 1/54.* 54-56
- Κόκκινος, Γ. & Γατσώτης, Π. (2010). *Τα συγκρουσιακά θέματα στη Διδασκαλία της Ιστορίας.* Αθήνα: Ρόδον Εκδοτική.
- Κόππα, Μ. (1997). *Οι μειονότητες στα μετα-κομμουνιστικά Βαλκάνια. Πολιτικές του κέντρου και μειονοτικές απαντήσεις.* Αθήνα: Νέα Σύνορα- Λιβανης.
- Κορδάτος, Γ. (1957). *Ιστορία της Νεώτερης Ελλάδας, τ. Β' (Η Επανάσταση του 1821).* Αθήνα: Εκδόσεις "20ος αιώνας".
- Κοτσαλίδου, Ε. (2005). Το παιδαγωγικό-ιδεολογικό υπόβαθρο της εκπαίδευσης των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων: Συγκριτική θεώρηση των αναγνωστικών της εφηβείας. *Θέματα Παιδείας, τ. 21-22.* 113-119
- Κουλούρη, Χρ. (1988). *Ιστορία και Γεωγραφία στα σχολεία (1834-1914). Γνωστικό αντικείμενο και ιδεολογικές προεκτάσεις.* Αθήνα: Γενική Γραμματεία Νέας Γενιάς.
- Κουτσουρά, Ζ. (2008). *Δικτατορία (1967-1974) και Σχολείο: οι αποκαλύψεις ενός σχολικού αρχείου.* Θεσσαλονίκη: Μεταπτυχιακή διπλωματική εργασία.
- Κυπριανός, Π. (2009). *Συγκριτική ιστορία της ελληνικής εκπαίδευσης.* Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Λένιν, Β.Ι. (1985). *Άπαντα, τ. 22.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Λένιν, Β.Ι. (1985). *Άπαντα, τ. 30.* Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Μαριόλης, Δ.(2013). *Εθνική ταυτότητα και ιδεολογία στα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της ΣΤ' Δημοτικού της μετεμφυλιακής περιόδου 1950-1974.* Αθήνα: Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία.
- Μαρξ, Κ. (1956). *Κριτική της πολιτικής οικονομίας.* Αθήνα: Οικονομική και Φιλοσοφική βιβλιοθήκη.
- Μαρξ, Κ. & Ένγκελς, Φρ. (1985). *Η Ελλάδα, η Τουρκία και το Ανατολικό Ζήτημα.* Αθήνα: Γνώση.
- Μητσόπουλος, Θ. (1979). *Μείναμε Έλληνες. Τα σχολεία των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στις σοσιαλιστικές χώρες.* Αθήνα: Οδυσσέας.

- Μπονίδης, Κ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Μποτίλα, Μ. (2004). «Πολύχρονος να ζεις μεγάλε Στάλιν». *Η εκπαίδευση των παιδιών των Ελλήνων πολιτικών προσφύγων στα ανατολικά κράτη*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Νούτσος, Χ. (2003). *Ο δρόμος της καμήλας και το σχολείο. Η εκπαιδευτική πολιτική στην Ελλάδα: 1944-1946*. Αθήνα: Βιβλιόραμα.
- Νούτσος, Χ. (1979). *Πρόγραμμα μέσης εκπαίδευσης και κοινωνικός έλεγχος (1931-1973)*. Αθήνα: Θεμέλιο.
- Παπαδημητρίου, Δ. (2006). *Από τον λαό των νομιμοφρόνων στο έθνος των εθνοκοφρόνων -Η συντηρητική σκέψη στην Ελλάδα 1922-1967*. Αθήνα: Σαββάλας.
- Παπαρρηγόπουλος, Κ.(χ.χ). *Ιστορία του ελληνικού έθνους. τόμος ΣΤ'. μέρος β'*. Αθήνα: Εκδοτικός Οίκος Ελευθερουδάκης
- Πασχάλης, Α. (1998). *Τα μεταπολεμικά αναγνωστικά της ελληνικής μειονότητας της Αλβανίας*. Αθήνα: Gutenberg.
- Πόπα, Ε.(2015). Η εκπαίδευση των παιδιών των πολιτικών προσφύγων του Εμφυλίου Πολέμου στις Λαϊκές Δημοκρατίες της Ανατολικής Ευρώπης. Θεσσαλονίκη: Διδακτορική Διατριβή.
- Ράπτης, Μ. (2005). Τυχερά μέσα στην ατυχία: Η εκπαίδευση και η αγωγή των προσφυγόπουλων στις πρώην σοσιαλιστικές χώρες. *Θέματα Παιδείας*, τ. 21-22. 86-88.
- Ρεπούση, Μ. (2012). *Τα Μαρασλειακά 1925-1927*. Αθήνα: Πόλις.
- Ροδάκης, Π. & Γραμμένος, Μπ. (επιμ.). (1988). *Η Τρίτη Συνδιάσκεψη του ΚΚΕ 10-14/10/1950*. Αθήνα: Γλάρος.
- Σακελλαρίου, Χ. (2003). *Η παιδεία στην Αντίσταση*. Αθήνα: Σύγχρονη Εποχή.
- Σέλλα-Μάζη, Ε. (2001). *Διγλωσσία και κοινωνία- Η ελληνική πραγματικότητα*. Αθήνα: Προσκήνιο.
- Σκληρός, Γ. (1922). *Το κοινωνικόν μας ζήτημα*. Αθήνα: Εκδόσεις Σοσιαλιστικού Κέντρο.
- Σκουλάτου, Β. & Δημακοπούλου, Ν. & Κόνδη, Σ. (2005). *Ιστορία Νεότερη και Σύγχρονη (1789 – 1909)*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β.
- Σωτηρίου, Κ. (1946). *Η παιδεία μας σήμερα*. Αθήνα: ΝΕΑ ΒΙΒΛΙΑ.
- Ταίηλορ, Τσ. (1994). *Πολυπολιτισμικότητα- Εξετάζοντας την πολιτική της αναγνώρισης*. Αθήνα: Πόλις.
- Τσάτσος. (χ.χ). *Ελληνική Πορεία. Πολιτικά Δοκίμια*. Αθήνα: Βιβλιοπωλείον της Εστίας.
- Φραγκουδάκη, Α. & Δραγώνα, Θ. (επιμ.).(1997). *Τι είν' η πατρίδα μας; Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Αλεξάδρεια.

ΑΡΘΡΑ

- Γεωργίου, Τζ. (1949). Ατομικά ελευθερία και ολοκληρωτισμός. *Σκαπανεύς Μακρονήσου. Έτος Α' τ.3*.
- Δεδόπουλος Ι. (1969). Ο πνευματικός άνθρωπος και ο κομμουνισμός. *Θέσεις και Ιδέαι. τόμ. Γ'. τευχ. 5*.
- Ζαχαριάδης, Ν. (12/7/1935). Μιά επιφύλαξη. *Ριζοσπάστης*

- Ιμβριώτη, Ρ. (3/11/1926). Η διδασκαλία της Ιστορίας, *Αναγέννηση Α'*. 130-137.
- Ιμβριώτη, Ρ. (4/12/1926). Η ιστορική σκέψη στο σχολείο. *Αναγέννηση*. 208.
- Ιμβριώτη, Ρ. (1966). Η αναγέννηση της παιδείας μας επιτακτική εθνική ανάγκη. *Εκπαιδευτική Μεταρρύθμιση, Προοδευτική Παιδεία*.
- Καμαρινού, Κ. (2014). Ο αγώνας του Δ.Σ.Ε για Λαϊκή Παιδεία. *Θέματα Παιδείας*, τ. 57-60. 108-109.
- Κωτσόπουλος, Στ. (1951). Η μόρφωση των παιδιών μας και το εκπαιδευτικό πρόγραμμα. *Νέος Κόσμος*, τ.101. 69
- Μπονίδης, Κ. (2009). Κριτικές μεθοδολογικές προσεγγίσεις στην έρευνα των σχολικών βιβλίων: θεωρητικές παραδοχές και «παραδείγματα» ανάλυσης. *Συγκριτική και Διεθνής Εκπαιδευτική Επιθεώρηση*, τ. 13, σσ. 86-122.
- Πανελλήνια Ένωση Επαναπατρισθέντων Πολιτικών Προσφύγων (ΠΕΕΠΠ). (2005). Η διδασκαλία και η διαπαιδαγώγηση των προσφυγόπουλων στην Τασκένδη της Σοβιετικής Ένωσης. *Θέματα Παιδείας*, τ.21-22. 101-104.
- Παττακός, Σ. (1968). Προς το νέον ελληνικόν λυκαυγές “Ελλάς Ελλήνων Χριστιανών”. *Θέσεις και Ιδέαι, τόμ. Α', τεύχ. 5*.
- Σέρβος, Δ. (2005). Τα σχολικά βιβλία για τα ελληνόπουλα της προσφυγιάς. *Θέματα Παιδείας*, τ.21-22. 105-107.
- Τσουκαλάς, Κ. (1975). Η ανώτατη εκπαίδευση στην Ελλάδα ως μηχανισμός κοινωνικής αναπαραγωγής. *Δευκαλίωνα* τ.4 (13). 18-33.
- Φωτιάδης Ε. (1968). Η 21η Απριλίου. *Θέσεις και Ιδέαι, τόμ. Α', τεύχ. 4*.

ΗΛΕΚΤΡΟΝΙΚΕΣ ΠΗΓΕΣ

- Ιωακειμόγλου, Η. (2008). Η ελληνική οικονομία 1960-2007 -Ανάπτυξη, παραγωγική δομή και αγορά εργασίας. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: http://www.ine.otoe.gr/Upl/pdf/Greece_IneOtoe.pdf
- Μηλιός, Γ. (χ.χ). *Η ελληνική βιομηχανία κατά τον 20ο αιώνα*. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: http://users.ntua.gr/jmilios/Oikonomia_Eikostos1ab.pdf
- Καραμανωλάκης, Β. (2011). Η συγκρότηση της ιστορικής επιστήμης στην Ελλάδα (19ος-20ος αιώνας). Πανεπιστημιακές σημειώσεις. Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <https://eclass.uoa.gr/modules/document/file.php/ARCH255/simeioseisistoriografia.pdf>
- Κάτσικας, Χρ. (21/4/2015). Η εκπαίδευση στον «γύψο». Ηλεκτρονική έκδοση της «Εφημερίδας των Συντακτών». Διαθέσιμο στον διαδικτυακό τόπο: <http://www.efsyn.gr:10080/arthro/i-ekpaideysi-ston-gypso>

ΤΑ ΣΧΟΛΙΚΑ ΒΙΒΛΙΑ ΠΟΥ ΑΞΙΟΠΟΙΗΘΗΚΑΝ ΩΣ ΕΡΕΥΝΗΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ

- Δασκαλογιάννης, Στ. & Μεγαλόπουλος Σ. (1950). *Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος*

για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήναι: Λουκοπούλου Δ. & Β.

Δημητρακόπουλος, Χ. (1950). Οι απελευθερωτικοί αγώνες του έθνους για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήναι: Αλικιώτης & Υιοί.

Ελληνική Επιτροπή «Βοήθεια στο Παιδί». (1951). Σχολική Νεοελληνική Ιστορία για τις μεγαλύτερες τάξεις του Βασικού Σχολείου και τα Επαγγελματικά, Βουλγαρία: Εκδοτικό "Νέα Ελλάδα".

Καμπανάς, Ι., Ιστορία της Νέας Ελλάδος για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήναι: Καμπανά, 1955(νέα έκδοσις).

Λαζάρου, Χ. & Θεοδορίδης, Α. (1972). Ιστορία Ελληνική και Ευρωπαϊκή των νέων χρόνων για την ΣΤ' Γυμνασίου, Αθήναι: Ο.Ε.Δ.Β.

Μαμάτσης, Τ. (1971). Νεοελληνική ιστορία για την Ζ' και Η' τάξη, Βαρσοβία.

Πάτση, Α. & Σίβα Αλ.(1950) Ελληνική Ιστορία Νέων Χρόνων για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήναι: Αλικιώτης & Υιοί

Σακκαδάκης, Κ. (1971). Ελληνική Ιστορία των Νεότερων Χρόνων για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήναι: Ο.Ε.Δ.Β.

Σταματίου, Α. (1950). Ιστορία της Νεοτέρας Ελλάδος για την ΣΤ' Δημοτικού, Αθήναι: Ι. & Π. Ζαχαροπούλου.